17

Sweden

FÖRSÖK

ATT FRAMSTÄLLA

DEN SVENSKA KRIMINALPROCESSENS UTVECKLING

FRÅN MEDLET AF DET FEMTONDE TILL SLUTET AF DET SJUTTONDE ÅRHUNDRADET

AF

J. KREÜGER.

STOCKHOLM,
ISAAC MARCUS' BOKTR.-AKTIEBOLAG
1884.

For TX

K

INNEHÅLLSFÖRTECKNING.

Inledning.

Sid.

Första afdelningen.

Kriminalprocessens tillstånd i Sverige i medlet af femtonde århundradet.

17

Sweden

FÖRSÖK

ATT FRAMSTÄLLA

DEN SVENSKA KRIMINALPROCESSENS UTVECKLING

FRÅN MEDLET AF DET FEMTONDE TILL SLUTET AF DET SJUTTONDE ÅRHUNDRADET

AF

J. KREÜGER.

STOCKHOLM,
ISAAC MARCUS' BOKTR.-AKTIEBOLAG
1884.

framställa den svenska kriminalprocessens utveckling från medlet af femtonde århundradet till slutet af det sjuttonde. Jag skall i sådant afseende först kasta en, om också flyktig blick på fortgången af det allmänna europeiska förfarandet i brottmål *till* och dess beskaffenhet *vid* den tid, då hufvudföremålet för min framställning vidtager.

KAP. II.

Det rättsliga förfarandet i brottmål från Vestromerska rikets fall till medlet af femtonde århundradet. Germanisk och feodalprocedur.

Det är origtigt att föreställa sig staten såsom den form, hvari ett folks lif nödvändigt framträder*). Hos de flesta folk, om hvilkas äldsta tillstånd man har kännedom, finner man i början en sammanhållning af beslägtade familjer, förenade under ett slags styrelse (γένοσ, genus, klan, sibja) men ej någon utöfver slägtbandet utsträckt förening, d. v. s. någon stat, i hvars begrepp just ligger, att det är en utöfver slägten sig sträckande förening**). Innan stat i egentlig mening uppkommer, är det slägtskapsföreningen, som lemnar skydd mot våld samt en rättssäkerhet, så god som af omständigheterna medgifves.[1] Då den förorättade ej sjelf förmår utkräfva hämd, öfvertages denna af slägten. Detta är nu ett sätt att skipa rättvisa i brist på annat; men just dess ofullkomlighet föranleder till uppkomsten af en vidsträcktare förening eller staten. Denna söker ordna rättsväsendet, särskilt kriminaljusticen; men vanmägtig att göra detta senare på annat sätt reglerar staten i början denna justice genom att underkasta sjelfhämden och slägthämden

---

*) Se härom mitt arbete Det Aryska elementet i den fordna svenska familjens och slägtens organisation.

**) Stundom finnes ej ens någon sådan förening emellan slägterna utan blott afsöndrade hushåll, hvarje under sin familjefaders styrelse. Sådant är t. ex. fallet hos Tschutcherne enl. Nordenskiöld.

sin kontroll. Kontrollen består hufvudsakligen af två ting. Först och främst får nemligen sjelfhämden ej utöfvas innan målseganden inför domstol bevisat sin rätt dertill, d. v. s. bevisat det faktiska förhållande, hvarpå han vill grunda hämden. Vidare bestämmer staten en viss kompensation, mot hvars erläggande till målseganden den brottslige befriar sig från hämden. Staten ordnar sålunda hämdens utöfning men ej för egen räkning. Den betraktar ej brottet såsom en læsion af sin idé. Den ser i förbrytelsen endast en kränkning af den enskildes rätt, för hvilken denne sjelf anses böra skaffa sig upprättelse, ehuru staten i sitt intresse för fredens uppehållande ställer denna upprättelses utkräfvande under sin uppsigt. Sedan kommer en tid, då staten väl ej medgifver sjelfhämden ens sålunda reglerad; men dock, fortfarande betraktande brottet blott såsom en kränkning af den enskildes rätt, endast på enskild anklagelse beifrar detsamma. Först på ett långt senare stadium af sin utveckling betraktar staten brottet såsom en læsion af statens idé, dervid straffet emellertid länge bibehåller karakteren af hämd, hvilket visar sig, ej allenast deri, att de stränga, oftast vedergällande straffen bibehållas, utan ock deri att man fortfarande rättar straffet efter effekten och ej ser på den brottsliges afsigt. Den åsigt, att straffet är ett medel att förekomma brottet, men bör vara så inrättadt, att det i möjligaste mån befordrar den brottsliges förbättring, tillhör en modernare tid.

Då staten kommit till den uppfattning, att brottet är en förnärmelse af sjelfva statens väsen, så finnes det två sätt, på hvilka staten ingriper. Det ena är att staten anordnar brottets beifrande genom en offentlig åklagaremagt. Det andra sättet är, att staten låter domaren proprio motu upptaga brottet till ransakning. Det förra liksom det förfarande, då den enskilde målsegaren beifrar brottet, kallas det ackusatoriska; det då domaren af egen drift ransakar, benämnes det inqvisitoriska förfarandet.

De äldsta underrättelser, som vi hafva om de germaniska folken, gifva vid handen, att sjelfhämden redan blif-

vit underkastad statens kontroll*). Af Tacitus, Germania XXI, finner man, att böter voro bestämda, mot hvilkas erläggande förbrytaren kunde friköpa sig från hämden. »Luitur etiam homicidium certo armentorum et pecorum numero». Af böterna tillföll en del Konungen. »Pars multæ regi vel civitati, pars ipsi, qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvitur.» Germ. XII. Detta synes emellertid ej bevisa något statens ingripande för brottets beifrande utan blott begagnande af en inkomstkälla. I Germania säges vidare: »Proditores et transfugas arboribus suspendent». Huruvida detta yttrande skall bevisa, att vissa brott redan på Taciti tid voro urbota, eller endast syfta på en krigisk Lynchlag, vill jag lemna oafgjordt.

Sedan de germaniska folken till en stor del nedsatt sig i det romerska rikets länder, märker man i de lagar, som de då antogo, i allmänhet ett betydligt framskridande från den sjelhämdens reglering, som af Tacitus beskrifves. Saliska lagen, författad innan Frankerne nedsatte sig i det egentliga Gallien, sysselsätter sig visserligen nästan uteslutande med kompositionsväsendet. Hvarken någon offentlig åklagaremagt eller något statens verkställande af straffet förekommer. Schultze, Reichs- und Rechtsgeschichte 1870. Men i de något yngre germaniska lagarna, Burgunderlagen, Östgöternes och Vestgöternes lagstiftning, Longobarderlagen, äfvensom i de frankiske konungarnes kapitularier eller förordningar, är antalet af de förbrytelser, för hvilka böter ej fingo erläggas, ganska stort. Någon egentlig åklagaremagt

*) Sjelfhämden reglerad af staten är någonting, som ej uteslutande tillhör den ariska racen. Den förekommer äfven i den mosaiska lagstiftningen. Men, då regleringen hos de flesta ariska folk skedde genom böters fastställande eller det s. k. kompositionssystemet, förbjöd Moses böters tagande. Sålunda var det slägten förbudet att mottaga böter för dråp. Då ett dråp var begånget, egde en hvar af den dödades slägt att taga dråparens lif. Numerus 35, 19. Endast genom asylrätten mildrades denna hämd. Se vidare Hennequin, Introduction historique à l'étude de législation française.

Af Dareste, Séances et travaux des sciences politiques &, 1879, s. 279 synes, att sjelfhämden mycket länge var legaliserad i Athén. I Roms äldsta författning finner man deremot ej något egentligt spår af sjelfhämden. Kriminaljusticen betraktades der från äldsta tid ur synpunkten af statens intresse. Jemf. Ch. Maunz Du droit Crim. de l'ancienne Rome, Revue hist. du droit, 1881.

förekommer väl ej. Åklagandet, äfven af de urbota brotten, var öfverlemnadt åt den enskilde. Huruvida någon obligation i sådant afseende fanns, är mig obekant. Men en tillvaratagare af kronans eller konungens rätt förekommer stundom, dock, såsom det synes, utan rätt att åklaga. Jemf. Thonissen, Revue du droit français, 1879 s. 31, der det visas, att den s. k. »Sacibaron» hos frankerne hade till föremål för sin verksamhet att bevaka konungens andel i böterna. Verkställandet af straffet var också allmänt öfvertaget af staten.

Men anklagandet och verkställandet af straffet må hafva varit en statens eller den enskildes affär, en princip genomgår all den äldre germaniska lagstiftningen, och denna är, att all kriminell rättegång måste hvila på *anklagelse*. Domarens ransakning proprio motu eller inqvisitoriskt förfarande förekommer ej i den äldre germaniska rätten*).

En annan högst vigtig omständighet, som utmärker det germaniska förfarandet i brottmål, är det att rättegången utan undantag var offentlig och muntlig.

Såsom en tredje allmän regel har man jemväl uppgifvit, att chefen för den germaniska jurisdiktionen utöfvade denna jurisdiktion ej såsom egentlig domare utan blott såsom ledare af förhandlingen i likhet med de romerske prætorerne. Hélie, Traité d'instruction crim., är af denna åsigt. Äfven Thonissen i Revue Hist. du droit 1879 s. 31 är af samma mening. Denne antager, att ordföranden i rätten, åtminstone hos Frankerne, ej dömde utan blott var ledare af förhandlingen. I kapitulariernas och öfriga handlingars texter, säger han, är det ej Tunginus (af Thungr, Thingr) utan de s. k. Rachimburgi, hvilka dömde, legem dicebant**). Giraud, Essais sur l'histoire du droit français, är hufvudsakligen af samma åsigt. Denna kan väl också hafva sin rigtighet

*) En del författare, såsom Esmein Histoire de la procédure crim. en France, anse emellertid processen vid gripandet å bar gerning såsom försiggående utan anklagelse. Jag skall längre fram återkomma till detta ämne.

**) Rachimburgi motsvarade lika litet som de romerska judices vår nämnd och den dermed analoga moderna juryinstitutionen. De voro menighetens representanter, samlade att döma under ledning af jurisdiktionens chef.

beträffande Frankerne. Men häraf får man ej draga någon allmän slutsats beträffande de öfriga germaniska folken. Enligt Sclopis, Storia della legislazione Italica, var förhållandet hos Longobarderna det, att chefen för jurisdictionen dömde. Enahanda var fallet hos Vestgöterna (Dahn Vestgöth. studien*).

Jag öfvergår till frågan om bevisningen. Denna var i hög grad formell och lemnade föga åt domarens pröfning. En annan hufvudsaklig omständighet utmärker också den germaniska bevisningen, dess negativa egenskap. Blotta anklagelsen föranledde nemligen till skyldighet för svaranden att visa sin oskuld, utan att käranden förebragt bevis. Erkände svaranden, ansågs naturligtvis all bevisning öfverflödig. Man har velat påstå, att detsamma gälde om svaranden blifvit gripen å bar gerning, denna omständighet som spelar en så stor rol i den germaniska processen. Jag kan ej biträda denna mening. I lex Salica tit. XXXIV, der det stadgas om gripande å bar gerning, talas visserligen ej om något ytterligare bevis; men såväl i Ripuariska lagen som de frankiska konungarnes kapitularier hade ej gripandet å bar gerning den verkan, att den häktade nödvändigt sakfäldes. Sjelfva brottet måste ådagaläggas genom vittnen**). Det ligger ju äfven något orimligt deri, att blotta gripandet skulle innefatta bevis om brottet. Att en person är gripen af en annan, bevisar ej annat än, att denne senare har större styrka. Jag skall framdeles vid

---

*) Det kan vara af intresse att jemföra förhållandet uti ifrågavarande hänseende hos Germanerna med det i romerska staten. I Rom utöfvades kriminallagskipningen ursprungligen af Konungen men hade redan under konungadömet öfvergått till folkförsamlingen. Af comitia tributa utöfvades den sedermera ända till republikens senaste tid. Först i 7:de seklet a. u. c. uppdrogs kriminallagskipningen åt särskilda ständiga domstolar, de s. k. quæstiones perpetuæ, af hvilka hvardera stod under en prætors ordförandeskap. Se vidare Ch. Maunz, Revue hist. 1881.

**) I den feodala rätten fattades också gripandet å bar gerning på detta sätt. I les Assises de la cour de Bourgeois förekommer följande: »S'il avient, par aventure que uns hons assaut un autre homme et l'occist ou une femeett II hommes liges passent par iqui et le virent faire celuy mau et ils le prennent» & cit. af Esmein.

behandling af den svenska kriminalprocessen återkomma till ifrågavarande ämne.

Om svaranden hvarken erkände eller var gripen å bar gerning, användes vid större förbrytelser ordalier, af hvilka jernprofvet, iklädt kyrkans former, var det mest vanliga, sedan enviget genom hennes bemödande blifvit undanträngdt. Beträffande förbrytelser, som ej ansågos föranleda till ordaliers användande, ålåg det svaranden att befria sig med ed, som vanligen var beledsagad af fyra, fem, sex, tolf edsgärdsmäns bied. Denna senare afsåg emellertid ej sjelfva gerningen utan innefattade den öfvertygelse, som edsgärdsmännen hade derom, att svarandens ed var med sanna förhållandet öfverensstämmande. Var förbrytaren ej gripen å bar gerning, stämdes han. Lydde han ej tredje stämningen, blef han »förbannitus», d. v. s. biltog och hans gods sköflades. Lex Sal., tit LIX; Carl den Skalliges kap. af 873.

Från dessa allmänna drag, som utmärka den germaniska bevisningsrätten, afvika emellertid i ej obetydlig mån tre lagar, Burgunderlagen, Longobardernas lag och Vestgöternas. I de två förstnämnda har eden förlorat sin betydelse och i stället för jernprofvet förekommer enviget, åtminstone i Burgunderlagen*), ej såsom någon traditionell germanisk inrättning utan såsom en återupptagen institution. I sammanhang med edens förlorade betydelse och envigets accepterande stod, tilläggandet af en ökad vigt åt vittnesbevisningen. Enviget användes i allmänhet ej, då vittnesbevisning fanns att tillgå. Se Marco Pagano cit. af Sclopis i Storia della legislazione Ital. I Vestgöternes lag är bevisningens teori hufvudsakligen bygd på romersk grund. Vittnesbevisningen har här en sådan betydelse, att endast den benämnes probatio. Indiciebevisningen har vunnit burskap. Den åsigt framträder, som först i senare tider gjort sig gällande, att vittnesbevisningen till qvantiteten bör lemnas obestämd. Sålunda förekommer ofta i denna lag uttrycket testibus idoneis. Skriftliga bevis spela en stor rol, men

*) Detta synes af konung Gundobalds fastställelse å Burgunderlagen.

för deras giltighet fordsas, att de, som underskrifvit dem, skulle höras*).

Det vore att öfverskrida omfånget af detta lilla arbete, om jag skulle inlåta mig i framställning af feodalismens uppkomst. Jag har i flera andra skrifter berört detta ämne. Jag vill här endast nämna, att feodalismens uppkomst i tionde och elfte seklen medförde genomgripande förändringar i det kriminella rättsförfarandet. Likasom den germaniska, hvilken den efterträdde, var den feodala kriminalprocessen öppen och muntlig. Liksom den germaniska var den äfven ackusatorisk**). Domaren hade hvarken befogenhet att upptaga ett kriminalmål utan anklagelse eller att sjelf anordna den bevisning, som var att förebringa. Lika som i den germaniska processen var också i den feodala åklagaremagten föga utbildad. I tre väsendtliga afseenden synes mig emellertid den feodala kriminalprocessen skilja sig från den germaniska. Den första skilnaden låg i domstolsorganisationen. Den allmänna regeln i den feodala processen var, att enhvar skulle dömas af sina likar. Kronvasallen dömdes af de öfriga kronvasallerne. Den medelbara vasallen dömdes af dem, som jemte honom voro läntagare åt samma kronvasall o. s. v.

En annan väsendtlig skilnad emellan den germaniska och den feodala kriminalprocessen angick bevisningen. I

---

*) Vid sidan af den germaniska rätten var den romerska i början gällande för den romerska befolkningen. Hos vissa folk bildades särskilda sammandrag af den romerska rätten för sådant ändamål. Sådana voro Breviarium Alarici hos Vestgöterne, Lex romana Burgundorum hos Burgunderne. Den s. k. Lombardan får ej sålunda anses utan är en på både romerska och germaniska principer grundad rättssamling för såväl Romare som Longobarder, hvilka folk snart nog sammansmälte. I de italienska städerna likasom i en del franska gälde hufvudsakligen romersk rätt. I senare hälften af medeltiden gåfvo sig de flesta italienska städer författningar, som voro grundade på blandad rätt. Se Sclopis, Storia della legislazione. Ital.

**) Då jag säger, att den feodala rättegången i brottmål var ackusatorisk, vill jag hafva nämdt, att detta ej gäller alldeles utan undantag. Jag skall längre fram återkomma till denna sak. Deremot kan jag ej instämma med Esmein, då han anser följande af Beaumanoir citerade formel syfta på angifvelse: »Sire je vous denonce, que Jean a fait tel fait qui appartient à vous à vengier». Beaumanoir VI, 12, X, 10. De här begagnade uttryck kunna likaväl afse en anklagelse som en angifvelse.

det feodala brottmålsförfarandet försvunno till största delen de bevisningsmedel, som användes i den germaniska kriminalprocessen. Sådant var fallet med eden, såväl den isolerade som den af edgärdsmän understödda; sådant var också fallet med de unilaterala ordalierna. Deremot fick enviget, stundom understödt af motståndarens ed, en högst vidsträckt användning. I alla gröfre brottmål egde käranden rätt att fordra den. Men det är sannolikt, att den i mindre brottmål ej var medgifven, och att i dessa bevisning måste ske medelst vittnen. Äfven är det sannolikt, att käranden i gröfre brottmål hade rätt att i stället för envig begagna vittnesbevisning. Den vittnesbevisning, som användes i den feodala rätten, var emellertid af en särskild beskaffenhet. Den var mycket formell. Vittnen hade nemligen att uttala en formel, som förestafvades och konstaterade, att de voro ögonvittnen. Två sådana vittnen utgjorde full bevisning*).

I tre fall fick ej envig användas, nemligen då brottet var flagrant, då anklagelsen hvilade på mycket lös grund, och om svaranden uppenbart kunde bevisa sin oskuld. Se Sclopis l. c.

I stället för qvinnor och ålderstigna män kämpade andra personer. Äfven olika parters vittnen kämpade mot hvarandra.

Den tredje omständigheten, hvari den feodala kriminalprocessen skiljer sig från den germaniska, är ändringssökandet. I den germaniska processen fanns ej någon appell**). En viss instans-ordning fanns väl hos en del folk. Hos Frankerne t. e. fanns Tungini domstol, der Rachimburgi

---

*) Se vidare en af mig författad i tidskrift för lagstiftning m. m. intagen uppsats om »Enviget förr och nu», hvari jag sökt visa, att det var edens missbruk, som föranledde envigets återupptagande; att, ehuru kyrkan ifrigt protesterade häremot, hon dock slutligen måste gifva med sig och slutligen till och med använde enviget i sin egen lagskipning.

**) I den romerska rätten fanns före kejsartiden ej någon annan appell än i kapitalförbrytelser, och denna appell gick till folkförsamlingen. Eljes var hvarje pretor suverän inom kretsen af sin verksamhet. Under kejsartiden förändrades detta förhållande. Appellens befogenhet utsträcktes till åtskilliga andra än kapitalförbrytelser och gick till kejsaren. Först under Diocletianus blef appellen fullt organiserad. I kriminelt hänseende blef den medgifven i alla mål, utom då den tilltalade erkänt. Se Faustin Hélie i Revue crit. 1882. s. 104.

dömde. Öfver denna domstol stod grefvens, comitis, och öfver honom den kungliga jurisdiktionen. Se Thonissen Revue histor. l. c. Af dessa särskilda jurisdiktioner hade den högre en viss uppsigt öfver den lägre, så att denna senares beslut för formfel kunde kasseras af den förra, hvarjemte den högre domstolen var befogad att omedelbart upptaga mål. Någon appell i sak egde ej rum från den lägre till den högre domstolen. I den feodala rätten fanns appell i sak. Denna appell skilde sig emellertid från en modernare tids, deri att den, ehuru indirekt afseende att vinna ändring i sak, gick ut derpå att bevisa svek hos domaren. Om klagomålet godkändes till följd af envigets lyckliga utfall för klaganden, med hvilken domaren, hvars dom blifvit öfverklagad, måste strida, så blef denne sistnämde fäld till betydliga böter eller afsatt.

I slutet af trettonde seklet började det feodala förfarandet i brottmål att utträngas af en ny processteori, den kanoniska, som vid den tiden begynte upptagas af den verldsliga rätten, sedan den nyss förut erhållit en betydlig utbildning.

Kap. III.

Den kanoniska kriminalprocessen och dess inflytande på den verldsliga).*

Såväl den germaniska som den feodala kriminalprocessen var behäftad med väsendtliga brister och olägenheter. Den förnämsta utaf dessa var svårigheten att få brotten bestraffade, beroende hufvudsakligen på fel i den ackusatoriska principens anordning. I samma mån som den åsigt vann fäste, att staten bör för sin egen skull beifra brottet, i samma mån fann man det ock angeläget att åstadkomma genomgripande förändringar i brottmålsprocessen. Förändrin-

*) Jag anser mig böra hänvisa till en af mig författad, i Tidskrift för lagstiftn. XVIII, s. 641 och följ. intagen artikel: *Om det kanoniska rättegångssättet i Sverige under medeltiden.*

gen utgick från *kyrkan*. Hon hade dervid två utvägar att välja. Den ena var att förbättra ackusationsprincipen genom att bilda en offentlig, ändamålsenligt organiserad, åklagaremagt. Den andra utvägen var att låta domaren undersöka proprio motu, d. v. s. anordna inqvisitionsprincipen. Hon utvalde denna sistnämnda. Hennes traditioner och hennes anda föranledde härtill. Mycken godtycklighet, mycken orättvisa, mycken grymhet hade förekommits, om den andra vägen blifvit vald. I sitt arbete för kriminalprocessens förändring biträddes kyrkan af den juridiska doktrinen*), som, hufvudsakligen sysslande med den romerska rättens förklaring och systematisering, ur denna också sökte ledning för den kanoniska rättens utbildning, hvadan mycket i denna senare rätt är lånadt från den förra. Om juristerne i den romerska rätten funno det ackusatoriska förfarandet användt, funno de deri äfven spår af inqvisition. Det var från den romerska rätten tortyren och teorin för indicierna kom in i den kanoniska.

Kyrkan fick tidigt sin egen jurisdiktion, men denna afsåg länge blott andlige personer och mål, som omedelbart rörde kyrkan. Åtminstone var detta förhållandet i Vesterlandet ett par sekler efter vestromerska rikets fall**). Efter hand utvidgades den kyrkliga jurisdiktionen och hade i

---

*) Det är numera satt utom tvifvel, att den romerska rättens studium aldrig var afbrutet, utan fortgick först i Rom, sedan i Ravenna, vidare i Pavia från början utaf elfte århundradet. I första hälften af tolfte seklet uppstod den blomstrande juridiska skolan i Bologna. De förste lärarne derstädes voro de s. k. *Glossatorerne*, hvilkas arbete hufvudsakligen bestod i att genom glossor exegeticera. Sedermera kommo de s. k. *Systematici*. De Bolognesiska juristerne sysselsatte sig väl hufvudsakligen med civil rätt. Men föremål för deras verksamhet var äfven den romerska kriminalrätten, innefattad i 47 och 48 böckerna af Digesterna, de s. k. libri terribiles. Den förnämsta kriminalisten bland glossatorerne var *Duranti*, som i sin speculum juris 1271 ibland beskrifver inqvisitionen, den han visar hafva stöd i romersk rätt. *Albert Gandinus*, troligen död 1300, medgifver inqvisitionen såsom en institution tillhörande båda jura. Bland systematici, som behandlat kriminalprocessen, vill jag företrädesvis nämna *Bartolus* och *Baldus*. Bartolus skref en traktat i kriminalprocessen, som skall vara rätt god trots den besynnerliga titeln: »Quæstio inter Virginem Mariam et diabolum.» Se vidare *Caillemer* i Revue Historique du droit français et étrange, 1879 Nov.—Dec.

**) Icke heller i den justinianska lagstiftningen är kyrkans jurisdiktion af annan art.

slutet af tolfte och början af trettonde århundradet uppnått en stor utveckling. Den omfattade då i kriminellt hänseende ej allenast alla mål, deri andlige personer voro svarande, utan jemväl en mängd brottmål, som stodo i närmare eller fjermare samband med religionen. Hittills hade det kriminella processförfarandet i kyrkans jurisdiktion föga afvikit från det i den verldsliga jurisdiktionen använda. Anklagelseprincipen var i den kyrkliga, likasom i den verldsliga, kriminalprocessen, den allmänna. Den kallades af den kanoniska rätten *inscriptio*, emedan anklagaren måste skriftligen anmäla sig. Endast i ett fall medgaf den äldre kanoniska rätten domarens uppträdande utan anklagelse, nämligen då brottet var *uppenbart*. »Manifesta accusatione non indigent.» (C. 15., caussa II qu. 1). Rättegången var offentlig. Försvarsrätten var obegränsad. I afseende på bevisningen lämpade sig den kanoniska rätten jemväl efter den verldsliga. Den upptog den germaniska rättens konsakramentalväsende. Den antog de unilaterala ordalierna, särdeles jernprofvet, men gaf dem en religiös prägel. Då enviget blef det hufvudsakliga beviset i den feodala rätten, skedde detta, enligt hvad ofvan blifvit anmärkt, icke utan protest af kyrkan. Efter någon tid blef emellertid detta bevismedel användt, ehuru sparsamt, i kyrkans egen jurisdiktion*).

I slutet af tolfte seklet undergick den kanoniska kriminalprocessen genomgripande förändringar**). Anklagelsen ansågs ej längre vara ett tillräckligt medel för brottens beifrande, hufvudsakligen derför att fruktan för det stränga an-

*) Se min art. »Om enviget», i denna tidskrift.

**) Den kanoniska rätten består af två elementer: kyrkmötens beslut och påfliga förordningar, de senare ofta föranledda af särskilda fall. Samlingen af den kanoniska rätten, *corpus juris canonici*, består af corpus clausum och de s. k. extravaganterna. Corpus clausum utgöres af tre delar: 1. Gratiani dekretaler, en samling gjord af Benediktinermunken Gratianus i Bologna i början af 12 århundradet; 2. Gregorius IX:s samling, gjord genom hans kaplan Raymund de Pennaforte, 1234. Denna samling sändes af påfven till Bologna och Paris för att jemte Gratiani dekret studeras. De anbefaldes äfven biskoparne i Sverige till studium af Wilhelm af Sabina på Skenninge möte. 3. de s. k. Clementina, innehållande Wienermötets beslut 1311 samt Clemens V:s dekretaler offentliggjorda af Johannes XXII. Hvad sedermera tillkommit kallades *Extravaganter*.

svar, som dess misslyckande medförde, afhöll derifrån. För att gifva styrka åt sin kriminalprocess införde derför kyrkan målets upptagande af domaren utan anklagelse, hvarigenom den inqvisitoriska processen blef grundlagd*). Två voro de anledningar, genom hvilka domarens inqvisitoriska verksamhet sattes i rörelse, *ryktet* och *angifvelsen*. Spår till bådas användande finnas visserligen i ett långt tidigare skifte af det kyrkliga kriminalförfarandets utveckling. Redan i kyrkans första tider ålåg det den troende, som fått kännedom om en medkristens dåliga uppförande, att varna denna senare först i hemlighet och sedermera i vitnens närvaro och, om detta ej hjelpte, inför församlingen (Rénan, L'église Chrétienne s. 391). Sedermera skedde denna s. k. denuntiatio canonica icke inför församlingen utan inför biskopen. Den fick i nionde seklet en ny form, derom mera längre fram. Äfven ryktet föranledde i den tidigare kanoniska rätten den, som deraf utpekades, att med ed fria sig derifrån. Men härvid är att märka, att ingendera af dessa omständigheter föranledde till någon inqvisition af domaren. Detta var åter förhållandet med det rykte och den angifvelse, om hvilka nu är fråga. Angifvelsen medförde ej, såsom anklagelsen, ansvar, om den misslyckades, men likasom anklagaren, måste angifvaren uppgifva sitt namn, hvilket dock hölls hemligt. I afseende på ryktet gälde, att det skulle vara allmänt.

Målets behandling, dess upptagande må hafva skett på grund af angifvelse eller rykte, innefattade i det kanoniska inqvisitionsförfarandet två akter, informationen och den egentliga ransakningen. Den förra hade till ändamål, att medelst inkallande af alla, som förmodades hafva upplysning i saken att lemna, undersöka, om angifvelsen eller ryktet, antingen viss person utpekades, eller det endast uppgafs, att ett visst brott blifvit begånget, innefattade så myc-

*) Ett slags åklagare fanns väl äfven i den inqvisitoriska processen. Men denne var ej annat än en officiel angifvare, som ej gjorde påstående. Stundom remitterades dock målet till hans *yttrande*.

ken anledning mot någon bestämd person, att skäl vore att på grund häraf anställa ransakning med denne.

Den första åtgärden vid informationen, hvilken äfven benämdes inquisitio generalis, var att konstatera corpus delicti. »De re priusquam de reo est inquirendum» hette det i dekretalerna. Om sålunda ett mord blifvit begånget, skulle likbesigtning af sakkunnig person anställas, dervid jemväl domaren plägade vara närvarande. Sedan corpus delicti var bestämdt, då sådant behöfde ske, anstäldes vittnesförhör med alla de personer, som antogos kunna hafva kännedom om brottet och förbrytaren. Yppades dervid anledning mot viss person, inträdde ett nytt skede i proceduren. Den egentliga ransakningen med viss person, *inquisitio specialis*, tog sin början. Utan någon föregående kommunikation inställdes den misstänkte för rätta och förhördes angående hvad som emot honom förekommit vid informationen och det dervid anstälda vittnesförhöret*). Domaren, som vid det ackusatoriska förfarandet endast pröfvade den för honom förebragta bevisningen, fick nu också den ställning, att han såväl anordnade bevismedlen som förhörde den tilltalade. Det inqvisitoriska förfarandet uppkom egentligen under Innocentius III och utbildades af Gregorius IX och Bonifacius VIII.

Med det inqvisitoriska förfarandet stå i nära samband två ting, den hemliga rättegången och tortyren. Den förra fanns från början i den kyrkliga inqvisitionsprocessen men utsträcktes betydligt genom kättareprocessen, den s. k. »inqvisitio delegata eller hæretici pravitatis». Den tilltalade, som i början genom protokollsutdrag fick underrättelse om vittnens vid informationen aflagda berättelser, med uppgift å deras namn, fick nu endast styckvis och utan uppgift på namnen kännedom om hvad vittnen haft att förmäla. »Ne testium nomina signo vel verbo sunt publicanda» hette det. Var nytt vittnesförhör behöfligt vid den speciela inqvisitio-

*) Vid detta förhör skulle den tilltalade förfrågas om sitt namn och sina lefnadsomständigheter. Derefter skulle domaren förhöra honom raskt och noga (»acurate conscientiam alta indagine pertentet») öfver alla omständigheter, som förekommit vid vittnesförhöret. Bekände han, eller funnos bevisen fullgiltiga, blef han dömd. Var detta ej fallet, eller funnos blott indicier, blef tortyr använd.

nen, skedde det, men aldrig i den tilltalades närvaro, utom då konfrontation ansågs behöflig. Diskussionen försvann.

Den hemliga rättegången medförde mycket ondt. Den afsåg väl att lätta brottets upptäckande och den tilltalades fällande. Den hade onekligen också denna verkan; men, då den uteslöt den kontroll, som ligger i offentligheten, gaf den domaren fria händer till ett godtyckligt förfarande och bragte honom allt för mycket i frestelse att missbruka sin magt, hvaraf faran ej minskades deraf, att frestelsen ofta har sin grund i ett obetänkt tjenstenit. Den omständighet, att domaren var nödsakad att döma efter en skriftlig berättelse om det vanligen af annan person hållna förhöret, medförde den olägenhet, att han kom att sakna den inre öfvertygelse, som endast kan vinnas genom personlig aktgifvelse.

Den andra afart, som alstrades af det inqvisitoriska förfarandet, var tortyren. Detta sätt att framtvinga bekännelse, detta problem att, då musklernas styrka och nervernas känslighet äro bekanta, finna den grad af smärta, som förmår föremålet att bekänna, begagnades i den äldre romerska rätten endast i afseende på slafvar. Under kejsartiden fick tortyren, först i afseende på majestätsbrott och sedermera äfven i afseende på andra brott, en mycket vidsträckt tillämpning, så att endast de, som voro af senatorlig familj, clarissimi och decurioner voro befriade derifrån. Troligen var tortyren okänd hos Germanerne, innan de kommo i beröring med Romarne; men i en del af de germaniska lagarna förekommer tortyren, dock endast då en slaf var tilltalad för groft brott. Sådant var fallet i Bayrarnes, i Burgundernes lag och lex Salica, tit 40. I Vestgöternes lag, på hvilken den romerska rätten, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, hade ett betydligt inflytande, förekommer tortyren såsom använd äfven mot fria personer; men käranden skulle skriftligen begära det och delgifva beslutet åt den anklagade. Gick denna sednare segrande genom tortyren, blef käranden hans slaf. Lex Wisigoth. VI, t. 1. I den feodala rätten förekommer ej någon allmän användning af tortyren, ehuru

spår deraf förefinnas både i Assises de Jerusalem och den s. k. Livre de jostice et de plet. I den kanoniska rätten fick tortyren med det inqvisitoriska förfarandets införande en allmän användning. Detta berodde hufvudsakligen på den vigt, som vid det inqvisitoriska förfarandet naturligt fästes vid bekännelsen, till hvars framtvingande man således lätt förleddes. Romerska rättens ofvan antydda inflytande bidrog väsendtligen till tortyrens upptagande af kanoniska rätten. Den beskrifves der såsom »Corporis cruciatus, quibus per verberati et torti confessionem, rei veritas eruitur». I afseende på tortyren gälde emellertid tre hufvudsakliga omständigheter. Först och främst var det i enlighet med sakens natur föreskrifvet, att tortyren ej fick användas, om den tilltalade, fastän han ej bekände, var lagligen öfverbevisad om brottet. Det kom då endast i fråga att tillämpa straffet. Vidare var det en hufvudgrundsats, att tortyr endast användes vid kapitalförbrytelser. För det tredje begagnades tortyren icke, förr än den egentliga ransakningen jemte vittnesförhör och konfrontation var afslutad. Tortyren fick sålunda ej föregå den egentliga bevisningen, utan förekom först, då denna ansågs ej vara tillräcklig*). Redan den romerska store juristen Paulus hade formulerat denna princip sålunda: »Non statim a tormentis incipiendum est ideoque prius argumentis quærendum ist.» (Sentent, recepta V, 14). I öfrigt må anmärkas, att, i motsats mot förhållandet i den romerska rätten, ingen rang befriade från tortyren. Befriade derifrån voro endast dårar, döfstumme, hafvande qvinnor

---

*) Angående sjelfva arten af tortyrmedlen och sättet för deras användande funnos få lagliga bestämmelser. Härutinnan var det hufvudsakligen bruket, som var bestämmande. Det mest begagnade tortyrmedlet var det med vatten. Det tillgick sålunda, att, sedan delinqventen i horizontal ställning blifvit lagd på en bänk hårdt fastbunden, så stoppade man i hans mun och näsborrar ett fuktadt linne, hvarpå vatten, droppe för droppe blef gjutet, på det sätt att vid hvarje bemödande, som af delinqventen gjordes för att andas, måste han svälja en liten qvantitet, utan att luft kunde komma åt lungorna. Då linnet borttogs, var det nästan alltid genomdränkt af blod från något brustet kärl. Man ökade stundom plågorna genom att blanda vattnet med osläckt kalk eller ersätta det genom ättika eller olja. Jag skall längre fram ytterligare framställa förfarandet vid tortyren sådant det utvecklade sig i den verldsliga rätten.

samt barn under fjorton år jemte sådana personer af begge könen, hvilka uppnått sjuttio års ålder.

I afseende på bevisningen införde den kanoniska rätten i sammanhang med det inqvisitoriska förfarandet genomgripande förändringar. Enviget hade redan långt förut afskaffats i den kyrkliga jurisdiktionen. Eden, som i det närmaste var utesluten från den feodala processen, hade i den kanoniska rätten blifvit i hög grad befrämjad. Nu blef den endast använd såsom supplementär bevisning. Påfven Alexander III förbjöd begagnandet af ed annorlunda än såsom medel för svaranden att bevisa sin oskuld, då någon, ehuru ej full positiv, bevisning var för handen. Vittnesbevisningen blef den hufvudsakliga bevisningen; och det blef ej blott åsyna vittnen till hufvudfaktum, vid hvilkas berättelser man fästade afseende, utan indiciebevisningen fick den betydelse, den förtjenade. Den s. k. legala bevisteorin, d. v. s. den som i lagen noga bestämmer bevisningens beskaffenhet och ej ens öfverlemnar detaljerna åt domarens subjektiva öfvertygelse, hade, såsom vi ofvan sett, spelat en stor roll redan i den germaniska och den feodala processen. Nu utbildades denna teori, hvad beträffar vittnesbevisningen och indicierna, ehuru fullbordandet af densamma, enligt hvad framdeles skall visas, ej tillhör kyrkan utan den verldsliga rätten, sedan denna tillegnat sig det inqvisitoriska förfarandet. Jag skall söka visa, i hvad afseende redan den kanoniska rätten sålunda verkade. På mosaiska lagens fordran af två vittnen i vissa fall grundade kanonisterne den föreskrift, att detta antal ej i något fall fick understigas. I dekretalerne heter det: »Licet quædam sint causæ, quæ plures quam duos exigent testes, nulla tamen est causa, quæ unius testimonio terminetur». Men ej nog med att man förklarade ett vittnes intyg i och för sig otillräckligt, den sats kungjordes, att två vittnen under alla omständigheter skulle tilläggas full beviskraft, hvarför denna bevisning också benämdes plena probatio. Man besinnade ej, att bevisets värde ej beror på de använda bevismedlens qvantitet utan på deras styrka, tillförlitlighet och öfverensstämmelse, omständigheter, hvilkas

befintlighet det är omöjligt att in abstracto bestämma utan måste öfverlemnas åt det subjektiva bedömandet. Beviset är nemligen ej annat än den i förståndet vunna öfvertygelsen. Man gick emellertid ännu längre. Då två personers intyg utgjorde fullt bevis, drog man häraf den slutsats, att *ett* vittne utgjorde halft bevis; och detta aritmetiska sätt att uppskatta vittnesbevisningen utsträcktes till annan bevisning, ed m. m. Två halfva bevis utgjorde ett helt.

Innan jag lemnar frågan om den kanoniska kriminalprocessen, anser jag mig böra omnämna en omständighet, i hvilken den kanoniska rätten, ehuru ej i sammanhang med det inqvisitoriska förfarandet, utbildade sagda process. Den rörer öfverklagandet. I den kanoniska rätten framträder först egentligt öfverklagande i sak, hvilket, enligt hvad vi sett, ej var förhållandet i den feodala rätten. Besvären i den kanoniska rätten voro af två slag, devolutio och suspensio. Båda gingo från den biskopliga jurisdiktionen, hvilken sköttes af biskopens official, till erkebiskopen och från honom till påfven*).

Sådan var i allmänna drag den kanoniska kriminalprocessen. Den började i trettonde och fjortonde seklen att tillegnas af den verldsliga rätten. Den hufvudsakliga anledningen till detta förhållande låg i den kanoniska rättens, genom det inqvisitoriska förfarandets införande, förvärfvade förmåga att tillgodose behofvet af en kraftigare rättvisa än den, som af den feodala och germaniska rätten var att påräkna. Upptagandet af den kanoniska kriminalprocessen berodde dock äfven på regenternes bemödande att kufva feodalismen, dervid de nitiskt understöddes af juridiske rådgifvare, uppfostrade i studiet af såväl den romerska som den kanoniska rätten.

Det land, som först tillegnade sig den nya kriminalprocessen, var *Italien*. Detta förhållande är lätt förklarligt. Den kanoniska rätten grundade sig till stor del på den romerska, enligt hvad ofvan blifvit antydt, och Italien var

*) Se C. Gross, Beveistheori in kanon, process, Revue du droit intern. 1880.

ju den romerska rättens ursprungliga fosterland. Hvad var naturligare då, än att också Italien tillegnade sig den utveckling, som förekom i den kanoniska rätten? I Italien hade under Longobardernes välde den germaniska processen fått fast fot med sin enskilda anklagelse, sin offentliga rättegång, sin edsgärdsmannainstitution och sitt kompositionssystem*). Den omständighet att enviget alltid intog en så vigtig ställning i den longobardiska bevisningsrätten lättade betydligt öfvergången till den feodala processen. Denna blef i tionde seklet den herrskande i Italien likasom i det öfriga Europa. Men, oberäknad den omständighet att i städerna den romerska rätten fortfarande hölls vid lif, gjorde sig dess inflytande i öfrigt gällande. Man kan spåra sådant inflytande redan i den longobardiska rätten. Ungefär samtidigt med den kanoniska rättens ofvan beskrifna omgestaltning blef den feodala rätten i Italien ombildad i samma anda. I lagen för Sardinien, Carta di Logu, är visserligen anklagelsen ännu hufvudregel, men inqvisition medgifves i brist på anklagelse (Sclopis II, 113). I constitutiones Regni Siculi, förenade till en codex af Fredrik II år 1231, var enviget fullkomligt afskaffadt, vittnesbevisningen satt i stället, och det inqvisitoriska förfarandet infördt (Pessina Elementi s. 46). Det inqvisitoriska förfarandet i Italien stod i temligen noga öfverensstämmelse med det i kyrkans lagskipning begagnade, sådant detsamma blifvit af mig ofvan beskrifvet. Huru det kriminala förfarandet i sextonde århundradet ytterligare utvecklades till följd af doktrinen, dervid de italienske juristerne i betydlig mån medverkade, skall jag längre fram söka visa.

I Spanien hade den germaniska författningen blifvit införd af Vestgöterne. Dock blef den betydligt modifierad af den romerska. Arabernas eröfring förstörde denna rätt. I de små kristna konungarikena, som uppstodo, uppkom en på rättsbruk grundad ny författning. Städerna erhöllo emeller-

---

*) Se Lupi, Archiv della Societa Romana de Storia patria 1879, en art. Om Lombardernes plats bland de germaniska folken. Se ock Sclopis Storials.

tid särskilda privilegier »fueros». Enligt dessa egde ackusatoriskt förfarande rum med ed och ordalier men också vittnen. Dessa fueros utsträcktes under 10, 11 och 12 seklen till hela landet. De förnämsta voro fueros för Leon och fueros för Castilien, »Fueros Viejo». Snart insmög sig genom kyrkans inflytande det inqvisitoriska förfarandet. Klagomål häröfver föranledde Alfons den vise af Castilien till att låta utarbeta de s. k. »Fueros de las leyes», grundande sig dels på Vestgöternes lag, fueros Judzgos, dels på senare fueros men derjemte förenad med inqvisition, pesquisa. Alfons nöjde sig emellertid ej härmed utan utfärdade de s. k. Sicte partidas 1263, deri inqvisitionen betydligt utsträckes. »Siete partidas» blef Spaniens allmänna lag. Senare lagar »Nueva reco-pilacion» och »Novissima» hvilade med några detaljförändringar på samma princip, hemlig och skriftlig procedyr, tortyr och förbudet af försvar. Se Esmein, Histoire de la procédure crim. s. 300.

I Frankrike hade det feodala kriminalförfarandet bibehållit sig orubbadt till början af trettonde seklet. Då begynte en öfvergång till ett annat system. Detta skedde dels genom upphäfvande af de feodala domstolarna och öfverflyttande af en del af deras befogenhet på de kungliga, dels äfven genom beredande af det af kyrkan nyligen införda kriminella förfarandet, den inqvisitoriska proceduren och den förändrade bevisningen. Ludvig den helige, i början af trettonde århundradet, utvidgade den kungliga jurisdiktionen, i sammanhang hvarmed domstolarnas feodala organisation väsendtligen förändrades. Han förbjöd enviget, och det inqvisitoriska förfarandet började att förberedas. Denna förberedelse försiggick genom den s. k. »apprice». Jag hoppas, att jag icke måtte anses allt för mycket aflägsna mig från hufvudföremålet för mitt arbete, om jag söker att upplysa, hvad med apprice menades. Jag har ofvan antydt, att redan i den feodala rätten finnas spår af en domarens undersökning utan anklagelse, nemligen 1) då en person blifvit gripen å bar gerning, i hvilket fall han utan formlig anklagelse kunde befordras till straff på vittnesmål af dem, som sett honom föröfva brottet; 2) då någon, som blifvit häktad på miss-

tanke, frivilligt underkastade sig ransakning. För att förmå honom till detta hade den feodala proceduren börjat använda tvång och detta af ganska svår beskaffenhet »la dure prison à peu de boire et de manger». Man fann detta olämpligt och tog sin tillflykt till inqvisitionen. Men i stället att fullt upptaga kyrkans inqvisitoriska procedur, införde man en fiktion af flagrant délit eller gripande å bar gerning, i det man antog, att domaren proprio motu var befogad att låta häkta någon, som i flera vittnens närvaro begått ett brott, samt på honom tillämpa straffbestämmelsen. Detta kallades *Apprice*. Appricen var ett mellanting emellan det germaniska och feodala förfarandet, som iakttogs, då någon greps å bar gerning, å ena sidan samt den kanoniska inqvisitionen på grund af rykte, å den andra. Hvari appricen skilde sig från det förra förfarandet är redan antydt. Från den kanoniska inqvisitionen på grund af rykte synes appricen hafva skilt sig 1) deruti att den förra, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, innefattade två akter information och egentlig inqvisition, hvaremot appricen ej bestod af mer än en akt, man må kalla den information eller inqvisition. 2) Vid den kanoniska undersökningen på grund af rykte behöfde ej de vittnen, som åhördes, vara åsyna vittnen, hvilket deremot fordrades vid appricen. Se vidare Esmein l. c. s. 7, 8 och följ., der framställningen om appricen emellertid ej synes mig vara behandlad med den klarhet, som eljes utmärker denne författare. Från appricen var öfvergången mycket lätt till den egentliga kanoniska inqvisitionen. Den skedde också snart ehuru ej utan motstånd från den feodala adelns sida. Under Filip af Valois och Johan utan land vann den fast fot synnerligen vid de kungliga domstolarna, utan att det ackusatoriska förfarandet derför helt och hållet upphörde. I medlet af femtonde århundradet, sedan det inqvisitoriska förfarandet hunnit utveckla sig i Frankrike, funnos två särskilda slag af kriminell process, den ordinarie och den extra ordinarie. Skilnaden var hufvudsakligen den, att den förra var förenad med offentlig rättegång, dervid hvardera parten framstälde sina vittnen.

Diskussionen var fri. Någon tortyr kom ej i fråga. Den extra ordinarie rättegången var deremot förenad med hemligt förfarande och tortyr. Den ordinarie procedyren begagnades endast då enskild anklagare uppträdde eller svaranden sjelf medgaf enquête (Esmein l. c. 115). Den ordinarie procedyren var ett slags blandad ackusatorisk-inqvisitorisk rättegång. Ehuru kärande fanns, anstäldes nemligen undersökning af domaren. Rättegången var således ej alldeles lik den gamla ackusatoriska*).

Den e. o. kriminella procedyren var hufvudsakligen öfverensstämmande med den kanoniska men strängare.

Vittnesförhöret försiggick, liksom enligt den kanoniska rätten, vid en föregående hemlig undersökning, motsvarande den kanoniska informationen och benämd instruktion. Likasom fallet var enligt den kanoniska rätten, hölls också densamma af annan person än den egentlige domaren. Denne anstälde deremot den s. k. enquête, som motsvarade den kanoniska rättens egentliga inqvisition och liksom denna försiggick i hemlighet; men, då enligt den kanoniska rätten sistnämnde inqvisition innefattade, jemte ransakning med den tilltalade, också nytt förhör med vittnen, så inskränkte sig den franska enquête hufvudsakligen till förhör med den tilltalade. Nytt vittnesförhör, det s. k. récolement, användes blott för konfrontation.

Jag har ofvan visat, att i det kanoniska förfarandet i början så tillgick, att den tilltalade fick del af det vittnesprotokoll, som hållits vid det förberedande förhöret, men att han sedermera blott styckesvis och utan uppgift på vittnens namn, fick veta hvad de haft att förmäla. I Frankrike fick också den tilltalade i början del af vittnesprotokollet; men redan i medlet af det femtonde århundradet hade den sed uppkommit, att man sorgfälligt undanhöll för den tilltalade hvad som förelupit vid instruktionen (Se Esmein 116).

---

*) Skilnad emellan den ordinarie och den e. o. procedyren förekommer ännu i ordonnancen af 1498. I sextonde seklet försvann den ordinarie procedyren och uppgick i den extra ordinarie enl. hvad längre fram skall visas.

Tortyren hade redan vid denna tid i Frankrike fått en strängare karakter än i den kanoniska rätten, deri att, om också den tilltalade efter genomgången tortyr erkände, så blef han dock ej frikänd utan dömdes stundom till mindre arbiträrt straff. Ännu var den tilltalades försvar medgifvet. Huru detta under det sextonde århundradet inskränktes, skall framdeles visas.

Den germaniska rätten medgaf ej i allmänhet att föra talan genom *ombud*. Ett undantag gjordes för konungen, som också tidigt hade ett ombud vid domstolarna för att bevaka hans rätt till andel i böterna. Enahanda var fallet i den feodala rätten. Endast konungen och seigneuren egde rätt att föra talan genom ombud. Detta ombud hade emellertid ungefär samma uppgift, som konungens ombud i den germaniska rätten. Anklagelsen, som, enligt hvad ofvan blifvit visadt, i den feodala rätten likasom i den germaniska var ovilkorlig med ett par ofvan antydda undantag, då ett slags inqvisition egde rum, denna anklagelse var öfverlemnad åt den enskilde. En början till offentlig anklagelse fanns emellertid deruti, att konungen eller seigneuren lät genom trumpetljud förkunna att han misstänkte någon för ett brott och uppmanade den förorättade eller dess anförvandter att anställa anklagelse. Om efter en viss tid ingen anmälde sig, blef den misstänkte lössläppt. I det kanoniska inqvisitionsförfarandet fanns visserligen, enligt hvad jag redan framhållit, en offentlig anklagare; men denna hade en egen ställning, han egde ej sjelfständigt väcka talan, utan hade blott att utlåta sig öfver ransakningen, då den remitterades till honom. Sådant synes ock förhållandet hafva varit i den franska inqvisitionsprocessens början. Men i fjortonde seklet uppkom en verklig sjelfständig åklagaremagt i Frankrike, enligt hvad längre fram skall visas.

I Tyskland gjordes försök att införa det inqvisitoriska förfarandet ungefär vid samma tid som uti Frankrike. Det var Fredrik II, som tog initiativet härtill. I samband med sin ombildning af domstolarna och dessas besättande med jurister, bildade vid de italienska högskolorna, påbjöd Fredrik

genom förordningen »Hi qui per inquisitiones» det inqvisitoriska förfarandet med dess hemliga rättegång, dess förberedande information. Men denna inrättning hade ej något långvarigt bestånd. Hvad som motarbetade det inqvisitoriska förfarandet att vinna utveckling, var en vaknande känsla för den gamla germaniska rättens bevarande. I Tyskland hade ej, såsom fallet var uti Italien och Frankrike, den feodala författningen alldeles utträngt den germaniska. Den s. k. Mallus hade, under namn af Landgerichte, fortfarande bibehållit sig för den oadliga befolkningen. Den utgjordes af en adlig domare med 7 till 12 schöffen, som af honom utsågos med bifall af Gerichtsherr (Zoepfl., Geschichte der deutschen Rechtsinstituts). I samband med domstolsorganisationens bibehållande hade också det germaniska kriminalförfarandet, sådant jag ofvan beskrifvit detsamma, bibehållit sig med anklagelse blott af den förorättade eller dess slägt, med offentlig rättegång, med konsakramentaleden såsom hufvudbevisning. Såsom protest emot det inqvisitoriska förfarandet uppstäldes ungefär samtidigt med Fredriks anordningar den s. k. Sachsenspiegel och Schwabenspiegel, samlingar af gammal tysk sedvänjerätt. I femtonde seklet försiggår emellertid en förändring. Landtgericht-organisationen upphör och lagskipningens handhafvande börjar att öfvergå till egentliga jurister*). I sammanhang härmed går det inqvisitoriska förfarandet med stora steg framåt. För att stadga och förbättra denna inqvisitionsprocess var det emellertid nödigt att anskaffa en skriftlig kriminalprocessordning. Detta skedde, och följden blef af en genomgripande betydelse. Men då denna åtgärd inträffade efter den tid derom nu är fråga, torde det vara lämpligt att uppskjuta beskrifningen derom tills längre fram.

Det fanns ett land, der det inqvisitoriska förfarandet aldrig vann annat än ett mycket obetydligt insteg, och detta

*) Ett uttryck af sitt missnöje med detta förhållande afgifver den Bayerska adeln i sina klagomål till hertig Georg 1499. Den yttrar: »Non eliguntur judices more antiquo, sed multi Romani juris professores, pauci magistratus, vix unus aut duo nobiles eliguntur». Mayer, Esprit, origine et progrès des institutions judiciaires.

land var *England*. Den anglosachsiska kriminalprocessen hvilade uteslutande på germanisk grund, men var i slutet af Anglosachsernes välde betydligt affilad från sin ursprungliga gestalt. (Se Steenstrup, Danelag).*) Efter den normanniska eröfringen uppstod en kriminalprocess, som, churu väsendtligen germanisk, innehåller såväl romerska som feodala och specielt nordiska elementer, ja ej ens helt och hållet saknar spår af inqvisitoriskt förfarande. Rättegången var i fullaste mått ackusatorisk, men den var det på ett särskildt sätt. Någon offentlig åklagaremagt fanns ej. Anklagandet tillkom i vissa äfven grofva brottmål såsom rån, mordbrand, uteslutande den förorättade. I dråpmål tillkom den slägten, ett forngermaniskt, ja ariskt drag. Men i allmänhet tillkom det en hvar medborgare, likasom fallet var i Rom och Grekland, att uppträda såsom anklagare. Den anklagade hade rätt att uppfordra anklagaren till envig, en qvarlefva från den feodala rätten; men i annat fall gick frågan, om den var af betydenhet, till jury, en inrättning, som, enligt hvad jag framdeles skall söka visa, är af nordiskt ursprung. Anklagelsen framställdes för fredsdomaren — en för England egen institution**). Sedan denne, om så fanns skäligt, föreskrifvit den anklagades häktande, anställdes förhör med den sistnämde. Vid detta förhör, dervid protokoll fördes, anordnade fredsdomaren bevisningen. Se der ett spår af inqvisition. Efter verkställdt förhör försatte fredsdomaren antingen den anklagade på fri fot eller lät honom fortfarande vara häktad***), hvarjemte målet hänsköts till den s. k. stora eller anklagelsejuryn, bestående af 12 till 23 personer. Denna afgjorde, huruvida den anklagade skulle försättas i anklagelsetillstånd eller icke. Beslöts det förra, hänsköts

*) Se vidare L. Laughlien, Essays in the Anglo Sachs law., Boston 1876.

**) Fredsdomareinstitutionen är en godsherrlig jurisdiktion; men den är det ej i vanlig mening. Den är ej en lagskipning som godsherren utöfvar eller låter utöfva öfver sina underhafvande. Den är ej i ringaste mån feodal. Det är en allmän å statens vägnar utöfvad lagskipning, som förrättas af en godsegare, ej såsom embetsman utan ex nobili officio.

***) Bruket blef dock snart, att den som kunde skaffa borgen alltid sattes på fri fot.

saken till den mindre eller domsjuryn, som tjenstgjorde, dels vid de två gånger om året förekommande assiserna, dels vid de s. k. quarter sessions. Om den anklagade erkände, så blef han fäld. Erkände han ej, så tillfrågades han, om han medgaf, att saken underställdes landets dom, d. v. s. juryn. Om han antingen icke svarade eller förklarade sig ej medgifva sakens behandling af juryn, användes det s. k. »prisse forte et dure». Underkastade han sig deremot juryns dom, skreds till debatt Trial, men intet förhör med den anklagade egde rum*).

Oberäknadt användandet af det stränga fängelset, som var ett slags tortyr, är det blott två omständigheter i den äldre engelska kriminalprocessen, som påminna om inqvisitionen. Den ena är att intet rättegångsbiträde medgafs åt den anklagade, då fråga var om kapitalförbrytelse. Det andra förhållandet var, att den anklagade ursprungligen ej fick åberopa vittnen. Bruket införde dock denna rätt, som slutligen formligen medgafs under Wilhelm III.

Apell fick ej ega rum mot juryns dom utom i två fall, nemligen då juryn var olagligen sammansatt och då faktisk villfarelse egt rum.

Sådant var i korthet det kriminella förfarandet i de förnämsta länder i det öfriga Europa i medlet af femtonde århundradet. Jag öfvergår till att beskrifva dess beskaffenhet i Sverige vid ifrågavarande tid.

---

*) Jemf. Freeman, History of the Norman conquest of England, vol. V, der en god framställning förekommer om eröfringens inflytande på samhällsförfattning och lagskipning.

Första afdelningen.

Kriminalprocessen i Sverige i medlet af femtonde århundradet.

Kap. I.

Allmänna betraktelser.

Redan omkring ett århundrade före den tid, då hufvudföremålet för min framställning tager sin början, hade anordning blifvit vidtagen till åstadkommande utaf en för hela riket gemensam lagstiftning. Den i många hänseenden så orättvist bedömde Magnus Eriksson hade nemligen låtit utarbeta förslag så väl till en lag för landet som till en sådan för städerna. Det förra blef till antagande framlagdt å herredagen i Örebro 1347. Såsom bekant är, blef förslagets stadfästelse då uppskjuten till följd af insaga från åtskillige såsom stiftsombud utsedde kaniker, hvilka gjorde förbehåll om bibehållande af hvad dittills var stadgadt genom kanonisk lag samt synodal- och provincialstatuter jemte sedvänja. Enligt hvad nu är fullt ådagalagdt, vann lagen emellertid, med undantag af kyrkobalken, stadfästelse år 1351 (Vitterh.-, hist.- och antiquit.-akadem. handl. 1874 s. 88). Förslaget till stadslag, afsedt hufvudsakligen för Stockholms behof, men äfven fästande hänsyn till de öfriga städernas och tydligen grundande sig på landslagen, har troligen tillkommit emellan 1351 och

1357 (se Schlyters företal till stadslagen.) Huruvida stadslagen erhöll stadfästelse förr än under Gustaf II Adolf är åtminstone mig obekant.

I ändamål att sammanjemka Magnus Erikssons landslag med åtskilliga sedermera utfärdade författningar, »leges speciales et jura municipalia», stadfästades af Kristoffer år 1442 en ny lag, den s. k. Kristoffers landslag, som upptager dessa förordningar och i öfrigt innehåller några få afvikelser från Magnus Erikssons landslag *), men hufvudsakligen öfverensstämmer med denna sistnämnda, hvarför ock båda lagarna ända in i sextonde seklet fortforo att gemensamt tjena till efterrättelse i lagskipningen **). Anledningen dertill att jag, oaktadt denna hufvudsakliga öfverensstämmelse mellan båda landslagarna, börjar min framställning af den svenska kriminalprocessens historia med den tid, då Kristoffers landslag utfärdades, är den, att sagde tid är epokgörande för det kriminella rättsförfarandet i det öfriga Europa. Det är nemligen, enligt hvad jag ofvan sökt visa, den tid då inqvisitionsprocessen vunnit fullt insteg i den verldsliga rätten utan att helt och hållet hafva utträngt det ackusatoriska förfarandet.

Vi hafva sett, huru den kriminella processen efter det vestromerska rikets fall framträder med det germaniska ackusatoriska förfarandet, sedermera öfvergår till det feodala, jemväl på ackusatorisk princip grundade, för att stanna vid det inqvisitoriska. Den svenska kriminalprocessen visar ej denna mångfald af skeden i sin utveckling. I Sverige fick, såsom bekant är, feodalismen ej något säkert fotfäste. Något feodalt kriminalförfarande förekommer ej heller hos oss. Det germaniska förfarandet fortlefde i Sverge under den tid, då det feodala med sina vasalldomstolar, sitt duellsystem och sin långt sträckta formalism herrskade i det öfriga

---

*) I Kon. b. 2 har t. ex. influtit tillägget, att andligt och verldsligt frälse njute sina privilegier. I 9 kap. af samma balk föreskrifvas skärpta straffbestämmelser för dem, som talade det å heder och ära gick mot konungen eller hans råd.

**) Kristoffers landslag uppgifver sig i företalet ej heller att vara annat än en ny redaktion af Magnus Erikssons »librum dictum legisterium Sveciæ».

Europa. Den germaniska kriminalproceduren var, ehuru något modifierad, på sätt längre fram skall visas, väsendtligen bevarad i vårt land i medlet af femtonde seklet eller den tid, hvarmed min framställning begynner. Den svenska procedyren har sedermera aldrig helt och hållet förlorat detta sitt väsende. På den svenska kriminalprocessen kan man visserligen ej fullt tillämpa Macaulays yttrande om den engelska författningen, att den organiskt utbildat sig såsom trädet från telningen, såsom den fullvuxna menniskan från barnet. Främmande skott hafva stundom inympats i dess stam. Men det har aldrig funnits någon tid, då man ej kunnat säga, att densamma till sina hufvuddrag skjutit ur germanisk rot.

Den svenska kriminalprocessen befann sig, i mellersta delen af femtonde århundradet, ej så betydligt aflägsnad från den ståndpunkt, som den germaniska intog åtta till nio århundraden förut. För den, som studerat den utländska kriminalprocessen, framstår den svenska i medlet af femtonde århundradet såsom en gengångare från en svunnen tid med dennas både fördelar och olägenheter. Den utländska kriminalprocessen, sådan den utvecklat sig, innefattade nemligen i många hänseenden ett framskridande. Såsom sådant måste obestridligen anses statsmaktens utvidgade ingripande för brottets beifrande, ehuru detta kunnat ske på än bättre sätt, bevisningens förändrade beskaffenhet och den igenom allt detta åstadkomna större sannolikheten af brottets bestraffande. Men å andra sidan väga tungt i vågskålen de ofvan skildrade bedröfliga följderna af det inqvisitoriska förfarandet. Den svenska kriminalprocessen saknade visserligen till stor del fördelarna af den utveckling, som den utländska vunnit, men den var också befriad från de olägenheter som vidhäftade denna. I Sverige var det ackusatoriska förfarandet herrskande, hufvudsakligen hvilande på enskild anklagelse. Den offentliga anklagelsen var väl ej uteslutande men väsendtligen supplementär. Då den förekommer, visar den sig bättre ordnad än den offentliga anklagelsen i utlandet vid den tid, hvarom nu är fråga. Rättegången var

offentlig och muntlig, försvaret fritt. Bevisningen var ytterst formell och för hvarje särskildt fall noga bestämd. Den hade också bibehållit sin negativa karakter, bestående deri att svaranden i allmänhet, utan någon af käranden förebragt bevisning, var skyldig att undanrödja käromålet, ett tillvägagående, som, oförenligt med det inqvisitoriska förfarandet, väsendtligen upphört i det öfriga Europa. Eden, vanligen understödd af ett efter brottets vigt afpassadt antal edgärdsmän, spelar till följd af ofvannämnda negativa karakter en långt större rol i den svenska kriminalprocessen än i den utländska. Hvad särskildt beträffar edgärdsmannainstitutionen hade denna i utlandet upphört, hvaremot densamma i Sverige förekommer ända till inemot slutet af den tid, som utgör föremål för min framställning. Hvad angår indiciibevisning i egentlig mening, detta sätt för sanningens uppdagande, hvilket i den inqvisitoriska processen har så stor betydelse, var densamma lika okänd för den svenska som den var för den germaniska och feodala processen. I dess ställe begagnade den äldre germaniska rätten unilaterala ordalier, den feodala enviget. Den svenska rätten hade redan långt före den tid, jag har att behandla, valt ett annat bevisningsmedel. Jag menar nämnden, för hvars ursprung och närmare betydelse jag längre fram skall redogöra. I likhet med både den germaniska och den feodala rätten fästade den svenska stor vigt vid gripandet å bar gerning. Huruvida detta gripande uteslöt anklagelsen, och i hvad mån det i och för sig egde betydelse, utan att åsyna vittnen funnos, skall framdeles blifva föremål för min undersökning.

Jag sade, att det kriminella förfarandet vid den tid, derom nu är fråga, hufvudsakligen var ackusatoriskt. Emellertid förekomma, efter all anledning genom kyrkans inflytande, redan vid denna tid vissa spår af inqvisitoriskt förfarande. Sålunda igenfinner man i den svenska rätten både diffamationen och angifvelsen. Men dessa yttringar af inqvisitoriskt förfarande voro ej sådana som de, hvilka förekomma i kyrkans eller den verldsliga rättens kriminalprocess af ifrågavarande tid, enligt den skildring som jag äfven sökt

lemna deraf. De äro qvarlefvor från kyrkans tidigare ålder, hvilka vi sett upptagna af den verldsliga processen i utlandet, innan den tillegnade sig kyrkans mera utvecklade inqvisitoriska system. Diffamationen var i Sverige ej annat än den ofvan beskrifna purgatio canonica. I den svenska denunciationen återfinna vi också en gammal bekant, det carolingiska från kyrkans process i den verldsliga öfvergångna förfarandet, sådant det ofvan blifvit af mig beskrifvet. Diffamationen föranledde ej till annat än till värjemålsed, ej heller denunciationen gaf anledning till någon ransakning af domaren, någon egentlig inqvisition.

Jag har ofvan framhållit den af en del författare antagna meningen, att domaren hos de germaniska folken ej deltog i dömandet utan blott ledde förhandlingen, dervid jag emellertid visat, att sådant ej var fallet hos alla sagde folk, utan att rättens ordförande stundom verkligen deltog i domslutet. Detta sistnämnda var också otvifvelaktigt förhållandet hos de nordiska folken, åtminstone i medlet af femtonde århundradet.

I domstolsordningen funnos gradationer, men ej någon bestämd instansordning. Det stod nemligen en hvar öppet att i första hand vända sig antingen till en högre eller lägre domstol. Huruvida klagomål öfver en lägre domstols åtgärd fick anföras hos en högre, skall längre fram af mig undersökas. Den första domstolen var häradshöfdingens, så kallades lägste underdomaren nu i hela landet. Han motsvarade ungefär den frankiske Tunginus. Öfver honom var lagmannen, som hufvudsakligen intog samma ställning som den, hvilken comes innehade hos Frankerne *). Jag

*) I Danmark fanns ej lagmansembetet. I Norge fanns det, men uppkom senare än i Sverige, troligen ej förr än i slutet af 12:te seklet, då konungen, så som det synes, på egen hand tillsatte lagmän. Dessutom var lagmannens verksamhet i Norge i början väsendtligen olika med den svenske lagmannens. I Norge dömde han ej i början, utan hade blott rätt att "sige lov", d. v. s. upplysa om lagen och dess mening Ovisst är om den norska lagmannen i början ens ledde förhandlingen å tinget. Af Håkan Håkanssons stadfästelse af kardinal Nikolai bestämmelser om gåfvor, 1224, synes det som lagmannen den tiden var ledare af förhandlingen. I Magnus lagabøters lagar delade han full myndighet med lagrätten och var således domare. Se Aschehoug Statsforfatningen D. I. S. 44. I Steenstrup Danelag S. 195. sammanblandas lagmännen med edsgärdsmän.

har i ett föregående arbete, det Aryska elementet, framstält den åsigt, att lagmansämbetet är en yngre institution än häradshöfdingens. Jag åberopar hvad jag till stöd för sagde åsigt der anfört. Såväl häradshöfdingen som lagmannen dömde ensam. Nämnden var vid den tid, hvarom nu är fråga, blott ett bevismedel. Hvarken häradshöfdingen eller lagmannen voro längre folkvalde, utan tillsattes af konungen, likväl inom ett förslag å tre inom distriktet boende personer.

Redan före ifrågavarande tid hade den sed gjort sig gällande, att häradshöfdingeembetena gåfvos i förläning åt personer, som ej voro i tillfälle att sköta befattningen, hvadan denna måste uppehållas genom vikariat. Det är sannolikt härpå det syftas i LL. Tingm. b. 2, der det talas om häradshöfdingen och hans *domare.* I en något senare tid benämndes dessa vikarier »lagläsare». Lagmännen voro under femtonde århundradet vanligen medlemmar af rådet, hvilket, med afseende på rådets verksamhet den tiden, ej hindrade dem att förvalta sina embeten såsom lagmän.

Konungens domsrätt, troligen ej urgammal i norden, utöfvades ifrågavarande tid dels i konungens residens dels vid de s. k. räfst- och rättaretingen. Den kungliga tingsjurisdiktionen utöfvades i allmänhet genom delegerade. Jag går nu att närmare redogöra för såväl domstolsorganisationen som det kriminella förfarandet i öfrigt.

KAP. II.

Domstolsorganisationen.

Jag har i andra arbeten, »Det Aryska elementet» och »De agrariska förhållandenas utveckling i Sverige», sökt visa, att de folk, som bebo vårt land, Svear och Götar, tillhöra den aryska från Asiens högland utgångna rasen och således invandrat i landet; att denna invandring sannolikt skedde i tribus, som vid nedsättningen blefvo territoriala indelningar; att dessa tribus, hos Götarne benämda härad

(af *har*, en förening af menniskor) och hos svearne hundare*), motsvarade de germaniska centennan, samt att sagde tribus först efteråt förenade sig till landskap. Chefen för götarnes härad, hvilken tillika var domare, benämdes häradshöfding. Motsvarande funktionär inom svearnes hundare benämdes domare. Hans åliggande var dock endast att döma. Huruvida han ursprungligen derjemte haft något annat, är ovisst. Såväl i M. E. l. l. som i Chr. l. l. hade benämningen häradshöfding öfvergått på de respektive embetsmännen i både Göta och Svea rike med verksamheten inskränkt till dömande. Att detta dömande af honom ensam utöfvades, enär nämnden denna tid ej utgjorde någon del af domstolen utan endast var ett bevisningsmedel, har redan af mig blifvit anmärkt. Till följd af bevisningens mycket formella beskaffenhet bestod emellertid dömandet ej i annat än att, sedan den föreskrifna bevisningen i det ifrågavarande fallet blifvit använd eller icke, förkunna den påföljd, som lagen föreskref.

Jag har redan nämnt, att häradshöfdingeembetet enligt såväl M. E. l. l. som Chr. l. l. tillsattes af konungen inom förslag å tre inom häradet bosatte män. Förslaget upprättades af en nämnd, bestående af lagmannen jemte 6 frälsemän och 6 bönder, under lagmannens ordförandeskap. Om sättet huru de 6 frälse· (eller rättare hofmännen, hvari inbegripas jemväl riddare och svenner) samt de 6 bönderne valdes, lemnar ej lagen upplysning. Oaktadt lagens berörda föreskrift hände det ofta, att häradets förslagsrätt förbisågs, så att personer utnämndes till häradshöfdingar, som hvarken voro uppförde å förslag eller bodde inom häradet. Se Styffe, Bidrag till Skandinav. hist. under unionstiden.

Det af mig redan omnämnda bortförlänandet af häradshöfdingeräntorna till sådana personer, som ej voro i tillfälle att sköta embetet, bevisas ej blott af l. l. Tingml. 5. Derpå syftar redan uttrycket i Vestg. lag II, T. »den som häradshöfdings ombud hafver» och Östg. l. »den som i häradshöfdings stad är».

*) Att ordet »hundare» betecknar, ej ett bestämdt 100-tal, utan en stor myckenhet, har jag derstädes anmärkt.

Öfver häradshöfdingen stod hela landskapets domare, lagmannen. Han tillsattes vid den tid, hvarom nu är fråga, af konungen, som dervid hade att välja emellan tre inom landskapet bosatte personer, hvilka blifvit å förslag uppförde af en nämnd, bestående af 3 klerker och 6 hofmän, samt 6 bönder, under ordförandeskap af biskopen. Huruvida denne sistnämnde hade rösträtt vid valet, är ej klart*). Lagmannen dömde ensam lika som häradshöfdingen. Såväl civilmål som äfven brottmål fingo vid ifrågavarande tid vid hans domstol anhängiggöras, utan att de förut blifvit handlagda vid häradsrätt. Om vad från häradshöfdingen till lagmannen skall jag framdeles yttra mig. I Svea-landskaperna förrättades lagmannens lagskipning så, att han reste omkring och höll ting. I Götarike höllos lagmansting på ett bestämdt ställe. Jemf. Hildebrand, Sveriges medeltid, s. 407.

Redan under medeltiden blef det brukligt, att lagmansliksom häradshöfdingeräntorna förlänades åt personer, som ej skötte embetet. Detta förvaltades då af underlagman, motsvarande de s. k. lagläsarne. Båda tillsattes ifrågavarande tid af tjenstens innehafvare.

Jag öfvergår till frågan om organisationen af städernas jurisdiktion. De svenska städerna under medeltiden synas hufvudsakligen hafva uppkommit af två anledningar. De voro nemligen ursprungligen dels marknadsplatser dels biskopssäten. Endast ett par städer, såsom Lödöse, Kalmar, Visby, hafva att tacka sitt för utrikeshandel fördelaktiga läge för sin uppkomst. De städer, åtminstone, som ursprungligen voro marknadsplatser eller biskopssäten, synas i början ej haft egen administration och lagskipning utan i dessa afseenden hört under landets rätt. Någon biskoplig jurisdiktion öfver sistnämnda städer förekom ej. Efter hand synas stadsmenigheterna, här såsom i Danmark (Allen, de

*) Biskopen synes ej afgifvit röst vid lagmansvalet men åtminstone stundom afgifvit utlåtande öfver förslaget. Sålunda då Sten Sture underrättas af biskop Lars Surpää 1506 febr. 2, att den af allmogen utsedda nämnden upprättat förslag till den ena af Finlands lagsagor, så förordade biskopen den i första förslagsrummet uppförde Kurk. Grönblads samlingar.

tre nord. rik. hist.), börjat af sig sjelfva emancipera sig från landets jurisdiktion och bereda sig en egen. Att denna utöfvats af hela menigheten är emellertid mindre sannolikt. Den rätt, som följdes, synes hafva varit landets på sedvänjor grundade med behöfliga modifikationer, ända till Birger Jarls regering. Då utfärdades den äldre stadslagen, den s. k. Bjærköarätten, som egentligen, stiftad för Stockholm, efter hand antogs för de öfriga städerna *). Den administrativa och dömande myndigheten, vid hvars ordnande otvifvelaktigt tyskt inflytande gjort sig gällande, voro förenade i en hand hos borgmästare och råd. En af konungen förordnad fogde omtalas, hvilken synes ej blott hafva utöfvat en kontrollerande myndighet utan verkligen deltagit i rådets verksamhet. Den yngre stadslagen var den af Magnus Eriksson tillvägabragta. Denna, ehuru hufvudsakligen lämpad efter Stockholms förhållanden, var tydligen afsedd att med nödiga modifikationer gälla äfven för öfriga städer. I afseende på domstolsorganisationen öfverensstämmer hufvudsakligen den yngre stadslagen med den äldre. Rådet utgjordes enligt den förra af 4 borgmästare och 24 rådsmän **). Dessa tjenstgjorde emellertid ej alla på en gång såsom domare utan vexlade årligen ***). I Rådst. 5 synes tydligen att fogden deltog i dömandet.

Från fogden samt borgmästare och råd vädjades till det räfsteting, som 2 gånger om året hölls i staden, derom mera längre fram.

I stadslagens Rådst. 5 omtalas också en lägre rätt »a torgheno ute». Denna domstol bestod af tre ledamöter, en å konungens vägnar och två å stadens ****). Denna

*) I 13:de kap. omtalas en särskild stadslag för Lödöse.

**) Dock var meningen, att antalet fick vara mindre i andra städer än Stockholm efter omständigheterna (St. l. Kon. 2).

***) *Nordström* I, s. 328, 329 antar, att hela rådet omvaldes årligen. Detta har sin rigtighet hvad beträffar Visby st. l., men ej hvad angår den allmänna stadslagen. I denna talas ej om årliga val, men väl derom, att, då val skedde af någon borgmästare eller rådman, skulle hela rådet jemte fogden deri deltaga. (H. Kgb. 1). Såsom dömande myndighet, tjenstgjorde årligen 2 borgmästare och 12 rådmän. (St. l. Kgb. 2).

****) I texten står »thri skulu foghatane vara en a konungxens væghna ok twe radhmæn». Men detta beror tydligen på misskrifning. Att i stället

domstols befogenhet lemnar stadslagen obestämd. Sannolikt hade densamma att handlägga en del mål af mindre betydenhet med en mera summarisk process. Ändringssökande uti ifrågavarande domstols beslut framstäldes hos Rådstufvurätten.

Steenstrup, Danelag s. 178, jemför det s. k. husting och folkemot, som förekommo i England under anglosachsiska väldet, det förra med rådstufvurätten och det senare med rätten ute å torget.

Det är en origtig föreställning att betrakta lagskipningen såsom ett nödvändigt attribut till konungamagten. Hos de germaniska folken voro konungarne ej allmänt i besittning af någon lagskipande myndighet. Hos Frankerne finna vi visserligen, så långt tillbaka, som vi om dem hafva underrättelse, konungen betraktad såsom lagskipningens källa och såsom sådan ej blott tillsättande lagskipningens utöfvare utan ock sjelf i högsta hand utöfvande domsmyndigheten. Hos Öst- och Vestgöter samt Burgunder var förhållandet enahanda, hvilket möjligen berodde på en efterbildning af den romerska författningen under kejsardömet. Hos de germaniska folk, hvilka ej stodo i så nära beröring med Romarne, dröjde det rätt länge, innan konungarne erhöllo andel i lagskipningen. Hos Anglo-sachsarne t. ex. hade konungen ej någon andel i lagskipningen förr än i allra senaste tiden af det anglosachsiska rikets tillvaro (Adams History). Ej heller hos de nordiska folken tillkom konungen någon lagskipningsmyndighet förr än under ett långt framskridet skede af dessa folks samhällsutveckling. I Danmark hade konungen ej ens i provinslagarna någon lagskipning sig tillagd i något nämnvärdt omfång. Först i slutet af trettonde århundradet vann konungens dömande myndighet fullt erkännande genom inrättandet af de s. k. rättaretingen (Molbech, Hist. tidskr. I 334; Weibull, Skåne vid medlet af 17:de århundradet). I Norge hade ej heller konungen af

för foghatane bör stå *domare*, såsom Schlyter anmärkt i not, är tydligt. Men att, såsom Schlyter antar, den ene af de tre domarne skulle vara fogden, synes mig strida emot den föreskrift, att rätten å torget skulle hållas samtidigt med rådstufva, i hvilken senare fogden var medlem.

ålder någon lagskipande myndighet. En sådan började af honom utöfvas först med Magnus lagböter och synes härleda sig från den konungen af ålder åliggande skyldigheten att till straff befordra förbrytare. Aschehoug l. c. I 40. I Sverige förekommer en kunglig lagskipning i de flesta af landskapslagarne. Den omständighet, att en sådan i vissa af sagde lagar saknas eller röjer föga spår af sin tillvaro, (det förra är fallet med Gottlandslagen, det senare med Vestgötalagen), gifver anledning till det antagande, att nämde lagskipning ej långt före landskapslagarnas tidehvarf uppstått. Den synes hafva uppkommit efter den tid, då de särskilda landskapernas förening till en monarki försiggått och stått i förbindelse med konungamaktens ökande och konungarnas bemödande att förbättra rättstillståndet. Det äldsta kungliga dombref, som vi hafva i behåll, är utfärdadt af Knut Eriksson 1167—1185. Af Knuts efterträdare, Sverker Carlsson 1196—1210 finnas flera. Vid slutet af 12:te seklet var således konungen i utöfning af lagskipande myndighet. Möjligen är den något äldre.

Den kungliga jurisdiktionen framträder i följande former: 1. Utöfvades den vid ting. Det äldsta mig kända dokument angående en sådan kunglig lagskipning är det af Ödberg citerade, af Magnus ladulås utfärdade, gåfvobref af d. 23 Juli 1287, deri Magnus älägger hjonen, som tillhöra S:t Nicolai kapell i Skara, att bevista Konungens ting »placitum nostrum justitiarium». 2. Vidare utöfvade konungen sin domsmyndighet i sitt residens »gardh». I Skenninge stadgan af 1285 åsyftas denna jurisdiktion, då der föreskrifves, att vissa mål skulle hänskjutas till konungens afgörande. De ofvan omförmälda dombrefven af konungarne Knut och Sverker äro sannolikt uttryck af nu ifrågavarande lagskipning.

3. utöfvades en kunglig doms-myndighet af konungen gemensamt med rådet. Man antager, att det var omkring slutet af trettonde seklet, som ett riksråd uppstod i Sverige (Alin, Svenska rådet). Det var, såsom bekant är, ej en kunglig konselj, utan en aristokratisk representation.

Detta råd utöfvade ensamt ett judicium parium. Gemensamt med konungen tillkom rådet också lagskipning vid de rådsmöten, som med detsamma höllos. Stundom utöfvade konungen ensam lagskipning vid rådsmötena. Öberg l. c. 194. Under konungens frånvaro från riket utöfvades stundom den kungliga lagskipningen af rådet.

I ofvannämda former fortfor den kungliga lagskipningen att handhafvas under hela medeltiden. I Landslagen omtalas emellertid icke någon annan kunglig lagskipning än den, som utöfvades vid räfst- och rättaretingen. Man har förblandat dessa båda former af den kungliga jurisdiktionen. Enligt mitt förmenande äro de tydligen åtskilda. Räfstetinget är en äldre form än rättaretinget. Räfstetinget, som ej omtalas i Uplandslagen, men väl i Götalagarna, Södermanna- och Helsingelagen, förrättades antingen af konungen personligen eller, hvilket var det vanliga, af en eller flere personer å konungens vägnar. Under Magnus Erikssons tid undergick räfstetinget i sin sammansättning en väsendtlig förändring, på samma gång som en ny form af konungslig tings-jurisdiktion förekommer. Räfstetingets förändrade organisation, som för öfrigt ej fullt genomfördes under Magnus Eriksson, bestod deri, att, då tinget ej hölls af konungen personligen, lagmannen deltog i dess förrättande. Särskildt dombref utfärdades af honom och särskildt af den eller dem, som representerade konungen.

Detta framgår af den mängd räfstetings domar, som finnas samlade i Ödbergs ofvan citerade arbete. I förening med räfstetinget stod den genom Upsala stadga 1344 inrättade s. k. konungsnämnden, derom mera längre fram. Den nya form, som uppstod för den kungliga tings-jurisdiktionen, var *rättaretinget*. Genom Telge stadga 1345 infördes, sannolikt efter danskt mönster, denna förut i den svenska författningen okända, inrättning. I sagda stadga föreskrefs nu, att, då konungen ville hålla sitt rättareting *om allt riket*, *sjelf eller genom andre*, skulle tinget i hvarje landskap kungöras sex veckor förut. Stämning skulle ske å första häradsting, sedan konungens bref blifvit uppläst,

eller å kyrkostämma. Nämnden utsågs af häradshöfding med häradsmännens samtycke, till hälft bland hofmän (frälse), till hälft bland bönder. Bestämmelserna i Telge stadga om rättaretinget finnas ordagrannt intagna i Magnus Erikssons kort efteråt stadfästade landslag. Räfsteting omtalas i sagde lag endast i förbigående, sannolikt derför att man ej var fullt besluten i afseende på dess organisation. Denna organisation skedde emellertid snart på det sätt, att räfstetinget blef en landskaplig öfverdomstol, på samma gång den konungsliga tingsmyndigheten hufvudsakligen blef fästad vid rättaretinget. Sedan nemligen Margaretha omorganiserat räfstetingsinrättningen för Finland, blef denna organisation af Erik af Pomern 1413 utsträckt till hela riket. Den bestod deri, att vid räfstetinget, som borde hållas två gånger om året, skulle såsom domare tjenstgöra, biskopen med två kapitelsledamöter, lagmannen och sex inom landskapet boende riddare eller svenner, d. v. s. medlemmar af landskapets godsegande aristokrati. Dessa senare utsågos af konungen efter landsmännens val. Domstolen hade rätt att, i händelse af förfall för någon af dessa stormän, adjungera en annan. Klagan mot domstolens domar anfördes hos konungen. Enligt 5 § af Eriks stadga var det meningen, att lagmanstingen skulle upphöra. De nya räfstetingen kallades också landsting. I Kristoffers landslag är emellertid lagmanstinget bibehållet men räfstetinget hufvudsakligen organiseradt i öfverensstämmelse med Eriks stadga, endast med den skilnad, att i stället för de i denna stadga omnämde riddare eller väpnare förekomma två rikets råd eller andre gode friborne män, som utsågos icke af konungen utan af lagmannen och biskopen (Tingm. b. 10). De verldsliga medlemmarne skulle ensamme döma öfver de saker, som ej »mogho klerka», hvilket Abrahamsson förklarar, så att klerker ej dömde i lifssaker. Denna förklaring synes ock rigtig vid besinnande af kanoniska lagens föreskrift i afseende på den andliga jurisdiktionens befogenhet. Jag torde efter denna framställning ej behöfva ytterligare utveckla skilnaden emellan räfste- och rättaretinget. Jag vill här

endast i korthet sammanfatta hvad jag yttrat om denna skilnad. Rättaretinget var en tillfällig, vanligen flera landskap omfattande, stundom af konungen sjelf, vanligen af ett obestämdt antal delegerade utöfvad jurisdiktion. Den liknade Carl den stores missi, de engelske circuits. Räfstetinget, sådant det utvecklat sig genom Eriks stadga och Kristoffers landslag, var en med fast organisation försedd och på bestämda tider fungerande öfverdomstol för landskapet, dit vad skedde från lagmannen men derifrån appell gick till konungen. Nämnden var olika. Ehuru lagmanstinget, såsom ofvan blifvit nämdt, var ämnadt att upphäfvas, omnämnes det i Kristoffers landslag. I stället upphäfdes i sjelfva verket räfstetinget. Det sammanföll med lagmanstinget under benämning landsting. Räfstetingets namn öfvergick deremot på den nya institutionen, rättaretinget. De s. k. räfsteting, som höllos under senare hälften af femtonde århundradet samt under det sextonde, voro ej annat än rättareting, såsom jag sökt visa uti en i Tidskrift f. lagstiftning intagen afhandling om Räfst- och Rättareting.

KAP. III.

Ackusatoriskt förfarande.

Jag har sökt visa, huru statens första öfvertagande af kriminaljusticen vanligen framträder uti en begränsning af sjelfhämnden, bestående deri, att det åläggss målseganden att visa sin rätt dertill. Detta är upphofvet till den enskilda anklagelsen. Först i en senare utvecklingsperiod, då staten uppfattar brottet såsom en kränkning af statens idé, framträder den offentliga anklagelsen och inqvisitionen. Den offentliga anklagelsen kan förekomma i två former. Antingen utöfvas den af särskilda funktionärer, eller ock är den öfverlemnad åt hvilken medborgare som helst. Öfvergången till den förra offentliga anklagelsen sker vanligen, derigenom att konungen, såsom upprätthållare af rättstillståndet och lagskipningens högsta princip, får andel af böterna.

Hans organer uppträda för att tillvarataga dessa och blifva sedermera i besittning af en egentlig åklagaremakt. Denna utveckling hade den svenska kriminalprocessen vunnit i medlet af femtonde århundradet. Rättegången var hufvudsakligen grundad på enskild anklagelse, men bredvid denna, fastän i allmänhet sekundär, stod en offentlig åklagaremagt, ej hos oss, såsom fallet var hos de klassiska folken, öfverlemnad åt hvilken medborgare som helst, utan anförtrodd åt särskida funktionärer *).

Så långt tillbaka, som vi hafva någorlunda säkra underrättelser, var sjelfhämden i vårt land reglerad af staten, så att den ej fick ske, utan att det brott, för hvilket den skulle utöfvas, blifvit bevisadt**). Vid den tid, hvarmed min framställning börjar, var den på sjelfhämdens reglering beroende enskilda anklagelsen äfvensom dess förhållande till den offentliga temligen noga ordnad, hvarjemte denna senare vunnit en utveckling, som onekligen stod framför den, som det offentliga åklagandet erhållit i det öfriga Europa.

Den enskilde målseganden, hvartill i fråga om dråp räknades den dödades arfvingar, var enligt den svenska såväl lands- som stadsrätten befogad att åtala hvilket brott som helst, för hvilket han varit föremål. Detta är en grundsats, som städse bibehållit sig i vår rätt. I de flesta andra länder försvann den enskilda anklagelsen, då den offentliga vann fast fot, och målsegandens talan kom att

*) I L. L. Tingm. 3 säges väl beträffande domare eller nämndeman, som tagit mutor, att *»hvilken man som giter honom förvunnen»*. Men mig synes här åsyftas målseganden.

**) I vissa undantagsfall var sjelfhämnd medgifven enligt landskapslagarna. Sålunda var, för att ej tala om nödvärn, som egentligen ej är att hit hänföra, den man ursäktad, som, då han öfverraskade hustrun i horsbrott, dräpt henne eller älskaren. Likaså var hustru ursäktad, om hon under enahanda omständigheter dräpt mannens älskarinna. I L. L., i vgl. och ögl. var dråp ansvarsfritt, om det skedde af arfvinge omedelbart å den, som dräpt hans anförvandt och omedelbart efter sedan detta skett. I L. L. finnes ej något motsvarande hvarken i ena eller andra fallet. I St. l. Gb. 10 säges väl, att om man med sex vittnen påträffar hustrun med sin förförare, hafve våld om deras lif. Men det förhållande att detta stadgande sättes i samband med föreskrift, att morgongåfva förloras, synes ådagalägga att här är fråga ej om sjelfhämd utan om laga åtal.

inskränka sig till anspråk på skadeersättning. I Sverige fortfor den enskilda anklagelsen att bestå jemte den offentliga. I en del mål var det uteslutande förbehållet målseganden att föra talan. Detta var t. ex. fallet i fråga om slag utan åkomma (L. L. Saaram. vilj. 13) och i fråga om såramål med våda *). I fråga om hor egde enl. t. l. Gmb. 10 § 1, endast den förolämpade maken föra talan. Landslagen innehåller ej något bestämdt stadgande härom; men af den omständighet, att landslagen icke för hor, begånget af hustru, stadgar annan rättslig påföljd än förlust af morgongåfva och giftorätt samt för hor, begånget af mannen, ej stadgar någon rättslig påföljd, synes man kunna antaga, att kriminell talan för hor ej fick anställas enligt landslagen inför verldslig rätt, hvarken af målseganden eller allmänna åklagaren. Inför andlig domstol fick det åtalas af målseganden enl. hvad längre fram skall visas**).

I afseende på den enskilda anklagelsen uppstår nu den fråga, huruvida densamma var obligatorisk***). Hvad då först beträffar landslagen, så synes någon juridisk förpligtelse för målseganden att föra talan ej hafva förefunnits. I Tjuf.-b. 2 åligges det visserligen målseganden, att, om tjuf var gripen, binda honom och föra honom till tings (L. L. Tj. 2, 6). Äfven beträffande en mängd andra förbrytelser stadgas detta. Såväl i sagde förhållande som i förbudet för målseganden att hemligen träffa förlikning med förbrytaren ligger, att denne ej fick lössläppas. Men detta förhållande innefattar ej någon ovilkorlig skyldighet för målseganden att sjelf föra talan. Det stod honom fritt att öfverlemna åtalandet till allmänna åklagaren, men ettdera måste ske.

I afseende på dråp säges, att fången dråpare skulle öfverlemnas till konungens fogde, som skulle förvara honom,

---

*) Åfven mindre *sår med vilja* fingo åtalas af allmän åklagare, om målsegaren ej gjorde det. Anledningen var den, att böterna gingo till treskiftes L. L. såram. vilj. 10.

**) Enligt Carolina, art. 120, hade mannen, men han ensam, rätt att åtala hor begånget af hustru.

***) Det är klart, att här ej afses de fall, då talan uteslutande var förbehållen målseganden eller ock borde utföras af allmänna åklagaren oberoende af målsegandens åtgörande.

till dess ting infölle, hvarefter målseganden egde »han ther til sakena vinna» (L. L. Drm. vilj. 30). Men af Drm, vilj. 11 synes, att, målseganden egde rätt att öfverlemna sin talan åt länsman. Och detta var otvifvelaktigt förhållandet i allmänhet. I Kon. b. 29 och Tingm. 17, 18 stadgas ej någon annan påföljd för den, som gaf målsegande rätt ifrån sig, än den att han förlorade sin andel i böterna.

Var förbrytaren ej gripen, så var målseganden af ofvannämnda förbud hindrad att förlika sig med honom. Någon förbindelse att åklaga förbrytaren eller ens anmäla honom hos allmänna åklagaren låg ej i sagde förbud.

Hvad åter angår stadslagen, skulle fångad förbrytare insättas i häkte, derom mera längre fram, och målseganden var jemväl enl. St.lagen vid 40 markers bot förbudet att förlika sig med förbrytaren (St.l Rdst 10). Men, såsom ofvan är nämdt, häri låg ej någon skyldighet att åtala. I stad var visserligen ej allmänna åklagaremagten så utvecklad, som den var i landslagen. Men, då en allmän åklagaremagt fanns, kunde ej meningen vara, att hela åklagandet skulle tillkomma målseganden. En annan sak är, att St. l. med 3 marks bot bestraffar den målsegande, som nedlägger redan väckt talan.

Någon ovilkorlig förbindelse att åklaga kunde så mycket mindre ega rum för målseganden, som påföljden af missbrukad talan var ganska sträng. Enligt L. L. Tingm. 20 var det 40 marks böter, om saken gick å lif eller ära, eljes 3 marks. Endast den befriades från böter, som förr lidit »ond åtgerning» och blifvit undsagd af svaranden. (LL. Högm. 13)*.

Den offentliga åklagaremagten, ännu hufvudsakligen afseende tillvaratagandet af konungens andel i böterna, egde i den germaniska likasom i den feodala rätten endast då uppträda, när talan uraktläts af den enskilde målseganden.

*) *Nordström* antager, att talionsstraff ålades för misslyckad talan. Det af Nordström åberopade lagrum L. L. Eds. 38 synes mig emellertid ej åsyfta annat än sjelftagen hämd. »Vardher någon *saklöst* och *olagligen* förderfvad» etc., kan ej syfta på annat än detta.

I den inqvisitoriska processen var den allmänna åklagaren endast ett verktyg i domarens hand, enligt hvad ofvan blifvit anmärkt. Sådan var ej den offentliga åklagarens ställning i Sverige i medlet af femtonde seklet. Anförtrodt åt konungens fogde eller länsman fick det offentliga åklagandet utöfvas ej blott sekundärt, om ej målseganden förde talan, utan i vissa fall oberoende af denna senares förfarande. Jag skall här söka närmare redogöra för detta förhållande.

I det fall, då förbrytaren var gripen, var det, såsom nyss blifvit anfördt, målseganden som i allmänhet i första rummet egde rätt att efter förbrytarens aflemnande, föra talan; men gjorde han ej detta, tillhörde det den allmänna åklagaren.

Om åter förbrytaren ej blifvit gripen, huru förfors då? I dråpmål egde allmänna åklagaren i sådant fall endast då föra talan, när målseganden ej gjorde det inom natt och år (L. L. Dr. vilj. 24). Denna föreskrift synes mig emellertid ej kunna utsträckas till alla mål. Enligt L. L. Tingm. 17, 18 egde allmänna åklagaren i allmänhet endast då föra talan, när målseganden *antingen* förlikt sig med förbrytaren *eller* nedlade väckt påstående. Men var allmänna åklagarens rätt till talan ovilkorligen inskränkt till dessa fall? Otvifvelaktigt synes mig åklagaren haft rätt till talan, om målseganden öfverlemnat det åt honom eller, såsom i Konb. 29 sägs, gifvit målsegandens rätt ifrån sig.

Jag nämnde, att allmänna åklagaren för vissa brott också egde att föra talan oberoende af målsegandens förfarande. En sådan befogenhet synes mig hafva tillkommit honom i följande fall: 1. för sådant brott, för hvilka böterna voro konungens ensak. 2. En del af högmålen, (mord, dråp å fader eller moder eller barn, tvegifte, högförräderi, landsförräderi, mordbrand, tidelag). Af dessa brott voro nemligen en del till sin natur sådana, att ingen enskild målsegande uti dem fanns, såsom högförräderi, landsförräderi, sjelfmord, tidelag. Här var det ingen annan än allmänna åklagaren, som kunde föra talan. I de öfriga fanns en enskild målsegare, och fråga är huruvida allmänna åklagaren

egde föra talan oberoende af denne. Ifrågavarande brott voro väl af den beskaffenhet, att de borde absolut påkalla statens ingripande genom dess vägran den offentliga åklagaren. I brist på bestämda bevis anser jag mig emellertid ej kunna antaga detta. 3. Röfveri (L. L. Eds. 42). 4. Våldgästning (Kon. 26). Då detta brott inträffade, skulle konungens fogde tillsägas om förbrytarens fängslande, och denne förutsättes såsom förande talan oberoende af målseganden. Var åter förbrytaren ej gripen, tillhörde åklagandet i första hand målseganden. Ovilkorligen synes han emellertid ej hafva varit förbunden dertill. Se ofvan.

Huruvida allmänna åklagaren egde oberoende af målseganden uppträda i edsöremålen, har synts mig tvifvelaktigt. Hela procedyren i dessa mål synes mig dock ådagalägga, att han ej var befogad dertill i första hand. Se vidare kap. XI.

I stadslagen är förhållandet med det offentliga åklagandet mycket obestämdt. I Rdst. 10 säges, att, om fogde, borgmästare eller rådman gåfve någon skuld för hvad brott som heldst, hafve samma rätt att honom »widherbinda» som målseganden hade. Häraf får man ej sluta till något inqvisitoriskt förfarande. Ifrågavarande stadgande synes blott innebära, att fogden eller annan medlem af rätten var befogad att uppträda såsom åklagare. Odhner, i sin afhandling om de svenska städerna, antar, att byfogden var den egentliga allmänna åklagaren. I brist af något bestämdt bevis härom torde det vara lämpligt att stadna vid det antagande, att åklagandet inför rätten tillhörde den rättens ledamot, hos hvilken målseganden anmälde brottet, då han ej sjelf ville föra talan.

Kap. IV.

Inqvisitoriskt förfarande.

Ofvan har blifvit visadt huru det kriminella förfarandet, såväl i den germaniska som i den feodala rätten, hufvudsakligen hvilade på anklagelseprincip. Men det har äfven blifvit anmärkt huru spår till inqvisitoriskt förfarande visade sig redan i denna sistnämnda rätt, dels vid det fall, då förbrytaren blifvit gripen å bar gerning, dels då denne sjelfmant medgaf ett inqvisitoriskt förfarande, hvartill man sökte tvinga honom genom det s. k. prison jusqu' à un an et jour. Det har äfven af mig blifvit antydt, att just detta sistnämda förfarande bidrog till antagandet af den kanoniska inqvisitionen, som vid den tid, hvarom nu är fråga, i utlandet ej kan anses bragt till full användning af den verldsliga rätten, deri den sedermera allt mer utvecklades. Det inflytande, som den kanoniska rätten haft på den svenska uti ifrågavarande afseende, var väl mycket obetydligt i jemförelse med den inverkan, förstnämnde rätt haft på den utländska verldsliga. Vår rätt stod, ännu vid medlet af femtonde århundradet, väsendtligen på ackusatorisk grund. I afseende på en mängd grofva brott, högmål, edsöre, m. fl. stadgas väl, att domaren, då sådant sker, skulle genast uppskära budkafle och sammankalla ting, men detta häntyder ej nödvändigt på någon inqvisition. Vanligen säges tillika, att förbrytaren »vitis», d. v. s. anklagas. Spår till inqvisitoriskt förfarande, och detta föranledt af kanoniskt inflytande, saknas emellertid icke. Detta förhållande visar sig hufvudsakligen i två afseenden.

Jag har redan omtalat den s. k. konungsnämnden, som fungerade vid räfstetingen. Denna från Upsala stadga 1344 i Magnus Erikssons landslag införda och derifrån i Kristoffers landslag influtna institution hade att uppleta och uppenbara alla dem, hvilka föröfvade sådana brott, som omnämnas i konungabalken, såsom våldgästning (L. L. kon.b. 26, 35).

Denna nämnd var således en anklagelsenämd ej på det sätt, att den afgjorde huruvida en framstäld anklagelse skulle gillas, utan en anklagelsenämd i den mening, att nämden sjelf uppspårade förbrytaren och anstälde undersökning. Men sagde nämd var äfven en domsjury, ty den afgaf ett friande eller fällande yttrande. Nämden emottog äfven angifvelse (L. L. kon. b. 36)*). En liknande inqvisitionsnämd förekommer jemväl i Söderm.lagen, men der utsträckt till brott i allmänhet**). Hvad var nu ursprunget till denna nämd? Denna institution var enligt mitt förmenande ej annat än en utveckling af den s. k. denunciatio canonica. Jag har ofvan visat, att det redan i den kristna kyrkans första tider ålåg den troende, som fått kännedom om en annan troendes dåliga uppförande, att erinra denne senare derom först i hemlighet och sedermera i vittnens närvaro och, om detta ej hjelpte, inför församlingen. (Rénan L'église Chrétienne, s. 391.) Jag har visat, att sedermera, då kyrkans författning förändrats, skedde denna s. k. denunciatio evangelica eller canonica i form af angifvelse hos biskopen. Jag har antydt, att i nionde seklet erhöll densamma i Vesterlandet en ny form: Vid de tingsresor, som biskopen gjorde inom sitt stift, valde han bland de närvarande ett visst antal, vanligen 7 personer, och lät dem aflägga ed derpå, att de skulle uppenbara alla de förbrytelser, som tillhörde causæ synodales och kommo till deras kunskap. Juratorerne vore skyldige angifva de brottslige. Om den angifne var närvarande och erkände, tillämpades straffet. Erkände han ej, måste han fria sig med ed***). Denna inrättning upptogs af den verldsliga rätten. De

*) Enligt hvad ofvan blifvit anfördt, stod det dock vederbörande målsegare och anklagare öppet att äfven i brott, som omnämnas i konungabalken kära i vanlig ordning.

**) I Söderm.lagen säges, att den som hafver Konungens ensak, egde utse en nämd af tolf män, 3 från hvarje fjerding och med dem leta efter missdådare. Målseganden skulle kallas. Nämden afgaf ett fällande eller friande utlåtande. Den som fäldes egde att värja sig med tolf edgärdsmän.

***) Denna beskrifning förekommer i en skrift af Regino från århundradet benämnd »Reginonis abbatis prumiensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis». Den har blifvit från manuskriptet utgifven och tryckt i Leipzig 1840.

frankiske domrarne fingo befallning att till en anklagelsejury förena de mest ansedde män. Då Carl den stores »missi» blifvit inrättade, fungerade vid deras ting både en verldslig och en andlig sådan jury. Såsom missi tjenstgjorde dels en verldslig storman dels en biskop. Se vidare härom *Esmein*, Histoire de la procédure crim. en France*). I den feodala kriminalprocessen försvinner ifrågavarande inrättning. Den försvinner ock i den kanoniska rätten; men hvem igenkänner ej densamma i landslagens Konungs-nämd? Processen vid denna nämd var således en kanonisk angifvelseprocedyr. Här fanns ej, såsom fallet var vid den engelska anklagelsejuryn, någon åklagare, utan sakens upptagande grundade sig på hemlig angifvelse eller spioneri af juryns egna medlemmar. Något vidare spår till sådan angifvelseprincip förekommer ej i landslagen, ty den angifvelse, som sker af målseganden eller främmande person hos allmänna åklagaren, är af helt annan natur.

Angifvelse var, såsom ofvan blifvit visadt, den ena grunden hvarpå den kanoniska rätten låter inqvisitionen hvila. Den andra grunden var rykte. Äfven denna grund förekommer i landslagen, men i öfverensstämmelse icke med det förfarande, som, enligt hvad ofvan blifvit visadt, vid ifrågavarande tid iakttogs i den kanoniska rätten utan i öfverensstämmelse med en äldre procedur. Vi hafva sett, att i den äldre kyrkliga lagskipningen så tillgick, att, då en person, som var underkastad denna lagskipning, af ryktet utpekades såsom gerningsman till ett brott, ålåg det honom, utan att någon anklagelse förelåg, att med sin egen, af edgärdsmän bestyrkta ed bevisa sin oskuld. Vägrade han att fullgöra sådan ed, blef straff honom ådömdt. (C. 12, Causa II, qu 5 ex Concilio Agathensi). Denna procedur innefattade visserligen ett domarens upptagande af målet ex officio och var således ett slags inqvisition; men den var det endast i inskränkt

*) Esmein ser uti ifrågavarande institution ursprunget till den engelska anklagelsejuryn. Jag betviflar riktigheten af denna åsigt vid betraktande deraf, att den engelska juryn aldrig haft karakteren af angifvande myndighet utan alltid yttrat sig på grund af anklagelse.

mån. Domaren sökte nemligen ej, genom förhör med vittnen och den misstänkte, att få saken utredd, såsom den af Innocentius III införda, ofvanbeskrifna inqvisitionen fordrade. Blotta ryktet föranledde till sakfällande, så framt ej den af ryktet utpekade friade sig med ed. Sådant var också förfarandet enligt landslagen. I Tingm. 19, stadgas, att den, som kommit i uppenbart rykte för hvad missgerning eller sak, det vara kunde, skulle tingföras; och då egde han å första ting lag sin fästa, d. v. s. uppgifva sina edgärdsmän, efter som saken var till, och gånga ed å nästa ting derefter.

Låtom oss nu taga i närmare betraktande beskaffenheten af denna svenska diffamationsprocess. Hvad som då i första rummet förekommer, är den fråga, huruvida ryktet skulle röra viss person eller kunde angå brottet utan angifvandet af viss person. Såväl landslagens ordalag som den historiska uppkomsten af ifrågavarande procedyr synes ådagalägga, att det förra alternativet är det riktiga.

En annan fråga är den: Hvad innebär det, att ryktet skulle vara uppenbart? Otvifvelaktigt måste detta uttryck förstås i öfverensstämmelse med kanonisk rätt, derifrån ifrågavarande procedyr är hemtad. Denna fordrade, att ryktet skulle vara »fundata». Det fick således ej hvila på uppgifter af druckne eller löst folk. Det borde också hafva erhållit en viss konsistens och vara allmänt: »Fama publica præcedente et clamosa insinuatione subsequente, non tantum semel sed sæpe et sæpius». Domaren synes således enligt den svenska rätten, visserligen ej egt att på grund af rykte inlåta sig i en inqvisition af sjelfva saken; men han egde, innan han fästade sig vid ryktet, undersöka dess källa, dess offentlighet och allmännelighet. Slutligen vill jag i afseende på ifrågavarande procedyr hafva anmärkt, att häktning i allmänhet deri ej förekom, hvarifrån dock ett brott gör undantag, nemligen *röfveri*. Derom säges i L. L. Eds. 42, att de, som anklagades för röfveri eller kommo i uppenbart rykte derför, skulle, om de fäldes, böta 40 marker och i brist af böter halshuggas, om de ej fäldes vara saklöse så väl de som *gripne voro* som de dem grepo.

Bevisningen vid diffamationsprocedyren, bestod, såsom nämdt är, enl. L. L. Tingm. 19, deri att den af ryktet utpekade egde att med ed undanrödja den anledning, som låg i ryktet. Nordströms åsigt, att vid diffamationsprocedyren följdes det vanliga ackusatoriska förfarandet, är således ej riktig (Sv. Samh. förf. hist. II, 497). Emellertid gjordes ett undantag från nämde diffamationsprocess, och detta undantag gälde, likasom det rörande häktningen, jemväl röfveri. Den, som af ryktet var utpekad för röfveri, blef nemligen liksom den, hvilken formligen var anklagad för detta brott, ställd inför nämd, som angående honom afgaf friande eller fällande utlåtande (L. L. Eds. 42).

Sådana voro i korthet de spår, som i landslagen förekomma af ett inqvisitoriskt förfarande. I Stadslagen finner man ej något motsvarande*). Hvad som emellertid bort hindra utvecklingen af denna i landslagen förekommande inqvisitionsprocess var juryinstitutionen eller nämden. Att detta ej inträffade, berodde på nämdens förändring. Vi skola framdeles få se, huru, när denna omgestaltades, en blandad ackusatorisk och inqvisitorisk procedyr med en betydlig undersökningsverksamhet å domarens sida uppstod, dock med bibehållande åtminstone i regeln af öppen rättegång utan tortyr**).

Kap. V.

Häktning. Stämning. Lejd.

För att tillvägabringa förbrytarens inställelse inför rätta finnas två utvägar: häktning (inbegripen hemtning) och stämning.

*) I Stockholms stads prot. för 1436, 1529, 1567 förekomma emellertid exempel på brottmåls upptagande på grund af rykte.

**) Likväl saknas ej exempel derpå, att äfven långt före den tid, då det kriminella förfarandet sålunda utbildades, i enstaka fall vid särskildt tillsatta domstolar en starkt framträdande inqvisition, både med hemlig rättegång och tortyr begagnas. Sålunda användes bland annat hemlig ransakning med tortyr å Konung Carl Knutssons kansler, juris utriusque doktorn Nils Ryting, då Carl första gången afgick från regeringen. Se konferens prot. d. 16—24 okt. 1469, Styffe, Bidrag till Skand. hist., III, 259.

Häktningen intog i den germaniska processen en så mycket vigtigare plats, som densamma ofta hade inflytande på straffet, så att detta blef större, då förbrytaren var häktad, än det blef då han på stämning infunnit sig.

Låtom oss i afseende på häktningen först taga i betraktande Landslagens bestämmelser. För att häktning fick ske, fordrades först och främst, att brottet var af en viss beskaffenhet. Låtom oss se, hvari denna bestod. Nordström, II, 426, uppgifver, att häktning å bolfast person endast fick ske, då hämnd gick å lif eller kropp enligt jus talionis, samt att den ej bolfaste fick häktas för hvilket brott som helst. Det riktiga synes mig vara, att den bolfaste fick häktas i: 1) högmål (L. L. Högm. b. der det öfverallt talas om »fången».) 2) dråpmål. 3) edsöre, antingen dråp skett eller blånad eller blodvite eller våld samt stympning (Eds. 17, 39). 4) tjufnad af hvad slag som helst (Tj. fl. st.). 5) rån till half mark eller mer (Eds. 40) och röfveri (Eds. 42). 6) våldgästning (Kon.b. 26). För flera af dessa brott gick straffet hvarken å lif eller kropp enligt jus talionis. I fråga om tjufnad under en half mark och våldgästning under sagde belopp, fick t. ex. häktning ske, men straffet gick hvarken å lif eller jus talionis. Beträffande den ej bolfaste, så fick han ej häktas för mindre våld, såsom slag utan åkomma och såramål med våda.

För häktning fordrades vidare, att förbrytaren greps å bar gerning eller flyende fot. Hvad med sistnämnde uttryck afsågs, skall jag straxt förklara. Från sagde regel att häktningen skulle ske å bar gerning eller flyende fot, fanns, utom hvad ofvan är anfördt om röfveri, ett enda undantag, och detta var i fråga om tjufnad. Tjuf fick nemligen häktas, om det stulna påträffades hos honom eller fanns i hans med lås försedda hemvist, eller då han ej kunde leda ifrån sig tjufnaden. Derom mera längre fram.

Sedan jag sålunda sökt visa hufvudvilkoren för häktningen, torde det vara lämpligt att först undersöka den fråga, af hvilken densamma fick verkställas, för att derefter öfvergå till frågan om den närmare beskaffenheten och verkan deraf.

Häktningen innefattar två akter, gripande och insättande i häkte.

Beträffande då först frågan derom af hvilken gripandet fick verkställas, så är det obestridligt och redan antydt, att målseganden, vid de brott som rörde honom, var icke allenast berättigad, utan ock, så vidt han kunde, skyldig att gripa förbrytaren. Men huruvida och i hvad mån var allmänne åklagaren befogad att gripa? Alldeles otvifvelaktigt är, att han var berättigad dertill vid sådana brott, för hvilka han oberoende af målseganden egde anställa åtal. Han var det, synes mig, äfven i det fall, då målseganden lössläppte förbrytaren.

Nordström (II, 432) är af den mening, att allmänna åklagaren ej proprio motu var befogad att gripa, och åberopar till stöd för denna mening bland annat L. L. Kon. 26. I detta lagrum säges visserligen, att målseganden egde anmäla våldgästning hos konungens fogde, som hade att »fanga oc i hæktilse sætia»; men häraf följer ej, att fogden, som egde anklaga för våldgästning, ej var berättigad att utan sådan anmälan gripa och häkta. Dessutom innefattar den åtgärd, som fogden, på grund af nämde anmälan, hade att vidtaga, ej ett biträde åt målseganden vid gripandet, utan en efter pröfning af fogden sjelf verkstäld fängsling.

En annan fråga är den huruvida ej gripande fick verkställas äfven af främmande person. Nordström (II, 478) besvarar denna fråga nekande, dervid görande undantag endast för röfveri och tjufnad, enl. L. A. Eds. b. 42, Tjufv. b. 23. Mig synes Nordström härvid förblanda gripandet och åtalandet. Åtala fick ej annan person än målsegare eller allmän åklagare. Men otvifvelaktigt synes det mig, att en person, som var närvarande, då ett brott, för hvilket häktning fick ske, föröfvades, ej var utesluten från befogenheten att gripa förbrytaren och öfverlemna honom åt målsegaren eller allmänna åklagaren efter förefallande omständigheter. Ett motsatt antagande strider allt för mycket mot förfarandet i den germaniska processen.

Jag vill nu undersöka den nyss berörda frågan om

rätta betydelsen af uttrycket »å flyende fot». I landskapslagarna förekommer ej någon närmare bestämning af detta uttryck; men i landslagen förklaras, åtminstone i afseende på dråp och edsöre (Drelli 2, Eds. 35), att förbrytaren fick gripas inom dag och dygn, då han gjorde gerningen. Nordström anser, att denna bestämning af begreppet flyende fot var tillämplig på förbrytare, i hvilket brott som helst, för hvilket häktning kunde ega rum. Mig synes detta antagande hafva mycken sannolikhet för sig. Full visshet innefattar det dock ej.

Då förbrytaren flydde, hade han enl. landskapslagarna i allmänhet rätt till skydd i sitt eget eller annans hus, med undantag likväl af tjuf. I Landslagen omtalas ej någon sådan asylrätt. I Eds. 19 säges uttryckligen, att förbrytare fick på uppenbar gerning gripas i sitt hem åtminstone då saken gick å lif. Men en asylrätt medgafs i landslagen, den nemligen i kyrkor och kloster. En sådan rätt till tillflykt i templen fanns redan hos de klassiska folken. Den kristna kyrkliga rätten upptog denna sed och gaf densamma en större omfattning. Den utsträcktes till klostren. Den tillgodokom den, som blott vidrörde dörren till en kyrka eller ett kloster, ja till och med den, hvilken vidrörde fötterna på den prest, som bar hostian. I Sverige omfattade ifrågavarande asylrätt endast kyrkor och kloster. Den omtalas endast för dråpare och edsörebrytare. Den, som begått ett sådant brott, för hvilket asylrätt egde rum, hade skydd i kyrkan eller klostret till utgången af det dygn, då han begått brottet. Sedermera behöfde han ej skydd, ty efter den tiden fick han ej fängslas.

En vigtig fråga i afseende på gripandet är den, huruvida förbrytaren fick vara på fri fot mot borgen. Det var en allmän princip i den verldsliga rätten i utlandet, åtminstone i Frankrike (ordonn. 1498, art. 119), att förbrytaren fick vara på fri fot mot godkänd borgen, fastän denna rätt sedermera inskränktes till mindre grofva förbrytelser. I Landslagen omnämnes borgen, så vidt jag vet, endast i det fall, att någon blifvit tvingad att ikläda sig förbindelse och

sätta borgen, men åtalar detta förfarande. Han skulle då sätta borgen af två eller tre personer (Köpm. 13). Men någon sådan borgen, derom nu är fråga, nemligen för rätt att vistas på fri fot, förekommer mig veterligen ej i landslagen.

En annan fråga beträffande gripandet är den hvad verkan det medförde i afseende på brottets bevisande. Innefattade sjelfva gripandet, såsom Nordström synes antaga, tillräckligt bevis? Jag har vidrört denna fråga hvad beträffar den germaniska och feodala rätten. Jag vill här, med åberopande af hvad redan blifvit af mig i frågan anfördt, nu i första rummet erinra om ett förhållande, som till fullo ådagalägger, att gripandet i och för sig ej utgjorde fullt bevis. Jag afser den i såväl det germaniska som det feodala kriminalförfarandet förekommande åtgärd, som benämnes *harro*, *harou*. Dermed menades ett *rop*, som af offret eller föremålet för förbrytelsen uppgafs *dels* för att påkalla hjelp till gripande eller förföljande af förbrytaren, *dels* för att bidraga att konstatera brottet, då ej det sällsynta förhållande inträffade, att åsyna vittnen förefunnos. Ej ens denna åtgärd gaf full bevisning åt brottet utan tjenade blott att bilda ett indicium då gripande skett.*)

Hvad beträffar landslagen, så finnes deri ej något enda lagrum, som innehåller den föreskrift, att den å bar gerning gripne var att anse såsom skyldig. Det allmänna förfarandet i grofva brottmål (högmål, Edsöre, dråp) var, antingen förbrytaren blifvit gripen eller ej, det, att, om han ej erkände, målet remitterades till nämd, som hade att yttra sig derom, huruvida han var skyldig eller ej. Äfven i sådana

---

*) I Coutumier de Normandie egnas ett helt kapitel häråt under titel: »De clamore quæ dicitur *harou*». Se en artikel i Séances et travaux de l'académie des sciences & c. 1882, oct. nov. Harou motsvarar alldeles *legatio* i Saliska lagen (t. 32); Burgundernes (33); Ripuariska (t. 43). Ordet harou är troligen detsamma som det AngloSachsiska hream, det Engelska cry. I Frisernes lag (XXII, 82) förekommer ordet under formen hropa, hvilket så mycket sannolikare motsvarar det svenska ropa, som detta ord i den äldre svenskan förekom med h framför r. För öfrigt har jag mig ej något stadgande i landslagen bekant, som häntyder på harou än möjligen Edsöre 12, der det i fråga om våldtägt talas om rop och åkallan.

mål, i hvilka nämd ej användes — och nämnd var onekligen en bevisning — så begagnades annan bevisning, derom mera längre fram. Aldrig förklarades förbrytaren skyldig blott på den grund, att han var gripen.

Den som blifvit gripen af målseganden, skulle öfverlemnas åt konungens fogde att förvaras i kronans *häkte* till dess ting inträffade. Fogden skulle honom till tings föra och der i rätten antvarda (L. L. Dråp vilj. 30). Med konungens häkte afsågs troligen något konungens slott. Häradshäkten funnos sannolikt ej denna tid. I St. l. Rdsl. 35 omtalas särskildt konungens fängelsetorn, och särskilt stadens, »stadsins gömo.»

Hade nu häktning skett, var domaren pligtig att, såsom det heter, budkafle uppskära och ting sammankalla (L L. r. ö. 35). I en del högmål, dråp, tjufnadsmål finnes ej detta förfarande uttryckligen föreskrifvet; men man kan sluta, att det äfven i dessa mål skulle iakttagas, af det förhållande, att i alla dessa mål finnes föreskrifvet, att den häktade skulle föras till ting (Högm. 10, 11; Dr vilj. 18), hvilket, då tid ej nämnes, måste innefatta, att det skulle ske omedelbart. Hvad särskildt beträffar *häktad* dråpare, så är det så mycket sannolikare, att domaren genast vid anmälan måste utlysa ting, som en sådan åtgärd var uttryckligen föreskrifven för det fall, då dråparen ej var fångad. Dr vilj 6. Pågick ting, inställdes den gripne omedelbart.

Jag öfvergår till Stadslagens bestämmelser rörande häktandet. Stadslagen medgaf häktning i mycket vidsträcktare mån än landslagen. Enligt stadslagen fick nemligen häktning ske, antingen förbrytaren var bofast eller ej, för hvilket brott som helst »all brut» (Rdst 35) och utan detta, antingen han träffades å bar gerning eller icke. Men deremot medgaf stadslagen vistandet på fri fot mot borgen i alla de fall, då saken ej gick å lif och förbrytaren tillika blifvit gripen å bar gerning (Rdst 35). Den som talade å konung eller hans råd det som å heder gick (Kon. 8) äfvensom den, hvilken ej åtlydde konungens embetsmans, den

kunglige fogdens, bud, var ej heller berättigad att ställa borgen.

Af stadslagen (Högm. 6, 7, 10) skulle möjligen någon vilja draga den slutsats, att i vissa grofva brottsmål såsom dråp af troskylder sven eller hustru, mordbrand, gripandet å bar gerning i och för sig skulle utgöra full bevisning. Det säges nämligen, att den som *ej* var »opinbarlika takin widher», »taken vidher færskæ gærning» »*eller*» tillbunden med 6 vittnen, skulle värja sig med tolfmanna ed (här påtagligen nämd, enär hvardera parten hade att utse halfva antalet). Härvid förekommer emellertid, *dels* att värjemålsed också är ett bevis, *dels* att i en annan handskrift än den af Schlyter följda finnes i fråga om dråp af troskylder sven eller hustru ej partikeln *eller* utan »*och*» begagnad emellan orden »openbarlika taken vidher» samt orden »tillbunden & c». Möjligen kan äfven i fråga om mordbrand »eller» vara misskrifning i stället för »*och*». Mig synes således att ej heller i stadslagen gripandet å bar gerning i och för sig innefattade full bevisning. Äfven har redan blifvit anmärkt, att häktning ej i allmänhet egde rum i deffamotionsprocessen.

Efter att hafva beskrifvit häktandet, öfvergår jag till frågan om *stämningen*.

Var brottet af den beskaffenhet, att fängslande ej fick ske, så blef förbrytaren kallad att infinna sig å tinget. Utom vid edsöremål (L. L. rds i 22) och dråpmål med vilja (Dr v 6), i hvilka fall målseganden egde kungöra gerningen för socknen eller tinget, der gerningen gjordes, hvarefter domaren lät uppskära budkaflen och sammankalla ting, så skedde kallelsen genom stämning. I L. L. Tingm. b. 12 föreskrifves huru stämningen skulle ske. Domaren egde antingen sjelf med vittnen stämma eller ock utse två bolfaste män, af hvilka stämningen skulle ske. Stämning fick således ej ske utan domarens auktorisation. Kunde svaranden ej annorlunda träffas, så egde stämningsmännen fara hem till hans gård och stämma honom hvar han är, hemma eller borta.

I senare fallet kunde det ej gerna ske annorlunda än genom anslag.

Enligt den kanoniska rätten voro tre stämningar dilatoriska, så att, om svaranden ej infann sig, skulle saken å nyo instämmas. Infann han sig ej heller på andra och tredje stämningen, skulle saken för fjerde gången instämmas. Först denna sistnämde stämning var peremtorisk. Detta system tillägger Nordström äfven våra Svenska landskapslagar i allmänhet. Sv. Samh. förf., II, 578. Detta är emellertid ej riktigt. I Landskapslagarne föreskrifves ej någon förnyad stämning: men ett instämdt mål afgjordes ej kontumaciter förr än svaranden uteblifvit å tre ting. Landslagen. Tingm 12 innehåller härmed hufvudsakligen öfverensstämmande bestämmelser. Uteblef svaranden utan laga förfall från första tinget, fäldes han att böta 3 öre kärandens ensak, och denne sistnämnde egde uppgifva sina vittnen. Uteblef svaranden äfven från andra tinget, afhördes i allt fall kärandens vittnen, och svaranden fäldes att böta 3 mark (ej kärandens ensak utan till treskiftes). Infann sig ej heller svaranden å tredje ting, fäldes han åt saken. Enl. Stadslagen Rådst. 7, skedde stämning genom stadens sven, rådstuguvaktmästaren. För tre förfallolösa uteblifvanden bötades tre öre för hvarje. Först det fjerde uteblifvandet medförde kontumaciedom. Här uppstår nu den frågan, i hvad mån gälde denna procedyr? Enligt mitt förmenande gälde den allmänt.

Man skulle visserligen kunna sätta i fråga huruvida den gälde i de fall, då lejd begagnades. Men vid ett närmare betraktande af hvad lejden innebar, finner man, att ifrågavarande procedyr ej står i strid med lejden. Jag öfvergår till frågan om denna.

Lejden var ett medel att, då förbrytaren ej blifvit gripen, och det, antingen han blifvit stämd eller ej, befarades att han ej skulle infinna sig, förmå honom dertill. Denna kapitulation med förbrytaren, som begagnades såväl i den germaniska som den feodala rätten, afsåg ej annat

än sagde effekt. *) Var förbrytaren stämd och ej infann sig, blef påföljden af stämningen oförändrad genom lejdens tillkomst.

Utom ofvannämde form af lejden fanns det emellertid en annan, bestående deri, att den, som blifvit dömd fridlös, ej genast utsattes för hämden eller straffet utan fick tid på sig att uppgöra med målseganden. Men härom mera längre fram.

KAP. VI.

*Omständigheter som upphäfde rätten till talans anställande för brott**).*

I vår tid anses det såsom en orimlighet att anställa kriminell talan för ett brott, sedan förbrytaren är afliden. Så har saken emellertid ej alltid blifvit betraktad. Fordom anstäldes kriminell talan dels emot den aflidne förbrytaren sjelf, dels emot hans arfvingar. I den romerska staten var det just under den tid, då lagfarenheten derstädes stod på höjden af sin blomstring, under kejsartiden, brukligt att för vissa brott anställa kriminell aktion mot aflidna personer. Ett bland de brott, för hvilka sådant företrädesvis skedde, var majestätsbrott, crimen læsæ majestatis. Äfven i den äldre franska brottmålsprocessen förekommo dylika åtal. Gillades talan, var straffet det, att förbrytarens lik stympades eller brändes. Konfiskation af den aflidne förbrytarens gods var ett straff, som användes mot hans arfvingar. I allmänhet kan man säga, att brottmålstalan enligt den svenska rätten i medlet af femtonde seklet ej anstäldes emot afliden person. Endast i ett fall egde sådan

---

*) Lejden benämndes i den fransyska rätten Sauf Conduit.

**) Invändningar i rättegången kunna, såsom bekant är, vara af tre slag, deklinatoriska, afböjande, såsom den hvilken rör domstolens kompetens, dilatoriska som afse uppskof, och peremtoriska, som utgå på att afskära rättegången. Nu ifrågavarande omständigheter äro att inrangera bland de peremtoriska invändningarna.

talan rum, nemligen för sjelfmord, hvilken s. k. förbrytelse till och med räknades bland högmålen (L. L. Högm. 4) Häradshöfdingen skulle med anledning af sjelfmordet sammankalla urtima ting. Straffet bestod deri, att sjelfmördarens kropp fördes till skogs och brändes å bål. Ehuru nu, utom i sagde fall, kriminell talan ej fick riktas emot afliden person, så kunde det ske emot hans arfvingar, om förbrytaren afled, innan böter blifvit utfästa. Enl. L. L. Dråpm. vilj. 22 skulle, om dråparen afled, innan böter blifvit utfästa. arfvingarne af hans gods betala 40 mark till tre skiftes. Förnekade de dråpet, skulle häradsnämd undersöka derom. Voro böter utfästa, skulle arfvingarne jemväl svara för dem. (Ibid). Om biltog edsförbrytare dog, innan han fått frid, skulle arfvingarne böta af hans gods laga böter, ehvad det var dråp eller sår. (L. L. Eds. 32). Enl. St. l. Eds. 7 stodo hvarje arfvinges böter i förhållande till hans arfsdel.

En annan anledning till upphäfvande af rätten till kriminell talan är *preskription.* Olika åsigter hafva blifvit framstälda om grunden för denna extinctor actionis.

Man har velat finna grunden dertill i det förhållande, att straffet till fullo uppväges af förbrytarens ånger och den ängslan, hvari han en längre tid sväfvat genom fruktan att blifva upptäckt. Såsom grund för preskriptionen har jemväl uppgifvits det förhållande, att efter en längre tids förlopp, bevis för brottet och förbrytarens brottslighet äro svåra att anskaffa. Det förra förhållandet kan väl betraktas såsom en mildringsgrund och såsom ett benådningsskäl, men ej såsom en grund för förbrytarens oantastbarhet. Det senare förhållandet, eller att bevis ofta saknas, bör väl ej föranleda dertill att, då de verkligen finnas, de ej få begagnas. Den rätta grunden för preskriptionen synes mig vara den af Ortolan framstälda, att tiden, som syftar att breda glömskans täckelse öfver allt, också ur minnet utplånar eller åtminstone försvagar intrycket af förbrytelsen, desto fortare ju mindre grof den är, samt dymedelst borttager nödvändigheten af dess bestraffande. I den svenska rätten från medlet af femtonde århundradet förekommer väl

ej någon allmän preskription för talan i brottmål. Men i fråga om våldsgerning, d. v. s. våldgästning, skulle käras, d. v. s. stämmas å nästa helgedag inför socknemän eller å första ting, lands eller härads, eller nästa sex veckor för konungen sjelf, d. v. s. kungsting. Hafve dock rätt, säges det, att söka om sjelfva gerningen efter landslagen, d. v. s. för åkommorna. (L. L. Kon. b. 26). Samma förhållande i edsöremål (Eds. 22). Hvad innebar nu denna preskription? Afskars derigenom äfven allmänne åklagarens rätt till talan, eller var det en preskription af samma art som den, hvarigenom det ålåg målseganden i dråpmål att, så framt han ville föra talan, göra det inom natt och år efter dråpet. (Dr. vilj. 24)? Såväl i Kon. b. 26 som Edsöre 22 nämnes endast målseganden såsom underkastad sagde preskription. Enligt mitt förmenande är man vid sådant förhållande ej berättigad att anse offentlig åklagares rätt till talan afskuren, så framt den ej anhängiggjordes inom nämde tid. Tvärtom synes mig allmänna åklagarens rätt till talan först då hafva inträdt, när den försummades af målseganden.

En ytterligare omständighet, som upphäfver rätten till talans anställande för brott, är *caussa judicata,* bestående deri, att, om brottmålet förut blifvit slutligen afdömdt genom laga kraft vunnet utslag, så är vidare talan mot förbrytaren afskuren. För att caussa judicata må kunna af svaranden åberopas, fordras ej allenast, att det ifrågavarande brottet är just detsamma, för hvilket utslag förr meddelats, utan äfven att svaranden sjelf varit föremål för detta utslag. Om en annan person än den, som redan blifvit dömd för det ifrågavarande brottet, åtalas, får ej caussa judicata af honom åberopas. En annan fråga är den, om för åberopande af caussa judicata af svaranden fordras, att käranden är samme person, som fört talan i det redan afdömda målet, eller om caussa judicata, då brottet är det samma och svaranden densamma, kan åberopas mot annan kärande än den, som förekom i det förra målet. Svaret synes bero derpå; om kriminell talan endast utföres i statens namn, eller om den äfven får utföras af målseganden. I förra fallet kan

caussa judicata åberopas, ty, sedan statens talan redan är utförd och afdömd, har hvarken någon annan statsorgan än den, som utfört talan, eller annan person med saken att göra. Der åter kriminell talan utföres jemväl af målseganden, der är ej denna talan afskuren derigenom att statens talan blifvit utförd, och vice versa. Detta är teorin rörande caussa judicata. Enligt den skulle målsegarens talan ej vara afskuren derigenom att statens blifvit afdömd, och tvertom.

KAP. VII.

Laga domstol. Förfarandet.

Den allmänt gällande regeln i afseende på forum för brottmåls handläggning är den, att de skola behandlas af domstolen, inom hvars område brottet är begånget. Denna regel iakttogs hos forntidens klassiska folk. Såsom bekant är, uppstod ett s. k. personligt rättssystem, då efter westromerska rikets fall flera nationaliteter befunno sig på samma territorium under gemensam suveränitet. Hvarje nationalitet fick då behålla sina särskilda rättsbruk, och forum blef det, som svaranden tillhörde, äfven i kriminelt afseende. Men denna anordning försvann, då nationaliteterna sammansmulto. I såväl den feodala som i allmänhet i den kanoniska rätten är rätta forum i brottmål domstolen, der gerningen föröfvats. Sådan är äfven Landslagens bestämmelse (L. L. Tingm. 24). Enligt Stadslagen (Radst. 12, 4,) är otvifvelaktigt, att denna lag hyllade samma princip i afseende på brott begångna i stad, vare sig af lands- eller stadsbo. Då emellertid i sagde lagrum finnes föreskrifvet, att byamän ej fingo stämmas till häradsrätt, skulle det kunna ifrågasättas, huruvida brott, begånget af stadsbo inom landtdomstols jurisdiktionsområde, fick upptagas af denna senare. Mig synes emellertid den mening vara origtig, som vill besvara denna fråga nekande. I de rättshandlingar, jag varit i tillfälle att genomse, har jag nemligen funnit flera bevis

derpå, att brott, som af stadsbo blifvit begångna å landet, upptagits af häradsrätt, hvaremot jag aldrig funnit, att stadsbo för sådant brott blifvit dömd af stadsdomstol. Ifrågavarande stadgande synes mig således endast hafva afsett civilmål, hvadan i sådana mål stadsbo borde stämmas till rådstufvurätt, likasom landsbo till häradsrätt. — I afseende på domarens rekusation finnas hvarken i lands- eller stadslagen några bestämmelser. Detta är emellertid så mycket mindre att förvånas öfver, som ifrågavarande ämne denna tid var föga utveckladt i utlandets rätt.

Vid målets företagande egde ingendera parten inställa sig genom ombud. Detta var ett allmänt drag i den germaniska processen. Endast konungen gjorde härifrån ett undantag. Han fick hafva en delegerad — upphofvet till den offentliga anklagelsen. Den svenska rätten fordrade parternas personliga inställelse i brottmål, derom nu är fråga. Förhandlingen var öppen och mycket enkel. I första rummet hade käranden, det må vara målsegande eller offentlig åklagare, att referera målet och framställa sin talan. Om svaranden erkände, hvartill han icke på något sätt fick tvingas (L. L. Eds. 20 m. fl.), så skreds utan föregående plädering till den i hvarje fall noga bestämda bevisningen, hvilken af domaren anordnades enligt dessa föreskrifter och hvilken enligt såväl lands- som stadslagen merendels var lika, men stundom olika, då svaranden blifvit häktad och då detta ej skett*).

Med konstaterandet af corpus delicti, som enligt kanonisk rätt var första föremålet för domstolens åtgörande, (de re priusquam de reo), var man i den svenska kriminal-

*) Straffpåföljden var oftast olika i de båda fall, då förbrytaren blifvit gripen och då han ej blifvit det. Synnerligen var detta förhållandet enligt landslagen. Jag vill ej tala om dråp- och edsöremål samt tjufnad, se ofvan; principen gälde ock en del högmål. Sålunda var i L. L. Högm. 11 stadgadt, att den mordbrännare, som greps å bar gerning, skulle brännas, hvarjemte all hans egendom skulle gå till treskiftes emellan konungen, målsege och häradet. Hade han ej blifvit gripen, fick han försona sitt brott med 40 markers böter. (I St. l. Högm. 9 var straffet i båda fallen detsamma.) Enl. L. L. Högm. 14 var straffet för tidelag i de båda fallen högst olika, neml. i förra fallet nedgräfning i jord eller brännande å båle. I senare fallet skulle förbrytaren jernslås och skriftas.

processen ej så nogräknad. Visserligen talas stundom om besigtning, t. ex. af sår; men den vigtiga rol nämnden hade sig uppdragen i vår rätt, gjorde besigtning i många fall mindre behöflig.

Hvad nu blifvit anfördt gäller det ackusatoriska förfarandet. Var processen inqvisitorisk, så kan förfarandet sägas varit nästan ännu enklare. Den af ryktet utpekade hade endast att genom ed undanrödja den presumtion, som låg i sjelfva ryktet, och skulle i sådant afseende å första tingh »lagh sin fæsta», d. v. s. uppgifva sina edgärdsmän och med dem aflägga eden å nästa ting.

Jag har ingenting vidare att tillägga än att, med åberopande af hvad ofvan blifvit anfördt i afseende på organisationen af domstolarna, nämna, att ännu landslagen fordrar till ett laga häradsting, som skulle hållas i hvarje vecka, att sex män af hvarje fjerding skulle vara närvarande, på det att »rætten eij skulle niderfalla». Det var ett surrogat i stället för protokoller. Egentligt protokoll eller dombok förekommer väl stundom under femtonde seklet. Men det var ej obligatoriskt. Domboks förande påbjöds först af Gustaf I.

Kap. VIII.

Ursäktande omständigheter.

Hvad jag menar härmed är ej de på form (såsom de i kap. VI omförmälda) beroende, rättegången upphäfvande omständigheter, utan de i sak liggande förhållanden, som upphäfva eller minska tillräkneligheten.

En af de förnämsta sådana, som kunna anföras, är *evidentia facti*, då t. ex. en person uppgifves hafva blifvit dödad af skott, och liket ej bär spår deraf, eller då sjelfva brottet vore omöjligt. En annan ursäktande omständighet är *alibi* eller bevis att svaranden vid det tillfälle, då brottet föröfvats, befunnnit sig å annan ort. Sådana omständighe-

ter äro också: *tvång*, *minderårighet*, *förståndssvaghet*, *nödvärn*. Det ligger i sakens natur, att å alla dessa omständigheter måste fästas afseende, om också en del af dem ej alltid upphäfver kulpabiliteten. Den enda af de nu nämnda, som omtalas i den svenska rätten från medlet af femtonde århundradet, är nödvärn; men detta upphäfde enl. den svenska rätten ej all straffbarhet, ehuru den minskade densamma. I L. L. Dråpm. vilj. 13 stadgas, att, om dråp blifvit begånget i nödvärn, skulle böter af dråparen erläggas till målseganden till det belopp, att ansvaras kunde inför Gud och Konungen. I St. l. Dråpm. vilj. 1 voro böterna för detta fall bestämda till 40 mark.

Nödvärn anses ock enl. en del lagstiftningar ega rum då någon vid försvaret af sin egendom dödar angriparen; men nödvärnet motiveras då vanligen af presumtionen, att denne senare ej skulle tvekat att beröfva dråparen lifvet, om han ej blifvit förekommen. Det var med stöd af nämnde presumtion som de XII taflornas lag medgaf dödandet af den, hvilken om natten gjorde försök att tillegna sig annans egendom. Senare lagar hafva tillegnat sig denna princip. Sådant är jemväl fallet med vår rätt i en senare period. Vid den tid, hvarom nu är fråga, begagnade ej den svenska rätten sagde presumtion. Men denna rätt medgaf under vissa omständigheter nödvärn på annan grund vid försvaret af egendom. Sålunda var husrån, d. v. s. när någon med våld sökte tillegna sig annans egendom i dess hus, betraktadt såsom edsöre; och, om rånaren dräptes, låg han saklös (L. L. Eds. 6; St. l. Eds. 5). Enahanda var förhållandet, om någon gick till annans stängda trädgård och tog frukt med våld, och bonden eller hans hjon, som voro der före, dräpte eller tillfogade våldsverkaren sår eller blodvite (L. L. Eds. 43; St. l. Eds. 25). Samma påföljd egde rum, om egaren eller hans hjon öfverraskade och dräpte den som sökte stjäla i hans trädgård och satte sig till motvärn, då man sökte taga af honom något »till vidhermælis» (L. L. Tj. 25; St. Tj. 6).

Men det fanns en nödvärnsrätt ej blott vid försvaret

af egendom utan äfven vid ransakan derefter hos annan person. Då nemligen vid husransakan den, som förestod huset, satte sig till motvärn och fick dråp eller sår, var detta ogildt (L. L. Tj. 13.)

Såsom ett slags nödvärn är väl också att anse det förhållande, att, om husbonde och hans folk öfverföllos, då de arbetade på åker eller äng, och den öfverfallande dräptes, så låg han ogild (L. L. Eds. 37).

Kap. IX.

Bevisningen.

I hvarje rättsfall, civilt som kriminellt, förekomma två frågor, frågan om det faktiska förhållandet, som karakteriserar rättsfallet och frågan om den lagliga påföljden af detta förhållande. Den första är en fråga om det sanna, den andra en fråga om det rätta. Båda tarfva utredning. Denna utredning kallas i båda bevisning. I egentlig mening menar man emellertid med bevisning ej deduktionen af rättsfrågan utan ådagaläggandet af det faktiska förhållandet. I denna bevisning intaga två frågor en särdeles vigtig plats — man kan gerna säga att de öfriga äro att till någon af dessa hänföra — frågan om bevisningsskyldigheten och frågan om bevismedlen. I fråga om bevisningsskyldigheten hafva en mängd teorier blifvit framstälda*). En af de minst lämpliga synes mig vara den i Sveriges lag af år 1734 framstälda. Det är ej annat än den romerska: »Necessitas probandi incumbit illi qui agit, reus excipiendo fit actor». Genom att endast säga nej befriar man sig enligt denna teori från all bevisningsskyldighet, hvaremot man ikläder sig en sådan genom att uppgifva ett factum. Hufvudfelet i denna teori är, att den lemnar oafgjordt, hvilka de faktiska förhållanden äro, som hvardera parten behöfver åberopa. Den rigtigaste teo-

*) Se min afhandling: Den svenska bevisningsrätten, sid. 25 och följ.

rin synes mig vara den, som, med antagande att bevisningsskyldigheten i sin helhet åligger käranden, likväl, med afseende på omöjligheten eller svårigheten att uppfylla denna fordran, uppställer vissa presumtioner till kärandens förmån, presumtioner, som få gälla, såvida de ej af svaranden undanrödjas. I den germaniska såväl som i den feodala rätten hvilade bevisningsskyldigheten på en alldeles motsatt princip. Den allmänna regeln var att bevisningsskyldigheten ålåg svaranden*). Honom tillkom det att utan ringaste af käranden förebragt bevisning undanrödja käromålet. Vår landslag hyllade ock denna princip, men med väsendtliga modifikationer. I grofva brottmål och sådana, i hvilka factum probandum bestod i ett sådant förhållande, som ej med yttre sinnen kunde uppfattas, kan man säga, att bevisningen hvarken ålåg käranden eller svaranden. Den låg i nämndens subjektiva omdöme**). I de fall, då nämnd ej användes, kan man visserligen säga, att bevisningen hufvudsakligen ålåg svaranden, som hade att med sin, vanligen af konsakramentaled åtföljda, värjemålsed undanrödja käromålet; men denna regel gäller ej utan väsendtlig inskränkning. Om käranden förklarade sig vilja bevisa (med vittnen, reguliter), så öfvergick nemligen bevisningsskyldigheten på käranden. Fullgjorde han ej denna skyldighet, var svaranden fri (L. L. Tingm. 19, 20). Eljes ålåg bevisningsskyldigheten svaranden. Dock funnos fall, i hvilka bevisningsskyldigheten uttryckligen var käranden ålagd. I fråga om såramål med vilja var t. ex. förfarandet, enl. Landslagen (Sårom. vilj. 1,) det, att, om svaranden nekade, skulle nämnd yttra sig derom, huruvida denne å vigvall var viljande och vållande, att målseganden skada fick eller ej. Nämnden hade att undantaga alla dem, på hvilka ej detta inträffade. Sedan tillkom det målseganden att med sexmannaed, d. v. s. egen af 6 edgärdsmän understödd ed, binda den eller dem, som ej

---

*) Det var en princip rakt motsatt den kanoniska, som ej ens tillät svaranden att anföra något till sitt försvar, förrän käranden förebragt sin bevisning, »prius enim accusatio est constituenda, quam excusatio est alleganda»

**) I hvilka fall nämnd begagnades, se nästfölj. kapitel.

voro af nämnden undantagna. Bevisningsskyldigheten ålåg således i detta fall käranden. Enahanda var förhållandet i fråga om slag, pust med stång eller sten utan åkomma. Då skulle käranden bevisa med tvåmannavittne (L. L. såram. vilj. 13).

Låtom oss nu taga i betraktande stadslagens ståndpunkt i afseende på bevisningsskyldigheten. Bevisningsskyldigheten ålåg enligt sagde lag i första hand käranden. Vittnesbevisningen var den, som regulariter i första hand begagnades. I gröfre brottmål med sex*) eljes med två vittnen. Då kärandens bevisningsskyldighet enl. landslagen var frivillig, så var den enligt stadslagen obligatorisk, synes det. Men detta obligatoriska är emellertid blott skenbart; ty, om käranden ej förmådde bevisa, var svaranden derför i allmänhet icke fri från käromålet**). Förmådde ej käranden bevisa, så användes i vissa mål nämnd, i andra dulsed. I högmålen begagnades nemligen i detta fall nämnd. Äfvenså i vissa af edsöremålen (Eds. 8, 10, 14, 15, 17). I dråpmål användes deremot i allmänhet konsakramentaled, om ej vittnesbevisning kunde förebringas.

I såramål med vilja var processen den, att, om ej vittnen funnos, (blott två erfordrades) ålåg det svaranden att fria sig med sin af konsakramentaler understödda ed.

Jag har sålunda i allmänna drag sökt framställa bevisningskyldigheten enligt svensk rätt i medlet af femtonde århundradet. Jag har dervid ej kunnat undgå att något beröra sättet, hvarpå denna skyldighet fullgjordes, d. v. s. bevisningsmedlens användande. Jag öfvergår nu till en närmare redogörelse för desamma.

Jag börjar med *eden*, emedan den intog en öfvervägande vigtig plats i den svenska rätten. All ed delas, såsom bekant är, i promissorisk, som innefattar ett löfte, och affirmativ, som innefattar en bekräftelse. Eden i egen sak, derom

---

*) Så i fråga t. ex. om dråp på barn eller far eller mor. St. l. H. 2; förgiftning St. l. H. 11; våldtägt St. l. Eds. b. 11.

**) Emellertid förekomma mål, i hvilka endast vittnesbevisning användes. Eljes vare saklös, heter det. Se St. l. H. 3.

nu är fråga, är alltid affirmativ. Den kan vara antingen hufvuded eller hjelped. I förra fallet utgör eden ett medel att *ensam* styrka bevisfaktum. I senare fallet förekommer den, endast i förening med redan förebragt bevisning. Användes hjelpeden för att fylla en ofullständig bevisning, kallas den fyllnadsed. Användes den subsidiära eden för att vederlägga en sådan, kallas den värjemålsed. Jag har i ett föregående arbete: Den svenska bevisningsrätten, s. 177, visat att frågan om den, som skall aflägga fyllnadsed eller värjemålsed, ej beror på partens egenskap af kärande eller svarande, utan på hvilken bevisningsskyldigheten åligger. I den svenska kriminalprocessen, vid den tid hvarom nu är fråga, förekom eden, antingen den ålåg käranden eller svaranden, oftast såsom hufvuded, d. v. s. utan någon annan förebragt bevisning. Stundom förekom den subsidiärt. Jag hänvisar i detta hänseende till de exempel, jag redan framstält rörande bevisningsskyldigheten*).

Parts ed förekom emellertid beledsagad af en annan, de s. k. edsgärdsmännens. Jag har redan vid framställning af den germaniska kriminalprocessen yttrat mig om betydelsen af sistnämnde institution. Jag har dervid framstält den åsigt, att edsgärdsmännens ed ej innefattade annat än ett förklarande, att enligt deras öfvertygelse hufvudmannens ed var riktig. Jag vill dock här hafva tillagdt, att sagde förklarande ej blott grundade sig på edsgärdsmännens förtroende till hufvudmannens karakter, utan äfven på de omständigheter, hvilka de möjligen hade sig bekanta rörande sjelfva saken. Edsgärdsmännens antal berodde af målets vigt. I landslagarne vexlade antalet emellan 2 och 12. De erforderliga qvalifikationerna voro, säger Nordström, de samma för edsgärdsmän som för vittnen. Det ligger emellertid i sakens natur, att qvalifikationerna för båda ej kunde vara desamma, enär den uppgift, som edsgärdsmän och den, som vittnen hade att fylla, var väsendtligen olika. Saknaden af ett visst för

*) Enligt St. l. Rdst. 28, men ej enl. L. L., skulle den, som ej var bolfast, sätta borgen »fore sik ok edh sin».

uppfattningen af det ifrågavarande förhållandet nödigt sinne gör sålunda vittnet obehörigt. Vid betraktande af edsgärdsmännens ofvannämnde hufvudsakliga uppgift kan man ej säga detsamma om dem.

Standom fordrades jemte edsgärdsmännen s. k. *foredsmæn*. Angående dessa hafva många gissningar blifvit framstälda. Ihre framkastar den mening, att de aflade en juramentum calumniæ. Nordström synes betrakta dem såsom vanliga vittnen. Stjernhöök säger sig ej kunna bestämma, hvad de voro. Jag ansluter mig till Stjernhööks mening.

I afseende på eden förtjenar slutligen anmärkas, att den fick eftergifvas. (L. L. Tingm. 24; St. l. Rdst. 26). På förra stället säges: »gifver malsæghanden lænsmannen oc hæredzhöffdingen honom edhen upp &c; på senare stället säges: Gifver malsæganden foghaten oc borgmæstaren &. Meningen synes vara, att käranden dock för edens eftergifvande behöfde rättens tillstånd.

Jag öfvergår till frågan om *vittnesbevisningen*. Af hvad ofvan blifvit anfördt, följer, att ifrågavarande bevisning hade, åtminstone i landslagen, en jemförelsevis underordnad betydelse *dels* med anledning af bevisningsskyldighetens ofvan beskrifna beskaffenhet, *dels* också derför, att den endast afsåg ådagaläggandet af det yttre hufvudfaktum. Något användande af vittnesmålet såsom indirekt bevisning kände man ej till. I stället användes nämd eller ed. Låtom oss kasta en blick på vittnesbevisningen, sådan densamma i den svenska rätten förekommer i medlet af femtonde århundradet. De fordringar, som i afseende på vittnesbevisningen i kriminalmål kunna uppställas, äro att hänföra till tre förhållanden: 1) Vittnets qvalifikationer. 2) Vittnens antal. 3) Öfverensstämmelsen emellan vittnens berättelser.

I afseende på *vittnens qvalifikationer* voro bestämmelserna mycket få såväl i den äldre germaniska som i den feodala rätten. Det är den kanoniska rätten man egentligen har att tacka för utvecklingen af teorien om vittnens qvalifikationer. Den svenska rätten hade omedelbart från den kyrkliga lagstiftningen upptagit en stor del af dess

bestämmelser uti ifrågavarande hänseende; men den svenska rätten hade också i ämnet bevarat mycket, som var af äkta germanisk natur. Såsom bekant är, delar man hindren mot att aflägga vittnesmål i absoluta, som verka i allmänhet, och relativa, som göra det i ett särskildt fall.

Bland de absoluta hindren räknade den äldre svenska rätten det att vara utländing, under hvilket begrepp innefattades en hvar, som ej tillhörde det landskap, der den ifrågavarande lagen var gällande. Landslagen upptager ej detta förhinder, hvaraf må slutas, att det ej af landslagen påaktades. Deremot innehåller stadslagen, Rådst. 26, att i allmänhet folk från landet ej fick aflägga vittnesmål i stad, utom då »gripir til ledznær», d. v. s. klandradt ting ledes till hemulsman.

Likväl medgifves, att bolfast man må vittna i stad i fråga om dråp, sår och annat sådant, således i brottmål. Om gäst, d. v. s. utländsk köpman, som besökte staden, gälde samma stadgande.

I vissa civila mål var qvinna enligt landslagen vittnesbar; men, den allmänna regeln såväl i civil- som kriminalmål var, att blott män egde vittna (L. L. Tingm. 21, 33)*). I St. lagen deremot förekommer ej något, som häntyder derpå, att qvinnor i allmänhet voro uteslutna från att aflägga vittnesmål.

I afseende på åldern finnes hvarken i lands- eller stadslagen någon föreskrift rörande vittnets behörighet. Otvifvelaktigt är emellertid, att den gamla grundsatsen, att ingen, som var under femton år fick vittna, äfven i den svenska rätten vid ifrågavarande tid var gällande, då samma grundsats finnes fastställd i 1734 års lag.

Vissa moraliska lyten betraktades också såsom absoluta förhinder. Sålunda ansågos såsom obehörige att vittna:

---

*) J. L. L. Dr våda 14 säges, att, om hafvande qvinna dräptes, skulle med två qvinnors vittnesmål och tolfmannaed, (edsgärdsmän) afgöras, om hon var hafvande. Det samma skulle enl. St. l. Dr. våda 13 afgöras med två qvinnors vittnen och sexmannaed. Men här är fråga om besigtning, ej om egentligt vittnesmål.

den som aflagt falskt vittnesmål (L. L. Tingm. 21), den som rifvit och inflyttat rår å annans egor (L. L. B. B. 27). Att bannlyst person ej fick vittna, hade sitt ursprung i den kanoniska rätten. Att den fredlöse ej var vittnesbär, följer af sig sjelft.

Från behörighet att vittna uteslöt landslagen äfven dem, som ej vore bolfasta. (Tingm. 33). Hvad med detta stadgande afses, torde emellertid behöfva utredning. Att uttrycket bolfast ej afser detsamma som jordegande, utan bör fattas i en vidsträcktare mening, nemligen såsom den der egde stadig boningsort och 3 markers förmögenhet och således ej behöfde taga årstjenst, hvarigenom sagde uttryck stod i motsats mot legodräng, den som hade sådan tjenst och lösker man, synes mig vara af Nordström ådagalagdt (II, 715 och följ.). Jemf. L. L. Dr vilja 37, der det säges, att det är lösker man som ej är bolfast. Det återstår emellertid i allt fall att afgöra huruvida; oaktadt landslagens berörde föreskrift, det i brottmål fordrades, att vittnen skulle vara bolfasta. Äldre i landskapslagarne förekommande stadganden (Upl. Ting. 9) gifva vid handen, att bolfasthet egentligen fordrades af prekonstituerade vittnen, men ej af sådana, som ej voro på förhand tillkallade utan af händelse fått kunskap om det faktiska förhållandet. Dessa senare kallades »bredhæ vitne». (Schlyters laglexikon.) Det synes osannolikt, att L. L. gjort förändring häri.

Nu till de *relativa* hindren. Ibland dessa förtjena i första rummet nämnas skyldskap och svågerskap med någon af parterna. Landslagen, Tingm. b. 21, uppger såsom hinder att vittna »maghsæmio oc frændsæmio», utan att närmare bestämma, huru långt detta förhållande sträckte sig. Att det omfattade föräldrar, barn och syskon kan man antaga, deraf att deras obehörighet var fastställd i den äldre germaniska rätten. Att ej heller makar fingo vittna mot hvarandra, är otvifvelaktigt. Äfvenså att förhindret måste anses utsträckt mycket längre. Emellertid må man ej förundra sig öfver obestämdheten härutinnan, då den kanoniska regeln i afseende på hinder för anförvandter att vittna var

så obestämd, att den blott omnämnde såsom obehörige att vittna »sanguine vel affinitate proximiores.»

Kanoniska rättens princip, att lekmän ej må vittna mot klerk, var redan i den äldre svenska rätten, Vestgöta och Östgöta lagen, antagen.

Deltagare i brottet likasom uppenbar fiende till svaranden fick ej vittna enl. L. L. Tingm. 21.

Bland fordringarna i afseende på vittnesbevisningen nämde jag också *källan för vittnesmålet.* Den kanoniska rätten uppstälde den grundsats, att det skulle finnas *dels* en direkt relation emellan vittnesmålet och det faktum, som konstituerar brottet, *dels* också en tillräcklig grund för vittnets kunskap. Dessa vilkor förklara sig af sig sjelfva. Vittnet måste vid domstolen återgifva hvad det med sina sinnen erfarit, »quæ vidit vel quæ sensu corporis vera esse percepit». Hvad vittnet af annan person inhemtat ansågs ej förtjena afseende. Det ligger i sakens natur, att samma fordran stäldes af den svenska rätten.

Det kommer nu i ordningen att yttra några ord om *vittnesbevisningens qvantitet.* Någonting, som ofta satt dem i förlägenhet, hvilka sysselsatt sig med den germaniska rättens studium, är det stora antal vittnen, som stundom erfordrades. Man har velat förklara saken så, att, då ett större antal vittnen erfordras, dermed afsågs ej egentliga vittnen utan edsgärdsmän. Detta kan väl ofta vara fallet, men stundom är det verkligen fråga om åsyna vittnen. Sådant är också fallet i den svenska rätten. Då såväl lands- som stadslagen föreskrifver »vittne med tolf mæn», så är väl, åtminstone i de flesta fall, fråga om edgärdsmän. Ofta är jemväl antalet af erforderliga intygsmän, ehuru ej uppgående till tolf, så stort, att man, fastän de uttryckligen benämnas vittnen, vore böjd att ej så betrakta dem. Sålunda fordrar stadslagen i gröfre brottmål (utom högmålen, se ofvan) 6 vittnen (i mindre är det vanliga 2). Men af det förhållande, att dessa många vittnen uttryckligen framställas i motsats till edsgärdsmännen, framgår, att det afsågs verkliga vittnen. Att så verkligen var fallet

bekräftas ytterligare af domare regl. 26. Ehuru det också sällan kunde inträffa, att ett så stort antal vittnen var att tillgå, så betydde detta mindre, då, i brist på vittnen, annan bevisning, nämnd eller ed, fick användas.

Hvad slutligen angår *öfverensstämmelse* emellan vittnens berättelser, så ligger det i sakens natur, att ej någon betydlig motsägelse får förefinnas i vittnens berättelser, hvad beträffar mera vigtiga omständigheter. Likaså, att det särskildta vittnesmålet ej får stå i strid med sig sjelf. Huru långt öfverensstämmelsen i det ena eller andra fallet måste sträcka sig, utgjorde föremål för kanonisters och legisternes ifriga undersökning. Vid den tid, hvarom nu är fråga, var emellertid läran härom föga utbildad och hade således ej på vår rätt något inflytande.

I afseende på sjelfva *formen* för vittnesbevisningens fullgörande förtjena hufvudsakligen två omständigheter att tagas i betraktande. Den ena rör tiden, då vittnet fick afhöras. Enligt landslagen fick det ej ske vid samma rättegångstillfälle, då vittnet åberopades. Vittnet skulle både svärja och vittna å nästa ting derefter (L. L. Tingm. 20). Vittnet skulle svärja vid Gud och alla helgon, »bidia sik swa Gudh hielpa och alt hymerikis herskap» att det ville vittna rätt och sannt om det mål, och intet deri dölja för räddhåga, våld, afund, vänskap, svågerskap eller slägtskap (L. L. Tingm. 21). Enligt St. l. Rådst. 24 fick vittnet höras antingen samma dag, då det åberopades, eller nästa rättegångsdag. Eden skulle af vittnet afläggas, innan det vittnade. Så säger åtminstone landslagen, Tingm. 21. Äfven enl. St. lagen synes detta förfarande iakttagits. Man kan sluta det ej blott af analogin med landslagen, och derför att det iakttogs enligt kanonisk rätt, hvarifrån så mycket rörande processen är hemtadt, utan äfven deraf, att i Rådst. 29 talas om »vittne fylla».

Den andra omständigheten rörer påföljden af parts uteblifvande i afseende på vittnets hörande. Enl. L. L. Tingm. 12 fick vittnet höras, om svaranden uteblef å andra tinget. I St. lagen finnes ej något motsvarande stadgande. Såväl L.

L. Tingm. 22 som Stadslagen Rådst. 25 stadga, att, om den som skall aflägga ed infinner sig, och målseganden kommer ej, fick eden i allt fall gångas. Så framt nu vittne kan innefattas under nämnde uttryck, »den som ed vill gånga», komplettera sålunda de båda lagarna hvarandra i fråga om vittnes afhörande i parts frånvaro.

Slutligen anser jag mig böra erinra, att i L. L. Tingm. 21. finnes intagen den synbarligen från kanonisk rätt hemtade regel, att vittnen skulle ransakas åtskilde, så att ingendera hörer hvad den andre vittnar (L. L. Tingm. 2).

I egentliga brottmål finnes mig veterligen intet fall, hvarken i lands- eller stadslagen, då både vittnen och edsgärdsmän erfordras bredvid hvarandra.

I nära samband med vittnesbevisningen står den s. k. *synen*. Denna är en prekonstituerad bevisning, enär den på förhand anordnas. Synemännen anmodas nemligen, såsom de prekonstituerade vittnena, att taga kännedom om ett faktiskt förhållande för att derom kunna lemna laga upplysning. Ifrån de prekonstituerade vittnen skilja sig synemännen deruti, att, då de förra anmodas att vara närvarande vid ett förhållande, som ej ännu inträffat (afslutande af ett kontrakt t. ex.), så anmodas synemännen att intyga ett redan inträffadt förhållande. (Se vidare mitt arbete: den svenska bevisningsrätten, s. 139). Om verksamheten hos synemännen förutsätter en särskild sakkunskap, benämnas de sakkunnige. Syn äfven i brottmål förekommer ofta såväl i lands- som stadslagen. Det ofvan omtalade intyget om hafvande qvinna, som blifvit dräpt (L. L. Dr. våda 14), är att hänföra till syn. Äfvenså den undersökning af sår, som omtalas såväl i lands- som stadslagen.

I afseende på synemäns qvalifikationer måste hufvudsakligen gält hvad om vittnen är anfördt.

Huruvida *skriftliga dokumenter* af privat natur, t. ex. bref från den anklagade, må gälla såsom bevis, var en fråga, som väl ej borde vara tvifvelaktig. Likväl var denna fråga föremål för liflig tvist emellan såväl glossatorer som kanonister. I vårt land kunde vid den tid, hvarom nu är fråga,

sagde bevismedel ej hafva någon särdeles stor användning, enl. landslagen. Emellertid förekommer detsamma såväl der som i stadslagen*).

Kap. X.

Ytterligare om bevisningen.

Till bevisningen hörde vid den tid, derom nu är fråga, ännu en institution, som hade en mycket stor betydelse, en institution, som jag lemnat till sist, just derför att den fordrar sin särskilda behandling. Jag menar *nämnden*. Jag har redan antydt, att hvarken den germaniska eller den feodala rätten förstod att använda vittnesbevisningen till upplysning om annat än hvad vittnen med sina sinnen uppfattat om sjelfva hufvudfaktum, då detta var af den beskaffenhet, att det kunde utgöra föremål för sådan uppfattning. Allt som ej med yttre sinnen kunde uppfattas, såsom det s. k. psykologiska faktum, sinnesförfattningen, afsigten, likasom sådana biomständigheter, från hvilka man sluter till sjelfva hufvudfaktum, d. v. s. hvad man menar med indirekt bevisning, anbragtes ej genom vittnen utan i större och vigtigare mål genom ordalier, i mindre genom ed. Sådant var äfven förhållandet i den svenska rätten, men ungefär vid den tid, då det kriminella förfarandet i det öfriga Europa, enligt hvad ofvan blifvit visadt, fick en omgestaltning, och särskildt bevisningen undergick en genomgripande förändring, genom ordaliernas afskaffande, d. v. s. i slutet af tolfte eller början af trettonde århundradet, framträder i Sverige den. s. k. *nämnden*. Denna institution hade under namn af jury sin motsvarighet i England, der den likasom i Sverige snart ut-

*) Om fru *Birgitta Tott* på Hammarstad, som af sin styfdotters man Erengisle Gædde beskyldes för användande af falska dokumenter i en arfstvist, se Styffe, Bidrag III, s. 241. Jag begagnar tillfället att anmärka, att, då det i samma tvist d. 28 aug. 1472 utfärdade dombref innehåller uttrycket, att »flere rigsens rådh, som læse kunna» godkänt dokumenterna, så synes dermed ej menats annat än att bemälde rikets råd förmådde bedöma dokumenternas äkthet, derom just var fråga, hvadan uttrycket ej häntyder på någon sådan okunnighet hos rådets flertal, som Styffe antager.

vecklade sig från ett bevismedel till en bevisningen pröfvande myndighet. Först vid den franska revolutionen kom juryn i denna senare form till Frankrike och har sedermera, såsom bekant är, fått en vidsträckt utbredning. I Sverige har den längesedan öfvergått till något annat, en stadigvarande del af domstolen, men har just derigenom förlorat sin stora betydelse och är nu blott en magni nominis umbra. Hvari är nu ursprunget att söka till ifrågavarande inrättning? Jag antydde, att man igenfinner den i England. Vid den tid, då ordalierna afskaffades, träffar man den äfven i två andra länder, Normandiet och Danmark.

Enligt Glanvilla, Tractatus de legibus et consvetudinibus Angliæ, intagen i sin helhet i Philips Engl. Reichs u. Rechtsgeschichte, införde Henrik II (1165—1189) i stället för den feodala tvekampen uti tvister om fast egendom, en annan bevisning, den s. k. assisan. Denne skildras af den samtidige Glanvilla både såsom en nyhet och såsom en välgerning*). Det berodde på svaranden att fordra tvekamp eller yrka sakens afgörande genom assisan. Valde han den senare utvägen, så tillgick sålunda, att fyra »legales milites» (adlige jordegare) utsågo 12 dylika från grannskapet för att afgöra det faktiska inför konungens domare, från hvilka de uttryckligen skiljas. Af Glanvilla inhemtas vidare, att parterne hade rekusationsrätt (§ 12). Man finner påtagligen, att assisan var en jury. Men jemte denna fanns jemväl en annan jury, den s. k. vicinetum, eller juratan, som, bland annat, afgjorde frågor derom, huruvida någon var träl eller fri. Sådan var den engelska juryn i sin början.

Längesedan har af Sparre Wangenstein den mening blifvit framställd, att juryinrättningen, redan innan den infördes i England, fanns i Normandie. Han har dock enl. mitt förmenande ej anfört tillräckligt skäl för denna åsigt, enär den af honom citerade normanniska ordonnans är ut-

*) Glanvilla yttrar sig om assisan sålunda: Est autem magna assisa regale quoddam beneficium, clementia principis de consilio procerum indultum, quo vitæ hominum et status integritati tam salubriter consulitur, ut in jure, quod quis in liberò soli tenemento possidet, retinendo, duelli casum declinare possint homines ambiguum. Se Lib. II, cap. 7.

färdad först 1319*). Emellertid synes det mig otvifvelaktigt, att juryinstitutionen, redan innan den förekommer i England, fanns i Normandie. I grand coutumier de Normandie kap. 68 finnes nemligen det stadgande, att i vissa brott den tilltalade egde begära »inquisitionem patriæ» eller »enqueste du pays», hvilken bestod deri, att le bailli sammankallade dem, som antogos ega kännedom om brottet, till ett antal af minst 24. Desse blefvo hvar för sig hörde inför 4 riddare; och hvad de hade att säga upptecknades. Sedan egde den anklagade framställa jäf. Slutligen samlades de 24 gemensamt; deras yttrande delgafs den anklagade, efter det att de erkänt detsamma. På detta utlåtande grundade domstolen sin dom**).

I Danmark förekommer också juryinstitutionen. Mest utbildad var den i Jutland. Flera slag deraf funnos der såsom Häradsnämd, Ransnämd, Sannendmen. Dessa nämder voro olika både med afseende på sin sammansättning och med hänsyn till sin verksamhet. Häradsnämden utsågs i Jutland af konungens embetsman, i de öfriga landskapen af käranden med rekusationsrätt af svaranden. Häradsnämden begagnades i åtskilliga grofva brottmål, såsom mord, mordbrand, förfalskning m. fl. Märkvärdigt är jutska lagens stad-

---

*) Den lyder sålunda: Si les douze jurés, choisis par les habitants, se trouvent d'un même avis, le bailli ou prévôt sera tenu de juger en conformité, quand ce ne serait le sien.

Jemf. Amira Origines du droit Normand. Hist. Zeitschrift XXIX, n.2.

**) Ifrågavarande lagrum lyder enl. Somma II, kap. 2, § 13: Si autem de multro (troligen detsamma som vårt »mord». Jemf. Lex Bajuv. III, 18 Murdrida) facto nullus sit qui sequelam faciat aut clamorem — — — nisi interim super hoc inquisitionem patriæ se offerat sustinere. Quam si sustinere voluerit, sollicitudo justitiarii debet procurare, quod omnes illi, quos de multro aliquid scire præsumserit vel ipsius aliquam notitiam habere, de quocunque loco fuerint coram se certo die et loco faciat convenire — — — — et ab iis, uno quoque per se vocato, coram IV militibus non suspectis, utrum criminosus illud multrum fecerit, inquiratur diligenter. Et auditis dictis eorum et inscriptis, et si sufficiens seonium super aliquem miserit dictum ejus pro nullo debet reputari et a *jurea* debet removeri. § 14 Hujusmo di jurea fieri debet per XXIV homines ad minus legales § 18. Post hoc autem coram ipsis juratoribus et aliis in publico convocatis dictum eorum coram reo debet per justiciarium recitari et per juratores confiteri, quod ita juraverunt. Et super hoc debet fieri judicium in continente et judicium factum sine delatione adimpleri.

gande, att, om næffningarne saknade kännedom om målet skulle andra utses till fyllande af det bestämda antalet, som var tolf. Äfvenså att nämdens medlemmar ej finge afgöra något mål på samma dag, då de utsågos, på det att de skulle hafva rådrum att utforska sanningen i målet. Judskelow, II, 53.

Ransnämden utgjordes af 8 inom hvarje härad årligen utsedde jordegare, som hade att yttra sig om faktum ifråga om rån.

Sannendmen voro likaledes 8 af konungen på lifstid inom hvarje härad utsedde jordegare, som afgåfvo yttrande om faktum i en del gröfre brottmål jemte tvister om fast egendom.

Huru har nu juryinstitutionen kommit att framträda uti ifrågavarande länder, England, Normandie och Danmark? En del författare vilja uti juryinrättningen se en urgammal gemensam germanisk inrättning, troende sig igenfinna densamma uti de i frankiska rättshandlingar förekommande boni homines, Rachimburgi. Man har grundat detta antagande derpå, att desse skola afgifvit ett särskildt utlåtande, hvarpå de egentliga domrarnes beslut skall hvilat. Jag har sjelf varit af denna åsigt. Se min afhandling: »Om den fordna svenska nämden», i juridiska föreningens tidskrift, XVI, 7 s. Jag anser mig nu böra ansluta mig till Savignys åsigt, att Rachimburgi vore egentliga domare och detta af skäl som förekomma i här nedan intagna not*).

En annan mening vill härleda juryn från den hos Anglosachser likasom Alemanner och Bayrare förekommande s. k. juramentum nominatum, en modifikation af konsakramentalväsendet, bestående deri, att käranden eller domstolen uppgaf ett antal edgärdsmän, deribland svaranden egde ut-

*) I append. Marculph. cap. XVI förekommer följande: In mallo publico — — — presentibus quampluribus venerabilibus Rachimburgis — — — In mallo publico ante illustre illo comite vel aliis quampluribus personis — — et dum hæc causa apud ipso comite (sic) vel ipsis Rachimburgis diligenter fuit inventa. Här förekomma, comes (ordföranden i rätten) och Rachimburgi i ett sådant samband, att då man besinnar, hvad ofvan blifvit yttradt, att comes, likasom den romerske pretorn, blott ledde förhandlingarne, Rachimburgi ej kunna hafva varit annat än domare.

välja dem honom behagade. Häremot förekommer emellertid, att juryn, som utsågs af båda parterna, afgaf ett sjelfständigt friande eller fällande utlåtande, då deremot edgärdsmännen blott hade att bekräfta partens hufvuded.

Men hvar är då juryns ursprung att söka? Enligt mitt förmenande är det att finna i den isländska och norska rätten.

På Island förekom nemligen en likartad institution, de s. k. quidarne, bestående deri, att målsegaren och i vissa fall häradsföreståndaren med svaranden öppen rekusationsrätt, utsåg ett visst antal fastighetsegare (buar) från grannskapet, för att om det faktiska förhållandet afgifva yttrande. Enligt regeln skulle quidarne, såsom sagdt är, vara fastighetsegare af en viss förmögenhet. Det märkvärdigaste vilkoret för quidarne var dock det angående deras vicinitet. I olika fall skulle antingen sådane utses, som bodde i grannskapet af den förorättade, t. ex. då en qvinna blifvit våldsamt bortförd, eller i grannskapet af svaranden (heimilis buar) t. ex. vid försök till förgiftning, eller ock i grannskapet af det ställe, der det ifrågavarande faktiska förhållandet inträffat (vetvagnsbuar). De olika föreskrifterna härom afsågo, att quidarne i hvarje fall skulle ega så stor sakkännedom som möjligt. Lagen lade så mycken vigt vid viciniteten, att, om ej tillräckligt antal fastighetsegare funnos i grannskapet, husmannen hade företrädet framför en aflägset boende fastighetsegare. Quidarnes antal var antingen 5, 9 eller 12, men berodde ej, såsom Arnesen antager, på målets vigt. Sålunda fordrades blott 9 quidar i dråpmål men 12 i tjufnads- och såramål. Då antalet var 5 eller 9 skedde utnämnandet af vederb. part, men om 12 behöfdes, skulle häradsföreståndaren, Gothi, utse 11 och blef sjelf den 12:te. Ehuru nu quidarnes afhörande skedde på det sätt, att de, på grund af den kännedom de i saken förvärfvat, upprepade käromålet eller afveko derifrån, men ej, såsom juryn i allmänhet, afgaf något uttryckligen sakfällande eller frikännande yttrande, så ligger väl ej häruti någon grundväsendtlig skiljaktighet. Quidarne äro mig veterligen den äldsta jury, som

historien har att framvisa. Äfven i Norige har funnits en med quidarne analog institution, nemligen grannars utlåtande om det faktiska förhållandet; men denna inrättning, som säkert fanns på den tid, då Island koloniserades, synes ej långt derefter hafva försvunnit. Redan i Gulatingslagen har svarandens, af tolf edgärdsmän förstärkta, ed trädt i stället. Denna tolfmannaed röjer emellertid sin slägtskap med quidarne derutinnan, att till edgärdsmän skulle utses tolf af svarandens grannar, af hvilka svaranden utvalde 2 jemte 2 af sin slägt. Sjelf blef svaranden den femte; och dertill kommo ytterligare 7 ej så qvalificerade.

Att den engelska juryn har sitt ursprung i den normandiska finner man af likheten, bl. a. de 4 godsegarne, som utsågo juryn. Detta antagande gränsar till visshet, då man besinnar det nära förhållande, hvari England stod till Normandie. Englands konung var länge hertig af Normandie. Att åter den normandiska juryn härleder sig från de isländska quidarne och den likartade norska institutionen, är mycket sannolikt. Troligt är ock, att den danska juryn ursprungligen varit lika.

I Danmark begagnades enl. Saxos intyg nämd i Harald Svenssons tid. Den hade sedermera upphört, men finnes jemte jernbyrden i Skånelagen i två fall, nemligen tjufnads- och såramål. Åtminstone i de förra egde svaranden välja emellan nämd och jernbyrd. Sedan jernprofvet blifvit afskaffadt genom Waldemar II:s förordning 1228, blef nämnd införd i de mål, i hvilka jernbyrd dittills nyttjats. (Kolderup Rosenvinge, Dansk Retshistorie II, 140).

I Sverige framträder också juryn såsom ett surrogat för ordalierna, men äfven här, liksom i Danmark, såsom en återupplifvad inrättning. Ordaliernas afskaffande åstadkoms i Sverige igenom kyrkans ifriga bemödande, hvaraf spår finnas redan i 12:te seklet. I bref 1165—1167 klagar påfven Alexander III, att jernprofvet var så allmänt, att till och med prester underkastades, »igniti ferri examen» såsom påfven uttrycker sig. Förrän i slutet af trettonde seklet eller den tid, då de fleste landskapslagarne tillkommo, skedde dock

ej afskaffandet fullkomligt. I Helsingelagens domvärjo hade jernbyrden, enl. samma lags vitsord, blifvit afskaffad af konung Magnus och konung Birger men ånyo begagnad till 1320, då det stadgades, att den aldrig mer skulle användas. I stället för jernbyrden infördes nu öfver allt i Sverige nämnd. Men nämnden var ej någon alldeles ny institution. Sistnämnde lag lemnar oss den upplysning, att nämnden var en gammal inrättning, som åter upptogs. Den omtalas der såsom en »rætter sum förræ var». Möjligen var den ursprungliga svenska och danska juryn någonting analogt med quidarne.*)

Sedan jag nu sökt redogöra för nämndens uppkomst, dervid det varit mig omöjligt att vara mindre vidlyftig, skall jag söka framställa den svenska nämndens sammansättning och derefter, utförligare än redan skett, skildra dess verksamhet och processuella förfarande jemte den laga kraften af dess utlåtande. Sist vill jag egna en särskild behandling åt den s. k. konungsnämnden.

Likasom förhållandet var med den öfriga juryn, quidarne, vicinetum i England, enquête du pays i Normandie, borde nämnden tagas från grannskapet af det ställe, der det ifrågavarande faktiska förhållandet tilldragit sig, för att ega så stor personlig kännedom derom som möjligt. Jemte det nemligen den äldre svenska rätten fordrade, att den, som till medlem af nämnden utsågs, skulle vara bolfast (se ofvan hvad detta innebär) trovärdig (»sanninda man») samt ojäfvig och ej tjensteman, skulle nämnden alltid tagas från ort »der jord ligger eller gerning göres» såsom det heter (Vgl. add. 725; Ögl. Eds. X, 1). I L. L. Eds. 39 stadgas, att nämnden skulle utgöras af bolfaste män, tre från hvarje fjerding af det härad, der gerningen var föröfvad.

Det vanliga antalet af nämndens medlemmar var 12. I landskapslagarne förekomma fall, då större eller mindre antal än detta är föreskrifvet. I landslagen var talet uteslutande 12. Likaså i stadslagen.

---

*) Om juryns uppkomst jemf. Brunners utmärkta arbete, Entstehung der Schwurgerichte, Esmein, Histoire de la procedure crim. en France, Steenstrup Danelag.

Beträffande nu sättet för nämndens bildande, så voro föreskrifterna ej allenast olika i de särskilda landskapslagarna utan vexlande inom samma lag*). Ej heller i landslagen stå föreskrifterna om nämndens bildande i harmoni med hvarandra. I Kon.b. 17 var stadgadt, att hvardera af parterne egde raþa, d. v. s. nämna, utse halfva nämnden hvardera. I Eds. 22 yttras blott, att häradsnämd egde utleta och vita, och i Eds. 39, att den egde värja eller fälla. I Dr. vilj. 18 säges deremot uttryckligen, att häradshöfdingen skulle nämna af häradet tolf män, som båda sade ja till. I Dr. vilj. 20 yttras blott, att häradsnämnd, som båda säga ja till, skulle vita. I dr. våd. 13 säges åter, att parterne egde »raþa» half nämnd hvardera. Mig synes ej den af Nordström framstälda mening kunna gillas, att nämnden alltid utsågs af parterne till hälften hvardera, och att i de fall, då det sägs, att domaren nämde, detta blott syftar derpå, att han kungjorde valet. Dels betyder nemligen »nämna» detsamma som »raþa», dels hade ett sådant tillkännagifvande varit alldeles òbehöfligt. Icke heller finner jag af uttrycken, att man är berättigad att antaga, det domarens utnämningsrätt blott kom i fråga, då part uteblef. Mig synes någon sammanjemkning ej kunna göras utan förhållandet hafva varit det, att man förfor olika i olika fall, så att nämnden väl i allmänhet utsågs af domaren med rätt för part att utesluta hvardera 3 (se Tingmb. 36), men att parterne stundom utsågo hälften hvardera

Stadslagen föreskrifver utan undantag, att parterne egde »raþa» hälften hvardera. Eds. 11, Högm 10; Dr. våd. 12.

Det har redan blifvit af mig antydt, att nämndens uppgift till väsendtlig del var att utgöra surrogat för indirekt bevisning. Nämnden blef sålunda använd, då factum

*) I Ögl. stadgas, att nämden skulle utses af domaren. Söderm.l. innehåller deremot den föreskrift, att parterna egde raþa halfva nämd hvardera. Uplandslagen innehåller i allmänhet samma stadgande, men fall förekomma, då nämd utsågs af konungens länsman, stundom äfven på annat sätt. Af Vestm.lagen, såväl den äldre som den yngre, synes framgå, att det visserligen var det vanliga, att parterne utsågo hälften hvardera, men att utnämningsrätten tillkom domaren för uteblifvande part. Likaså synes fallet varit enl. Hels.lagen.

probandum utgjorde ett psykiskt förhållande, sinnesbeskaffenhet, afsigt, eller ock förutsattes hafva egt rum i hemlighet. Men i vissa *vigtigare* mål begagnades nämnd äfven, då det faktiska förhållande, som skulle bevisas, var med yttre sinnen uppfatteligt och ej innebar presumtion att hafva försiggått i hemlighet.

Enl. L. L. hörde i allmänhet till första klassen edsöremålen (L. L. Eds. 23). I de flesta af dessa mål berodde nemligen deras egenskap af edsöre just på en särskild afsigt eller sinnesbeskaffenhet hos förbrytaren*.) Till nämndens undersökning hörde i dessa mål att utforska denna afsigt, denna sinnesbeskaffenhet. Nämnden hade emellertid äfven att taga reda på sjelfva brottets tillvaro. Kunde förbrytaren ej fällas för edsöret, så egde han lagsökas, efter som brottet var till (L. L. Eds. 23). Schlyter (jur. afhandl. s. 93) yttrar, att nämnden icke hade att direkt besvara frågan, huruvida edsöret var brutet, utan det tillkom henne endast att undersöka de uppgifna omständigheter, af hvilka det berodde, om det åtalade brottet var edsöre eller icke. Frågan gränsar mycket nära till hvad man kallar adiafora. Jag vill emellertid erinra om L. L. Eds. 34, der det heter: Nu *fälla* de honom för *edsöret*, hvarefter sägs, att, sedan häradshöfding upptalt de skyldige, skulle nämnden svärja dem biltoge.

---

*) Sålunda fordrades förut fattadt uppsåt: vid hemfrids brott, öfverfall å väg till ting eller kyrka (Eds., 13); vid våldsam stympning (Eds., 17); Vid det brott, som bestod uti att »ælta annan af laga tilmælum», bestående deri, att man hindrade någon att utföra sin talan. Nämnden hade således att undersöka om han flydde trängder eller sjelfviljandes, eller »hin ælte han af stæmpno ællæ kom annar skælnaþer þera mællum». (L. L. Eds. 16). I fråga om de orätta hämderna, hämd sedan målet var förlikt och böter till fullo erlagda eller borgade (L. L. Eds. 9, 10), hämd å annan än den som gjorde gerningen (L. L. Eds. 11), hämd å domare, vederpart eller vittne, så hade nämden att undersöka, huruvida hämnden just härledde sig af det ifrågavarande förhållandet. (L. L. Eds. 18.)

Att för misstanke om brott gripa, basta och pina någon hörde ock till edsörebrotten (L. L. Eds. 20). Äfven här var det fråga om afsigten.

Våldtägt, ehuru enl. L. L. (men ej St. l.) edsörebrott hörde till tredje klassen, våldsam stympning (L. L. Eds. 39) met vælde till första. Nämnd hade att undersöka afsigten. I nämde lagrum stadgas att målseganden skulle »witua latha». Vid jemförelse med Eds. 23, der nämnd fordras i edsöremål i allmänhet, synes, att i 39 ej är fråga om vittnesbevisning, utan om nämnd. Schlyter Edsörelag. hist. är emellertid af annan åsigt.

Till ifrågavarande klass hörde också dråpmål, enär nämnd hade att afgöra, om dråpet var föröfvadt med vilja*). Fråga om sjelfmord hörde också hit, emedan det förhållande måste utredas, om sjelfmördaren var afvita (L. L. Högm. 4). Äfvenså frågor om sår, enär nämnd hade att afgöra om det var vilje- eller vådaverk (L. L. Såram. vilja 1; Såram. våda 1, 5).

Till den andra klassen eller sådana brott, som förutsattes hafva föröfvats i hemlighet, hörde mord, (L. L Högm. 1), trolldom (L. L. Högm. 6).

Till tredje klassen eller sådana brottmål, i hvilka nämnd hade att yttra sig, fastän factum probandum var med yttre sinnen uppfattligt och ej till följd af sin natur måste försiggå i hemlighet, hörde, antingen förbrytaren blifvit gripen å bar gerning eller ej: våldtägt (Eds. 12), mordbrand (Högm. 11.) Om förbrytaren blef gripen å bar gerning egde tolf män af häradet skåda och sanning leta om det mål (Högm. 11). Om detta ej var fallet, skulle saken afgöras af häradsnämnd (Högm. 12). Uttrycken tolf män och häradsnämnd innefatta tydligen samma bemärkelse. Till ifrågavarande klass höra ock förgiftning (Högm. 15), röfveri till lands eller sjös (Eds. 42), rån (Edsöre 40) till en half mark eller deröfver (under en half mark edgärdsmän) jemte gortjufnad (Tj. 2). Jemväl tidelag (Högm. 14) hör till denna klass. Här tyckes af ordalagen, att den, som blifvit gripen å bar gerning utan vidare bevisning, skulle dömas till det stadgade straffet, nergräfning eller uppbränning. I texten förekommer nemligen: »Widher takin *eller* tilbunden meth skæligom witnom oc heredhs nempd». Jag har redan framstält den åsigt, att gripandet i och för sig ej innefattade bevis. Mig synes, att genom misskrifning kommit att nyttjas »*eller*» i stället för »*och*», samt att således den anklagade endast då kunde dömas till sagde straff, om han blifvit gripen å bar gerning samt öfverbevisad med skäliga vittnen och nämnd. Var förbryta-

*) Dråp å make, barn, fader eller moder (L. L. Högm. 2) Nämd skulle afgöra om det var gjordt med vilja eller ej. Enkelt dråp med vilja (Dråp. m. vilja 2, 12, 18, 20, Dråp m. vad 1). Nämd hade att undersöka, om dråpet var gjordt med vilja eller ej och, om dråparen förebar nödvärn, undersöka detta.

ren ej gripen å bar gerning, tillkom det tydligen nämnd att afgöra frågan.

Enligt landslagen begagnades också nämnd i fråga om full tjufnad, då tjufven hvarken blifvit gripen med det stulna eller detta träffats i hans hem. Var det mindre, nyttjades edgärdsmän. (Se nedan).

Jag har således för att tydligen visa naturen af nämndens verksamhet, anfört de hufvudsakliga brottmål, i hvilka den begagnades enligt landslagen. Uttömmande må emellertid ej min uppgift anses.

Innan jag lemnar landslagens bestämmelser i ämnet, vill jag emellertid hafva anmärkt, att i de mål, i hvilka factum probandum kunde bevisas med vittnen, d. v. s. de som höra till tredje klassen, skulle vittnen gå före nämnd (L. L. Eds. 22). Huru skall nu detta uttryck rätteligen förstås? Betyder det, att, om skäliga vittnen funnos, dessa gjorde nämnden öfverflödig, eller betyder det, att vittnen skulle svärja och afhöras, innan nämnden yttrade sig? Det första alternativet synes mig oantagligt, på den grund att lagen i de fall, då den föreskrifver nämnd, gör det ovilkorligt. Vittnen skulle således, då de funnos, afhöras innan nämnd fungerade. Då vittnesbevisning fanns att tillgå, så togs den i användning och fick gälla hvad den kunde samt hördes, innan nämnden yttrade sig, på det att denna sistnämnda, ehuru egentligen grundande sitt yttrande på den kunskap, den utom domstolen förvärfvat, måtte kunna taga vittnens berättelser i betraktande.

Jag öfvergår till redogörelse för de mål, i hvilka nämnd användes enl. stadslagen. Jag har dervid hufvudsakligen att hänvisa till hvad af mig redan blifvit anfördt. Nämnd begagnades enl. stadslagen först och främst vid högmålen, men ej, såsom i landslagen var fallet, ovilkorligen, utan endast om ej tillräckligt antal vittnen förefunnos. I särskilda edsöremål nyttjades också nämnd såsom: hämd, då målet var förlikt och böter erlagda, (St. l. Eds. 8), »sææt maal ok bööt» (ej blott borgade såsom fallet var enl. L. L. Eds. 10); hämd å en annan person än den, som gjort gernin-

gen (St. Eds. 10); kyrko- och rådstufvufredsbrott (St. Eds. 14); »æltande af laga tilmælum» (St. l. Eds. 15); hämd å konungs dom eller å den som der vittnade (St. l. Eds. 17) jemf. L. L. Eds. 18.

I dråpmål nyttjades nämnd enl. stadslagen, blott om dråparen afled, innan han var lagvunnen (Dr. vilj. 3); i andra dråpmål 6 vittnen eller i brist deraf tolf edgärdsmän.

I L. L. Tingm.b. 36 talas om rätt för hvardera part att jäfva den i nämnden, som han ansåg »vildugan» vara. Af hela ordställningen och stadgandet, att ingen fick jäfva mer än 3 i samma sak, synes, att här är fråga ej om vanligt jäf, utan om en sådan uteslutningsrätt, som förekommer i vår tryckfrihetslag.

Beträffande nämndens *processuella förfarande*, så synes sålunda hafva tillgått, att, sedan målet af domaren blifvit hänvisadt till afgörande af nämnd, och nämnd blifvit utsedd, samt, hvad särskildt landslagen beträffar, vittnen, om sådana funnos, blifvit hörda inför nämnden, så trädde nämnden afsides för att öfverlägga. I Östgötalagen k. b. fanns nemligen stadgadt, att nämnden skulle »sitia sik ensamin oc talas widher»; och i landslagen talas på flera ställen om »lukter nämnd».

Vid beslutets fattande gälde de flesta rösterna jemlikt såväl landskapslagarna som landslagen, (L. L. Tingm. 35). Östgötalagen innehöll det stadgande, att, om rösterna voro lika många för friande och fällande, skulle deras mening gälla som frikände. Denna grundsats återfinnes emellertid ej förrän i sextonde århundradets praxis.

Af L. L. Tingmb. 37 synes, som yttrande afgafs, innan nämnden aflade ed, hvilket förfarande också öfverensstämmer med gamla domar från femtonde århundradet.

---

*) I edsöremål skulle nämnd antingen på samma ting, den utsågs, eller nästa derefter afgifva friande eller fällande utlåtande (L. L. Eds. 24). Här talas ej om böter, för den händelse nämnd ej utlät sig. Men i L. L. Tingm. b. 34, finnes det allmänna stadgande, att, om ej nämden ville afgifva utlåtande sak å första ting, skulle dess medlemmar böta 3 mark, så framt de ej svuro, att de ej hade kännedom om saken, i hvilket fall målet uppsköts till nästa ting, då nämnden vid sagde bot var pligtig att yttra sig.

Hvad angår verkan af nämndens utlåtande, så fick detsamma ursprungligen ej i sak öfverklagas. I Götalagarna förekommer visserligen vad emot nämdens utlåtande; men det synes mig, att detta blott afsett formfel. I Vgl. Add. 2, 5, talas nemligen derom, att nämnd var oskäligen, d. v. s. olagligen gången eller att häradsnämnd gångar emot annan. I Svealagarne omtalas ej vad emot nämnds utlåtande. I landslagen Tingm. 37 omtalas uttryckligen vad emot nämndens utlåtande äfven i sak utan skilnad mellan civil- och kriminalmål. Otvifvelaktigt är detta stadgande hemtadt ifrån Upsala stadga 1344, deri det inkommit till följd af kanoniskt inflytande. I L. L. Tingm. b. 37 föreskrifves, att vad emot häradsnämnds utlåtande fullföljdes till lagmansnämnd och från lagmansnämnd till konungsnämnd*). Dock fick ej vad ske, sedan nämnd aflagt ed, hvadan vadet skulle anmälas omedelbart efter utlåtandets afgifvande. Förlorade den vädjande tog den nämnd, emot hvilkens utlåtande vädjades, hälften och lagman eller konung hälften. Tappade nämnden, delades beloppet till lika delar emellan den vädjande samt lagman eller konungen. Det är klart, att till följd af vadet processen afbröts vid den domstol, emot hvars nämnd blifvit vädjadt. Huruvida målet till afdömande återförvistes till denna domstol, sedan den högre nämnden yttrat sig, eller afgjordes af den högre, är ej tydligt. Den senare utvägen strider åtminstone ej mot det svenska processuella förfarande som egde rum under ifrågavarande tid, enär enligt detsamma ett mål kunde upptagas vid lägre eller högre domstol omedelbart.

Emot konungsnämnd vid räfsteting (L. L. kon. 35) och rättareting (L. L. Tingm. 41) fick ej vädjas.

Det återstår att i korthet redogöra för sagde konungsnämnd. Denna var, såsom ofvan är antydt, af två slag,

---

*) I L. L. Tingm. 37 talas blott om sådan rätt att vädja för »målseganden». Men af Upsala stadga synes, att under detta uttryck måste innefattas hvilkendera af parterne som helst. I sagda stadga förklaras nemligen, att hvilken, som anser att nämden gjort honom orätt, egde vädja, Emellertid säges här, att vadet skulle ske med 40 mark under konungen, hvarmed troligen menades konungsnämd.

nämnd vid *räfstetinget* och nämnd vid *rättaretinget*. Båda voro af väsendtligen olika art såväl till sin sammansättning som sin verksamhet.

Nämnden vid *räfstetinget* var en stadigvarande nämnd af tolf män, som utsågos af konungen och, enligt den af Schlyter följda handskrift, af landsmännen, d. v. s. allmogen i lagsagan*). Denna nämnd är ej blott en domsjury utan äfven i olikhet med den öfriga svenska nämnden en anklagelsejury. Den förekommer först i Upsala stadga af 1344 och hade såväl enligt denna' som Magnus Erikssons och Christoffers landslag att leta och uppenbara alla dem, som allmogen ofredade emot »þessumræt»**). Nämndens medlemmar aflade vid sitt antagande en allmän ed, hvartill formuläret finnes infördt i L. L. Kon. b. 35, som delvis öfverensstämmer med ordalagen i nuvarande domareed »ej den saker göra som saklös är och ej den saklös som saker är». Nämndens utlåtande bestämdes efter röstpluralitet. Den som af nämnden blifvit fäld, fick sin dom vid räfstetinget***). (L. L. Kon.b. 35). Af samma lagrum synes, att det egentligen var då något bröts emot konungen af det som i konungabalken står, som nämnden hade att tjenstgöra både såsom anklagelse- och domsjury, således i fråga om våldgästning, (kap. 26), våldsamt tillegnande af fast egendom, kap. 28, m. fl.****). Men månne ej konungsnämnden användes äfven för afgörande af det faktiska i andra vid räfstetinget förekom-

---

*) I en annan af Schlyter citerad handskrift står »lagmannen». Likaså i den handskrift, som Schlyter följt af Magnus Erikssons landslag. Tänker man på sjelfva räfstetingets, af mig ofvan beskrifna, sammansättning, så synes också denna senare läsart ej sakna skäl.

**) Uttrycket »hvar i sino landskapi» synes ej syfta derpå, att hvarje medlem af nämden hade sitt distrikt, utan synes, med landskapi menas hela lagsagan.

***) Enligt Upsala stadga synes, som dom kunde gifvas såväl å nästa lands-, härads- eller fjerdingsting, som inom 6 veckor för konungen sjelf eller den hans dom hade. Ups. st. § 13.

****) Rymning undan konungens banér (kon.bl.) i fält eller på resor, hörde till »XIImanna nempd af resone».

mande mål, der nämnden ej fungerade såsom anklagelsejury? Sannolikt ej.*).

Den konungsnämnd, som tjenstgjorde vid rättaretinget, skilde sig från den redan beskrifna, vid räfstetinget tjenstgörande, deruti, att nämnden vid rättaretinget utsågs af häradshöfdingen och ej för ständigt, utan för hvarje ting. Den bestod af tolf män, hälften frälse (hofmän), hälften bönder eller landbor, ej »osanninda», ej vederdelomän och ej fallne för väld. Sjelf skulle häradshöfding vara med i nämnden (L. L. Tingm. 41). Här uppstår den frågan, huru skulle förfaras, om nämnden eller någon af dess medlemmar jäfvades. Sannolikt egde häradshöfdingen då, om jäfvet godkändes, utse ny nämnd eller medlem deri.

Se vi nu slutligen hän till användningen af de särskilda bevismedlen, så är förhållandet mycket olika i lands- och stadslagen. I den förra är bevisningen hufvudsakligen delad emellan nämnd och ed. I de mål nämligen, der nämnd ej var föreskrifven, var ed den normala bevisningen. Vittnesbevisningen var en tillfällig bevisning, som det berodde på käranden att använda eller icke. Blef den använd i nämdemannamål, gjorde densamma ej nämnden öfverflödig. Vittnen hördes inför nämnden. Åberopades vittnesbevisningen i andra mål, neutraliserades derigenom den eljest svaranden åliggande dulseden. Åberopades den ej, stod denna skyldighet qvar. Enligt stadslagen begagnades nämnd i högmål och en del edsöremål m. m. (se ofvan) men ej, såsom fallet var enl. landslagen, ovilkorligt, utan blott om ej vittnesbevisning, som var den hufvudsakliga, fanns. I öfriga mål var också vittnesbevisning den normala (i de vigtigare 6 i de öfriga 2 vittnen). Men fanns ej vittnesbevisning till erforderlig qvantitet, användes ed, hvilket ock var fallet, om ej *någon* positiv bevisning blifvit förebragt. Se Rådst. 10, der det heter, att om ej vittne fanns, som nu är sagdt, eller är ej uppenbart värje sig efter ty honom saken gifs.

---

*) Af en i Svea hofrätts arkiv förvarad dombok vid räfsteting i Vestergötland 1558 synes, att vid dessa ting särskildt konungs- och särskildt häradsnämd fungerade. Troligt är emellertid, att dessa konungsting, ehuru benämda räfsteting, i sjelfva verket voro rättareting. (Se kap. om domstolsorganisationen.)

KAP. XI.

Proceduren i särskilda brottmål.

Jag har sökt framställa det hufvudsakliga af det rättsliga förfarandet i allmänhet. I en del brottmål var emellertid tillvägagåendet väsendtligen olika mot den allmänna proceduren. En framställning af proceduren i dessa särskilda mål synes mig derför vara af behofvet påkallad.

Jag börjar med *dråpmålen.* I såväl lands- som stadslagen gjordes skilnad emellan det fall, då dråparen var fångad på färsk gerning eller flyende fot, samma dygn, dråpet blifvit begånget, och det fall då sådant ej inträffat*). Blef dråparen sålunda gripen, skulle han af målseganden öfverlemnas, såsom det heter, till konungens fogde, som skulle sätta honom i konungens häkte. (Se ofvan i fråga om häktande. L. L. Dr vilja 30; St. l. Dr wadh 14; Tj. 18). Enligt hvad jag ofvan sökt visa, egde målseganden antingen åklaga eller öfverlemna detta åt allmänna åklagaren. Bevisningen var nämnd. Straffet var i detta fall, om nämnd sakfälde, lifvets förlust utan rätt för förbrytaren att lösa det genom böter (L. L. Dr. vilj. 30; St. L. Dr. vilj. 1)**). Om åter förbrytaren ej blifvit gripen utan kommit undan, så utsattes enligt landslagen ting, dit dråparen hade lejd att infinna sig. Åklagandet tillhörde i detta fall målseganden; men, om han ej anstälde talan inom natt och år, tillkom det allmän åklagare att föra talan (L. L. Dr. vilj. 24; Jemf. St. l. Rdst. 10). Infann sig dråparen å tinget samt erkände eller eljes blef fäld åt saken af nämnd, hvilken äfven i detta fall, likasom då förbrytaren var gripen å bar gerning, hade att utlåta sig, så var straffet fridlöshet. Men det stod den

*) Det har redan ofvan blifvit anmärkt, att, om det lyckades dråparen att taga sin tillflykt till någon kyrka eller kloster, han ej kunde gripas; äfvensom att denna asylrätt endast synes afsett första dygnet, enär dråparen efter denna tid fick gripas, hvar han än befann sig.

**) Var dråparen qvinna, berodde det på målseganden att fordra lif eller böter (L. L. Dr vilj. 28, St. l. Dr. vilj. 6.).

dömde öppet att söka konungen, och han hade i sådant afseende en månads tid att för konungen komma och fjorton nätter att från konungen fara, såsom landslagen uttrycker sig. Han fick i detta afseende ett s. k. dags- eller lejdebref. Enligt Dr. vilj. 12 nämnde konungen den, som skulle undersöka saken å konungens vägnar, och med honom vare häradshöfding och häradsnämnd att det mål grannelig skåde. (Dr. vilj. 12). Ansågs dråparen då hafva gjort dråpet oträngd, skulle han rymma landet och fick ej fred, förr än han förlikt sig med målseganden, »gifvit målseganden så fulla böter, som han åtnöjes med». Förlikte dråparen sig sålunda med målseganden, och denne bad för honom, då egde konungen eller hans embetsman gifva dråparen frid; och denne skulle böta 13 mark 18 örtug till konungen och lika mycket till häradet. Han fick fridsbref, som enl. Dr. vilj. 14 löstes med 1 mark*) till konungens kansler, alldeles sådant bref, som de s. k. lettres de rappelle; som afgåfvos af seigneurerne under feodaltiden (Esmein, Histoire de la procédure crim. en France s. 62).

Ansågs dråparen hafva begått dråpet i nödvärn, så blef han blott ådömd böter till målseganden.

Hvad nu blifvit anfördt afser det fall, då dråparen infann sig. Men gjorde han ej det, hade målseganden samma rätt att honom till dråp binda, som i fall han infunnit sig (L. L. Dr. vilj. 7).

Sådant var i korthet förfarandet i dråpmål enligt landslagen. Innan jag öfvergår till framställning af stadslagens procedur i dråpmål, torde det emellertid vara lämpligt, att taga i skärskådande en term, som förekommer i landslagens bestämmelser rörande förfarandet i sagde mål. Det är begreppet *fridlöshet.*

Det har blifvit ifrågasatt, huruvida *fridlösheten* var ett straff eller ett förlikningsmedel. Fridlösheten bestod visserligen ej uti annat än ett uteslutande från samhället, ett försättande utom lagen. Derför benämndes också den fridlöse

*) Huru konungens ifrågavarande rätt af Gustaf I missbrukades till ett fullkomligt prejningssystem, är på ett annat ställe i detta arbete anmärkt.

utlæghær (Vestg. IV, 19) utlagþær (Alsnöst.) utlah (Danskengelsk rätt). Detta undandragande af samhällets skydd innefattade emellertid ett lidande, af samhället ålagdt för en förbrytelse. Det måste således enligt mitt förmenande betraktas såsom ett straff. Detta straff var stundom ovilkorligt, stundom vilkorligt, enär det kunde upphäfvas genom böters erläggande. I detta senare fall var det ju också ett förlikningsmedel men ej i annan mening än hvarje annat straff, som kunde undvikas genom böters erläggande. Just den omständighet, att det bestod uti ett undandragande af samhällets skydd, häntyder derpå, att det härleder sig från den tid, då samhället nyss öfvertagit sjelfhämndens reglering och ännu saknade positiva medel för rättstillståndets uppehållande. Efter hand som samhällets utveckling framskrider, minskas de fall, i hvilka fridlöshet förekommer. Derjemte blir denna, då den användes, ofta förenad med verkligt positivt straff. Fridlösheten var mycket använd i den äldre germaniska rätten*) under benämningen forbannitio. Den förekommer också i den feodala rätten, men der endast såsom ett kontumaciestraff (Beaumanoir LX, 9). I Sverige begagnades fridlösheten mycket i äldsta tider. Enligt Vgl. användes densamma, med undantag af tjufnadsmål, allmänt då förbrytaren ej betalade böter, antingen han var gripen eller ej. Enl. landslagen begagnades fridlösheten, såsom vi sett, i dråpmål och, enligt hvad vi få se, äfven i andra mål. I Sverige var fridlösheten ej något ovilkorligt straff, ty, om förbrytaren, sedan han blifvit dömd fredlös, förlikte sig med målseganden, upphörde fridlösheten. Hvad som emellertid härvid är högst anmärkningsvärdt, är att de böter, som skulle erläggas till målseganden, voro obestämda, hvadan fridlöshetens upphörande, berodde ej blott på konungens bifall utan ock på målsegandens diskretion. I dråpmål var fridlösheten, såsom anfördt är, ej förenad med annat straff.

I stadslagen är förfarandet i dråpmål väsendtligen skiljaktigt från det i landslagen föreskrifna. Bevisningen skedde

*) Hos Anglosachsarne fanns den ej utan blef införd i England af danskarne. Se Steenstrups Danelag s. 251.

ej med nämnd, utan med vittnen, vare sig att förbrytaren var gripen å bar gerning eller icke (St. Dr. vilj. 2), utom i det s. 406 omförmälda fall. Fanns ej vittnesbevisning, egde förbrytaren värja sig med tolfmannaed. Detta var uttryckligen stadgadt, om han ej var gripen å bar gerning. Troligen var det äfven fallet, om han var gripen å bar gerning.

En annan skiljaktighet emellan lands- och stadslagen i afseende på dråpmålen var den, att enligt stadslagen fridlöshetsstraffet ej användes. Var förbrytaren gripen, var straffet lifvets förlust. Var han ej gripen, skulle han böta, och böterna berodde hvarken till emottagande eller beloppet på målsegandens godtfinnande (St. l. Dr. vilj. 2).

Jag öfvergår till frågan om *edsöremålen*. Dessas upptagande berodde i första hand på målseganden, och bevisningen var i allmänhet nämnd, antingen förbrytaren blifvit gripen eller ej, enligt hvad ofvan blifvit anfördt. Förfarandet i öfrigt liksom straffpåföljden voro i hvartdera fallet olika. Var förbrytaren gripen och sakfäld, dömdes han till lifvets förlust, om dråp eller qvinnofridsbrott skett. (L. L. Eds. 1, 12, 35). För blodvite eller blånad eller annan »åkomma ther edzöret rörer» var straffet mistning af högra hand, om förbrytaren var gripen och skyldig förklarad (L. L. Eds. 35). För våldsam stympning var under enahanda förhållande straffet jus talionis (L. L. Eds. 39) eller lif eller böter efter målsegandens godtfinnande.

Jemte ofvannämnda straff blef den gripne och sakfälde edsörebrytaren dömd förlustig all sin lösa egendom, som gick till delning emellan konungen, häradet och (icke målseganden utan) jordegaren, (Eds. 21). Vid våldsam stympning gick den till delning emellan konungen, häradet och målseganden (Eds. 39).

Var åter förbrytaren ej gripen, tillkom det målseganden att kungöra det »for sokn eller tinge ther gerningen giordes eller oc för konungen» (L. L. Eds. 22). Häradshöfding skulle, liksom då förbrytaren var gripen, budkafle uppskära och ting sammankalla. Den uppgifne edsörebrytaren hade lejd att infinna sig (Eds. 22, 25). Infann han sig och fäl-

des af nämnden, dömdes han, jemte ofvan omförmälda sköfling af hans lösegendom, till fridlöshet, hvilket straff således ej såsom vid vanligt dråp var ensamt. Härvid tillgick sålunda, att, sedan häradshöfding uppräknat den eller de sakfälde, skulle nämnden svärja dem biltoge, hvarpå häradshöfdingen förklarade dem fridlöse öfver hela riket. (L. L. Eds. 24). Den fridlöse eller, såsom det också heter, biltog-lagde hade emellertid en månads tid, räknad från brottets föröfvande, att förlika sig med målseganden, dervid dock konungens, häradets och jordegarens rätt d. v. s. till skiftning af boet var oförkränkt. (L. L. Eds. 24). För att förvärfva frid skulle dock förbrytaren enl. L. L. Eds. 32 hafva konungens fridsbref, som ej gafs, utan att målseganden bad för honom, och hvarvid 40 mark skulle betalas till konungen. Infann sig ej förbrytaren vid tinget, var otvifvelaktigt förfarandet enahanda, som det var, ifall han infunnit sig. Jag slutar detta af analogin med dråpmålen. Sådant var förhållandet enl. L. L.

Enligt stadslagen, som utesluter qvinnofridsbrott från edsöremålen, var straffet ej, såsom Nordström uppgifver (II 357), alltid böter. Var förbrytaren gripen och dråp skett, var straffet ovilkorligen lifvets förlust (Eds. 1). Var åter dråparen ej gripen, var straffet, jemte vanliga dråpsböter, 60 mark till målsegaren, 60 till konungen och 40 till staden. Någon fridlöshet och sköfling af lösegendomen kom ej ifråga. Förmådde ej dråparen böta, var straffet halshuggning.

Den som i edsöre föröfvade våld meddelst hugg eller sting, blodvite, skeno eller »hvat thet ær», skulle utom vanliga såramålsböter erlägga ofvannämnde böter till konungen, målseganden och staden, utan att skilnad gjordes, om han var gripen eller ej. Förmådde han ej böta, var straffet halshuggning (St. l. Eds. 26). Om våldsam stympning, se St. l. Eds. 16.

Bevisningen skedde, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, i en del mål med nämnd, i en del med vittnen, i brist deraf med edgärdsmän.

Ehuru upptagna i landslagens edsörebalk hörde hvarken *rån* eller *röfveri* till edsörebrotten. Det förra var ur-

bota, om det rånade i värde uppgick till en half mark eller deröfver och förbrytaren blifvit gripen å bar gerning. Var förbrytaren ej gripen å bar gerning, var boten 40 mark. I hvilketdera fallet som helst begagnades nämnd. Uppgick det rånade i värde ej till en half mark, var brottet ej urbota, och såväl böternas belopp som antalet af de edgärdsmän, med hvilka svaranden egde fria sig, berodde på det rånades värde. I fråga om röfveri yttrade sig nämnd, antingen röfvaren var gripen å bar gerning eller ej. Straffet var i båda fallen olika. (Se ofvan).

Stadslagen skilde emellan rån å dag och om natt, efter det »i vård är ringt». För det senare var straffet större. I båda fallen användes vittnesbevisning i första rummet. Om sådan ej kunde förebringas, nyttjades sakramentaled.

I afseende på *högmålen* gäller, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, att nämnd af landslagen begagnades, antingen den anklagade var gripen å bar gerning eller ej. I allmänhet var också straffet lika i båda fallen. Vissa mål, såsom mordbrand, förgiftning, tidelag, göra emellertid undantag.

Enligt stadslagen begagnades också nämnd i högmålen, men, såsom ofvan är anfördt, icke, såsom i landslagen var fallet, ovilkorligt utan endast i brist på vittnesbevisning.

Jag öfvergår till *tjufnadsmålen*. Tjufnad var ett brott, som i den germaniska rätten betraktades som i hög grad nesligt. Hos vissa germaniska folk, t. ex. Anglosachsarne, hade väl denna föreställning något afslipats; men enligt hvad Steenstrup, Danelag, förmäler, blef straffet för tjufnad betydligt skärpt efter den danska invasionen i England. Hos Nordboarne hade begreppet om tjufnadens skändlighet städse bibehållit sig oförslappadt. Detta visar sig ej blott i straffens stränghet*) utan äfven deri att tjufven, i

*) Straffet för stöld var enl. landslagen, om det stulnas värde uppgick till en half mark eller deröfver, d. v. s. full tjufnad, hängning, om gerningen var uppenbar. Stöld af tre öres värde till en half mark bestraffades, om den var uppenbar, med hudstrykning och båda öronas afskärande, stöld af två öres värde och mindre än tre straffades, om den var uppenbar, med hudstrykning och ena örats afskärande. Stöld af mindre belopp än 2 öre straffades, om den var uppenbar, med hudstrykning. Böter finge ej tagas om stöld var uppenbar. Var stölden ej uppenbar fick derför bötas 40 mark om

motsats mot andra förbrytare (med undantag af röfvare) fick häktas utan att vara gripen å bar gerning. Detta fick nemligen ske 1) då tjufven påträffades med det stulna; eller 2) detta vid ransakning fanns i hans hem i rum, som var låst (læstom husom ægher bonde waarda oc ey olæstom» (L. L. Tj. 13) och icke försedt med vindöga eller annan öppning å vägg eller golf så stor, att det stulna derigenom kunnat inkastas af någon ovän; 3) då den, som innehade det stulna, ej styrkte, att han bekommit detsamma af annan person, eller eljes ej förmådde visa laga fång. (L. L. Tjuf. 7). Men månne det kan antagas, att någon fäldes på dessa omständigheter? I L. L. Tjuf. 2, 6, sägs, att, om det var fråga om full tjufnad, d. v. s. stöld till en half marks värde eller deröfver eller gortjufnad, d. v. s. stöld af årsgammalt kreatur, skulle målseganden »witna latha» med 12 män, (här edgärdsmän). På samma sätt skulle förfaras, om stöldens värde var 3 öre till en half mark. Man skulle vara böjd till det antagande, att här blott är fråga om förbindelse för målseganden att styrka, att det stulna var hans. Men af uttrycket, att det skulle svärjas, att svaranden var »sander tjufver ath them tjufnade som meth honom tith fördis» synes, att verkligen är fråga om att ytterligare bevisa den gripne tjufvens brottslighet. (Tj. 8). Var stölden mindre skulle målseganden svärja med 6 man (Tjuf. 10).

Var åter tjufnaden ej uppenbar enligt sagde bestämmelser, skulle frågan om svarandens brottslighet afgöras af nämnd, så vida det var full tjufnad eller gortjufnad.[1] Var det stulnas värde 3 öre eller deröfver till en half mark, skulle svaranden värja sig med tolfmannaed. Var tjufnadens värde 2 öre eller deröfver till 3 öre, skulle han värja sig med niomannaed (Tj. 5, 7, 9, 10). Bevisningens olikhet i ofvan anförda fall är lätt förklarlig.

Om nu ofvannämnde stadgande, hvarigenom, i händelse

---

stölden uppgick till en half mark. Böterna voro i öfrigt mindre alltefter stöldens belopp, då den ej var uppenbar. För stöld af kreatur, som var årsgammalt, straffades lika med tjufnad om en half mark, d. v. s. full tjufnad.

tjufnaden ej var uppenbar, svaranden hade att fria sig med tolfmannaed, blott i fall tjufnaden var 3 öre eller deröfver till en half mark, jemföres med L. L. Tj. 13, som ålägger svaranden, utan afseende på det stulnas värde, att fria sig med tolfmannaed, då tjufgods hittas i hans med öppen glugg försedda rum, så uppstår en stridighet, som jag ej kan förklara på annat sätt än, att lagstiftaren, då i 13 kap. Tj. b. påföljden bestämdes, deraf att tjufgods hittades i rum med öppen glugg, förbisett öfriga redan i föregående kapitel meddelade stadganden och endast haft för ögonen föreskriften i 9 kap. rör. tjufnad af 3 öre och till en half mark.

Processen i tjufnadsmål enligt stadslagen skilde sig väsendtligen från den i landslagen. Stadslagens allmänna princip var den, att »vardher tjuffnadher nokrom i handom tagen», och han ej förmådde leda från sig, ansågs han skyldig till stölden och sakfäldes utan vidare. I detta afseende gifves det råd, att köp af kreatur, guld, silfver, vapen m. m. skulle ske med vittnen. Hvad beträffar uttrycket i »handom tagen», så innefattar detsamma otvifvelaktigt ej blott, att någon påträffats bärande det stulna på sig, utan jemväl att detta funnits i hans hem**) (St. l. Tj. b. 1). Någon skyldighet för käranden att ytterligare styrka sitt påstående, såsom L. L. föreskrifver, fanns ej påbuden i St. l.

Husransakan efter tjufgods fick enligt landslagen anställas, utan anmälan hos embetsmyndighet, af den, som egde misstanke. Han skulle taga med sig 4 män. Han skulle

---

*) I afseende på sjelfva behandlingen var den skilnad, att, då stölden uppgick till en half mark eller deröfver eller var gortjufnad, blef tjufven bakbunden, då han greps. I andra fall blef han bunden med händerna framtill (L. L. Tj. 12). Deremot synes det ej iakttagits, att det stulna bands å ryggen på tjufven, såsom Nordström uppgifver. (Svenska samh. hist., II, 305). I Danmark brukades det. (Judska, lov II, 87). Bruket kom från Danmark till Anglosachsarne. (Steenstrup, Danelag s. 328).

**) Straffen för stöld voro ej fullt så stränga som i landslagen. Såsom full tjufnad, medförande ovilkorlig hängning, ansågs ej stöld i allmänhet, om ej det stulna uppgick till en marks värde. Endast kyrkostöld, badstustöld och hustjufnad medförde lifsstraff, då värdet af det stulna var en half mark. För stöld till sistn. belopp var straffet eljes hudstrykning och båda öronens förlust. Stöld af frukt i trädgård eller kålgård, äfvensom stöld af fisk från fiskredskap, fick bötas med 6 mark. (Tj. 6, 7.).

uppgifva hvad han mist och husegaren eller hans man hvad som fanns i det rum, der ransakan skulle ske (L. L. Tj. 13).*).

Kap. XII.

Domen.

Dom kan vara antingen preliminär, interlokutorie, eller definitiv, (slutlig). Denna senare är resultatet af rättegången. Efter bevisningens förebringande skulle denna afkunnas. Härvid är likväl att märka, att, om domaren ej var beredd att genast afkunna dom, så egde han, enligt landslagen (Tingm. 25) betänka sig till nästa ting; enligt stadslagen (Rdst. 13) till nästa rådstugudag. I fall häradshöfding, om det var han, i allt fall ej ansåg sig kunna meddela dom eller såsom det heter, »visste ej lag om det målet», så egde han enl. L. L. Tingm. 25 skjuta målet under lagmannen. Stadslagen (Rdst. 13) upptar samma fråga. Om rätten ej sist på fjerde dagen kunde gifva besked, skulle dess medlemmar böta eller svärja, att de ej lag visste. Det bestämmes. emellertid ej, huru i detta fall vidare skulle förhållas. Nordström (Sv. samh. II, 587) anser, att det möjligen förfors på det sätt, som Visby stadslag för ifrågavarande fall föreskrifver, nemligen att hela rådet skulle öfver saken gifva en stadga, som borde inskrifvas i lagboken. Jag betviflar riktigheten af detta antagande, då stadens råd, enl. Magnus Erikssons stadslag icke hade någon lagstiftande myndighet.

Den, som så önskade, var berättigad att mot en afgift af fem öre få stadens bok, d. v. s. lagboken, läst för sig, för att komma i tillfälle att afgöra, huruvida han skulle

*) I L. L. Tj. 13 stadgas, att undersökningsmännen skulle lösgjorda ingånga. Hvad betyder detta? Denna föreskrift häntyder på ett gammalt bruk, omnämndt i Vgl., enl. hvilket de skulle afkläda sig öfverplagg, upplösa sin gördel och binda byxorna till vid knäet samt blotta benen och fötterna. Ändamålet är tydligt.

låta sig med domen nöja (St. l. Rdst. 6). Sannolikt är detta stadgande hemtadt från Visby stadslag, I, 1, § 7.

Dom skulle enl. Magnus Erikssons landslag (Eghn. 22) både af häradshöfding och lagman författas skriftligen och det på svenska språket. Ehuru i Kristoffers landslag dylik föreskrift förekommer endast i afseende på lagmannen, kan man väl antaga, att meningen varit, att äfven häradshöfdingens dom skulle innefattas under nämnde föreskrift.

Domen gick antingen ut på friande eller fällande. Den svenska rätten begagnade ej sättet att endast tills vidare frikänna, hvarigenom tillfälle till förnyad talan lemnades öppen, ett sätt som mycket användes såväl i den kanoniska rätten som den utländska, på denna grundade, verldsliga rätten, under ifrågavarande tid.

Kap. XIII.

Verkställighet.

Då man sagt, att den germaniska och nordiska straffrätten ursprungligen hvilade på principen af en reglerad sjelfhämd, så har man också i allmänna drag framstält verkställighetens beskaffenhet. Verkställigheten af straffet var en af staten reglerad sjelfhämd. Den tillkom målseganden inom vissa bestämda gränser. Dessa gränser voro, att förbrytelsen skulle vara bevisad, och att straffet skulle vara bestämdt; ty, förefunnos ej dessa vilkor, kunde ej sagde, i sjelfhämden bestående verkställighet sägas vara reglerad. Den vore då alldeles godtycklig. I början var straffets reglering sådan, att det i hvarje brottmål stod målseganden öppet att antingen taga böter eller verkställa straffet, hvarjemte böternas belopp berodde på målsegandens bestämmelse. Längre fram i tiden blefvo vissa brott undantagna, för hvilka böter ej fingo tagas, vissa, för hvilka de måste tagas. För de öfriga brotten berodde det på målseganden att taga böter eller fordra straff, hvarjemte böternas lopp vanligen var bestämdt. Slutligen kommer en tid, då, med bibehållande af

brottens indelning i urbota och de ovilkorligen bötbara, rättigheten för målsegaren att i de öfriga välja emellan egentligt straff och böter upphör eller åtminstone endast i mycket obetydlig mån qvarstår, hvarjemte sjelfva verkställigheten af straffet öfvergår från målseganden på statens organer.

På detta sistnämnda utvecklingsstadium befann sig den svenska rätten i medlet af femtonde århundradet. En del brott voro urbota*), för en del måste målseganden nöja sig böter. I högst få berodde det på målseganden att mottaga böter eller låta det bestämda straffet gå i verkställighet. I motsats mot Nordström har jag nemligen ej kunnat finna, att andra brott än dråpmål och edsöremål, i vissa fall voro af ifrågavarande beskaffenhet. För dråp var straffet lifvets, förlust, ifall dråparen blifvit gripen, eljes fridlöshet. I förra fallet fick ej förlikning ske, utom om dråparen var qvinna (se ofvan). Ville målsegaren i senare fallet låta sig nöja med de böter, dråparen erbjöd, och efterskänka fridlösheten, så stod det honom fritt. Dock berodde det ytterst på konungen att skänka dråparen frid på målsegandens förbön. Vid edsöre var straffet jemte lösegendomens sköfling, lifvets förlust, om dråp skett och edsörebrytaren blifvit gripen. I detta fall fick ej förlikning ske. Om blodvite eller blånad skett, och förbrytaren blifvit gripen, var straffet mistning af högra hand. Vid våldsam stympning (utstickning af ögon afhugg af öron, näsa o. s. v.) var straffet, om förbrytaren greps, lem för lem. Här berodde det på målseganden att taga lösen eller fordra lif eller lem.

Om edsörebrytaren ej blifvit gripen, var straffet fridlöshet jemte sköfling af lösegendom. Äfven här berodde det

---

*) Brottets urbota beskaffenhet berodde väsendtligen på dess grofhet. De s. k. högmålen voro i allmänhet urbota. Men det synes mig orätt att, såsom Nordström gör, betrakta begreppen högmål och urbota såsom synonyma. Vissa högmål voro endast urbota, då förbrytaren blifvit gripen på bar gerning. Med mordbrand var detta fallet. Tidelag likaså. Andra brott än högmål, voro också urbota, då förbrytaren blifvit gripen, t. ex. dråp.

Böterna delades i allmänhet i tre delar emellan målseganden, konungen och häradet. I edsöremålen delades de emellan konungen, häradet och jordegaren. Vissa böter voro konungens ensak. Böter för slag utan åkomma, lytesböter och böter för vådagerning voro målsegandens ensak.

på målseganden att taga lösen, eller ej. Tog han lösen, skulle han emellertid göra förbön hos konungen, som ensam egde att befria från fridlösheten.

Om nu förbrytaren i sådana mål, der böter kommo i fråga, ej förmådde erlägga dem, så var, enligt landskapslagarne påföljden lif för lif, lem för lem. (Upl. Mh. 31, 1.) Landslagen var i detta fall mycket mindre sträng. I alla de mål, i hvilka böter ej förmådde erläggas, förvandlades de i arbete. I landslagen Tingm. 26 säges i sådant afseende: »Orkar han ey botom, gange til erfvodes æ förat for bondanom; aar hwart for hvaria III marc som han ær saker ath, sidan for konunge oc wari saklös for hærede. Nu löper han bort i them thima han sculde bondanom tiena, wari tha saker at threm marcom». Häradets andel i böterna förföll således, men ej konungens, utan måste förbrytaren, sedan han aftjenat böterna hos målseganden, arbeta vid något konungens slott till aftjenande af konungens bötesandel.

Jag öfvergår till stadslagens anordning af exsekutionen i brottmål. Enligt stadslagen voro också vissa brott urbota. Men stadslagen har icke någon klass af brott, för hvilka det berodde på målsegandens godtfinnande att fordra böter eller annat straff. I de ej urbota målen var förbrytaren ovilkorligen berättigad att erlägga böter. Förmådde han ej det, förvandlar lagen böterna i annat straff, förlust af lif eller lem, eller annat kroppsstraff, stundom med förvisning från staden. I dråpmål berodde det ej på målseganden att emottaga erbjudna böter, Dr. vilj. 1. Han måste emottaga dem. Emellertid tyckes, som det kunde medgifvas förbrytaren att i stället för böter få arbeta, hvilket hufvudsakligen berodde på målseganden (St. l. Radst. 8). Fridlöshet i egentlig mening känner ej stadslagen.

Hvad angår sjelfva verkställandet af exsekutionen, så synes detta, hvarken enligt lands- eller stadslagen, tillkommit målseganden. Det har blifvit sagdt, att redan i landskapslagarna förekomma spår af statens öfvertagande af exsekutionen. Ett sådant har man velat finna i Vgl., stad-

gande, att målsegande egde öfverlemna tjuf till konungens länsman. Detta stadgande synes mig emellertid ej afse exsekution utan åtal, så att målseganden, då han fångat tjuf, var pligtig att antingen sjelf åtala eller öfverlemna tjuf till länsman för åtals anställande. Men huru det än må förhålla sig med exsekutionens verkställande enligt landskapslagarna, enligt såväl lands- som stadslagen synes den vara öfvertagen af staten. Då nemligen båda dessa lagar omtala en offentlig bödel (L. L. Dråp. vilj. 30, der taxa för förrättningen bestämmes St. l. Tj. 5) så ligger ju häri en stark anledning till det antagande, att exsekutionen af det kroppsliga straffet öfvertagits af staten. I Tjufvabalk 6 säges dock, att målsegaren skulle *låta* upphänga, ej sjelf upphänga, den som föröfvat full tjufnad.

Hvad beträffar böternas utmätning, så verkstäldes denna ursprungligen af målseganden. Enl. L. L. Tingm. 27—31 skedde detta utaf en nämnd af 12 män, som af häradshöfdingen utsågs på begäran af målseganden eller länsman*). Först skulle utmätas lösören och kreatur; dernäst säd och hö; sist jord med rätt till återlösen af jord inom 3 år.

Enligt stadslagen, Rådst. 7, tillkom utmätningens ombesörjande fogden samt borgmästare och råd. Sannolikt var denna auktoritet emellertid ej sjelf omedelbar verkställare af utmätningen utan hade blott tillsyn deröfver. Enligt St. l. Rådst. 7 skulle först tagas »redho godz», d. v. s. penningar, dernäst »invidhum» husgeråd, sedan hus och tomt med rätt till återlösen för arfvingar inom natt och år.

Kap. XIV.

Ändringssökande. Instansordning.

I den germaniska rätten, sådan den framträder i de gamla germaniska lagarna, förekommer i allmänhet ej någon appellation. Det hos Frankerne brukliga förfarande, att man

---

*) Enligt Telge stadga tillkom det konungsnämden att verkställa utmätning på grund af konungs dom. Landslagen innehåller ej något dylikt stadgande.

vände sig till konungen med klagan öfver dels tungini dels grefvens dom, afsåg, enligt hvad ofvan blifvit visadt, endast kassation, ej någon egentlig appell. I den feodala rätten förekommer deremot ändringssökande i sak. Men äfven detta skiljer sig väsendtligt från det kanoniska. I den feodala rätten gick ändringssökandet ut på att ådagalägga vägrad rättvisa eller ett orättfärdigt beteende af domaren. Det var en anklagelse mot domaren som, i fall den gillades, medförde stort ansvar för denne; om den ogillades, medförde det för den appellerande parten. Denna fråga afgjordes genom duell emellan domaren och den vädjande*). Den kanoniska appellen har i regeln ej till syfte annat än att visa, att domarens åsigt ej varit den rätta. Den kanoniska är hufvudsakligen adopterad af den moderna rätten.

Ursprungligen har, likasom fallet var i den germaniska rätten, appell sannolikt ej begagnats i den svenska. Den förekommer nemligen ej i den äldsta af de gamla lagarna, Gottlandslagen. Deremot finnes den omförmäld i de öfriga landskapslagarne. Troligen har appellen inkommit i den svenska rätten, likasom så mycket annat, genom kyrkligt inflytande. Jag sluter detta af det förhållande, att appellen, då den visar sig i den svenska rätten, framträder i en väsendtligen kanonisk gestalt.

Appellen egde rum både i civil- och kriminalråd, såväl emot nämndens yttrande som sjelfva domen. Om appell, eller, såsom det på Svenska heter, vad emot nämndens utlåtande har jag redan yttrat mig. I afseende på vad emot sjelfva domen, så gick detta enligt landslagen från häradshöfding till lagman och från denne till räfsteting. (L. L. Tingm. 38, 39). I sjelfva verket hände ofta, att ej instansordningen iakttogs i afseende på ändringssökandet. Detta skedde ofta med förbigående af lagman hos räfsteting eller konungen. Vad emot lagmans dom fick erläggas af såväl den tappande parten som af häradshöfding. Detta sistnämnde förhållande, att domaren sjelf egde vädja emot en

*) Att appellen emellertid ej fanns öfver allt i den feodala rätten, är ofvan antydt. Den fanns ej i Italien och ej i Flandern.

högre myndighets ogillande af hans dom, innefattar ett närmande till den feodala rätten. I den kanoniska medgifves ej ett sådant förfarande. Någonting eget för den svenska processen var den sed, att såväl å den missnöjdes sida som domarens, till dubbelt belopp å denna senares, skulle nedsättas hos vederhäftige personer en viss summa, hvarmed sålunda förfors, att, om den öfverklagade domen gillades, domaren, jemte återkommande af det belopp, som han nedsatt, kom i åtnjutande af den klagandes vadesumma, hvaremot, om den öfverklagade domen ändrades, den klagande återfick sin vadeskilling, och domarens delades emellan konungen, lagmannen och klaganden, ifall det var häradshöfdings dom, som blifvit ändrad, men delades emellan konung och klaganden, om det var lagmannens dom som ändrats.

Enligt stadslagen gick vadet från rätten ute å torget till rådstufvurätten, och derifrån till konungen. Vadet skulle erläggas inom 8 dagar med 20 mark. Fogde, borgmästare och rådman »sætin a moot» 40 marker. Troligen afses med »konungen» den räfst, som årligen skulle hållas i staden. (Se ofvan i fråga om domstolsorganisationen) (Rådst. 3, 5).

I afseende på målens första upptagande fanns ej ens någon instansordning föreskrifven vid den tid, derom nu är fråga. Väl säges i Eriks af Pommern bref af 1435, angående den för Finland inrättade öfverdomstolen den s. k. landsrätten, att inga andra ärenden fingo der förekomma än sådana, som förut varit handlagda vid lagmans- och häradsting. Men för det öfriga riket fanns ej någon sådan föreskrift. Att dessutom Eriks stadga ej efterföljdes, synes deraf, att något dylikt stadgande ej förekommer i landslagen. Huru Sten Sture genom den s. k. Telge stadga af 1491, ehuru förgäfves, sökte stadga förbud för en hvar att vända sig till regenten, innan målet ifråga förevarit vid härads- och lagmansting, eller rådstuga, skall längre fram visas.

Kap. 15.

Den andliga jurisdiktionen.

Jag har ofvan lemnat en framställning af den andliga jurisdiktionens uppkomst och beskaffenhet i utlandet vid den tid, derom nu är fråga. Låtom oss nu se, i hvad mån den andliga jurisdiktionen i Sverige afviker från utlandets.

Man kan gerna säga, att samtidigt med kristendomens införande i Sverige uppstod en kyrka, det vill säga en förening af de särskilda kristna församlingarne under en gemensam administration i andliga angelägenheter*). Denna kyrkas författning var emellertid temligen lemnad åt sin egen utveckling ända till medlet af trettonde seklet, dock ej utan inverkan af den anglosachsiska kyrkan, hvarifrån den svenska otvifvelaktigt leder sina anor. Den kyrkliga lagstiftningen skedde på samma sätt som den verldsliga. Biskop tillsattes (enl. den äldre Vgl.) ej af påfven, utan valdes af folket. Presten likaså (se min uppsats om det kanoniska rättegångssättet i Tidskr. f. lagstiftn. XVIII och XIX årg.). I medlet af trettonde seklet blef den kyrkliga författningen, hufvudsakligen på mötet i Skenninge, reglerad i kanonisk anda. Biskoparnes tillsättande af påfven anordnades. Domkapitel inrättades. Den andliga jurisdiktionen ordnades. Hittills hade denna jurisdiktion, som utöfvades af biskopen, varit af obetydligt omfång. Enligt den äldre Vestgötalagen hade biskopen ej ens jurisdiktion rörande de andliges förbrytelser i allmänhet, utan blott rörande dem, som begingos i tjensten. Efter Skenninge möte utsträcktes och ordnades den andliga jurisdiktionen, och bestämmelserna härom infördes i landskapslagarna, hvilka till största delen sammanfattades i slutet af

*) De förste svenske biskoparne voro visserligen ej annat än tillfällige, missionarii, s. k. lydbiskopar (af »lyde» eller »ljodr» folk, det anglosachs. »leod») afsedde att »boda lydum Guds ord», prædicare gentibus verbum Dei. Men de fingo, redan de, snart fasta områden för sin verksamhet, och en slags kyrkoförfattning blef af dem ordnad.

trettonde århundradet. Den andliga jurisdiktionen utöfvades ej af domkapitlen utan af biskopen, stundom å biskopens vägnar af en official; ty dermed afses påtagligen biskopens s. k. »umbudzman» (Yngre Vgl., krk.b. 47).*). Den biskopliga jurisdiktionen utöfvades vid ting, som höllos antingen landskapsvis eller häradsvis. Innan jag går att närmare beskrifva det processuela förfarandet vid den andliga lagskipningen i brottmål, torde det emellertid vara lämpligt att göra närmare reda för de mål, i hvilka denna lagskipning användes. Den andliga lagskipningen omfattade fyra stora hufvudklasser af ärenden: hjonalag eller äktenskapssaker, testamenten, »klerka» eller mål som rörde andliga personer och bannsmål. Af dessa höra klerka delvis, och bannsmål helt och hållet till kriminallagskipningen. Uplandslagen tillägger horsmål samt ocker.

Med klerker afsågos ej blott alla som vore vigde till prester utan äfven kyrkans lägre betjening, och, ehuru vederbörande klosterföreståndare, abbot eller abedissa, hade närmaste disciplinära myndighet öfver medlemmar af de andliga ordnarna, så utöfvade biskopen den egentliga jurisdiktionen äfven öfver dem. Jag har i min ofvan åberopade uppsats sökt visa, att denna lagskipning öfver andliga personer, ej, såsom fallet var enligt den kanoniska rätten, omfattade civilmål, deri andlige personer voro svarande, utan endast brottmål**). De förbrytelser af klerker, som sålunda tillhörde den andliga jurisdiktionen, vore dels tjenstefel dels äfven andra brott, som af dem begingos. Straffen voro utom de vanliga kyrkliga, såsom, böter, bann,***) äfven suspension, afsättning. Om förvisning till kloster, ett synnerligen i den österländska kyrkan brukligt straff, användes, kan jag ej upplysa.

Hvad som menas med *bannsmål*, är ej rätt tydligt

---

*) Att den biskoplige officialen eller ombudsmannen ej må förblandas med prosten, såsom Nordström gör, har af mig blifvit anmärkt å annat ställe.

**) Den andliga jurisdiktionen omfattade emellertid tvister emellan kyrkor, samt emellan prest och kyrka om kyrkans egendom och gäld.

***) Bann och böter voro kyrkans vanliga straff. Lifsstraff ådömdes aldrig af den allmänna kyrkliga lagskipningen »Eclesia a sanguine abhorret». Kroppsstraff i allmänhet användes ej heller af kyrkan.

Mig synes, att med bannsmål afsetts sådana mål, i hvilka den andliga domsmyndigheten ådömde straff å verldsliga personer, bannförbud (det mindre bannet kallades så i Sverige) böter. Företrädesvis var det de förbrytelser, som medförde bann, hvilka, då de åtalades, blefvo benämda bannsmål; men under denna benämning innefattades, enligt mitt förmenande, hela den andliga kriminallagskipningen å lekmän. Se min ofvannämnde uppsats, deri jag sökt vederlägga Nordströms åsigt i frågan.

Andligt straff ådömdes dels särskildt för vissa förbrytelser mot religionen, gudstjensten och andliga personer, dels såsom strafftillägg i vissa af verldslig domstol afdömda mål. Till sådana förbrytelser, som endast medförde andlig ransakning och dom, hörde t. ex. försummelse att iakttaga fasta, arbete å helgedag, underlåtenhet att utgöra tionde, eller i allmänhet skyldigheter till biskop eller presterskap, vissa förnärmelser mot andlige personer o. s. v. Okänd förf. XXI, 15.

Jag nämnde, att till sådana förbrytelser, som det tillkom den andliga domsmyndigheten att behandla, hörde enl. Upl. lag jemväl hor samt ocker. (Jemf. Telge st. 7 Juni 1344. Sv. dipl.). Enligt landslagen synes också hor hafva hört under andlig domstol. Men enligt stadslagen upptogs horsbrott af verldslig domstol. Se St. l. Gift. 10, der straffet för hustru, som begått hor, är lifvets förlust jemte morgongåfvas mistning; straffet för mannen, böter och mistning af fördel.

Nordström (II, 321) nämner blodskam såsom tillhörande verldslig jurisdiktion. Detta synes mig ej riktigt. Detta brottmål förekommer, såsom tillhörande andlig jurisdiktion både i Vgl. och Vml. samt biskop Brynolfs stadga. I den af Nordström åberopade Rikets råds straffordn. af 1439 säges väl, att blodskam emellan far eller mor och barn, samt då en man lägrar mor och dotter eller far och son lägra samma qvinna, skall af verldslig domstol med eld bestraffas. Men såsom hörande till andlig domstol undantagas alla andra slag af blodskam. Å sagde stadga kan också ej afseende

fästas, då dess bestämmelser ej äro upptagna i Kristoffers landslag, så mycket mindre som densamma angick ämnen, som ej tillhörde rådets befogenhet. Otvifvelaktigt var också kätteri, d. v. s. ej hvad dermed menas på medeltidens språk, utan hvad dermed betecknas på nutidens Svenska, ett brott, som tillhörde den andliga jurisdiktionen. Af erkebiskopen i Upsala blef den 8 apr. 1311 en person vid namn Botolf i Össby dömd till bålet, för det han förnekat Kristi lekamens närvaro i nattvarden (Sv. dipl.).

Det andliga straffet var också stundom endast ett tilllägg till ett af verldslig domstol ådömdt sådant. Detta var t. ex. fallet med tidelag,*) dråp i kyrka eller å kyrkogård, rån i kyrka eller å kyrkogård m. fl. Den, som begått något af dessa brott, dömdes af verldslig domstol till straff men var derjemte underkastad andligt straff**).

Jag öfvergår till sjelfva processformen i den andliga kriminella jurisdiktionen. Denna var onekligen ursprungligen ackusatorisk. I denna procedur förekommer nemligen, enligt hvad redan blifvit antydt, en åklagare, biskopssocknare, biskopslänsman. Denne hade jemte skyldigheten att vid de allmänna verldsliga tingen påakta biskopens andel i böterna, äfven det åliggande att föra talan vid biskopstingen. Tillvägagåendet vid denna ackusatoriska rättegång var hufvudsakligen detsamma, som begagnades vid de verldsliga dom-

*) Dessa begge brott voro i den äldre svenska rätten Vgl. blott underkastade andlig lagskipning, dervid straffet var böter och pilgrimsfärd. Efter hand blefvo de underkastade båda jurisdiktionerna.

**) I sammanhang med hvad jag nu yttrat om föremålet för den andliga lagskipningen i brottmål torde det ej vara olämpligt att nämna, att det var många till verldslig domstols kompetens hörande brottmål, i hvilka biskopen, ehuru han med målens handläggning ej hade ringaste befattning, var berättigad till böter, i hvilket afseende biskopens socknare eller länsman var närvarande vid tingen för att bevaka hans rätt. Sådant var fallet med hvilka förbrytelser som helst begångna under vissa högtider (Ant. af okänd författare, XXI, 6, 7, 37). Det var äfven fallet med olaga eder. Nordström är af den åsigt, att det tillkom biskop att döma angående de olagliga ederna. Men af Upl. krk. b. 19, finner man tydligen, att, ehuru biskopen egde rätt till böter för den olaga eden, var det ej biskopen som undersökte edens giltighet och ådömde ansvar för densamma, om den var olaga, utan dömdes eden upp, såsom det heter, af häradshöfding eller lagman. Det var på nu ifrågavarande mål, som Magnus Erikssons bref d. 27 dec. 1344 syftar, deri han befaller domare, fogdar m. fl. att på lagligt och öfligt sätt upptaga erkebiskopens mål, då dessa dragas under deras afgörande.

stolarna. Bevisningen var ock densamma, konsakramentaled› vittnen, ja äfven nämnd.

Bredvid denna ackusatoriska rättegång uppstod emellertid äfven en inqvisitorisk, på grund af angifvelse och rykte, hvilken vid den tid, hvarom nu är fråga, synes i det närmaste utträngt den ackusatoriska. Denna inqvisitoriska procedur var i det afseende olika den, som begagnades i den verldsliga rätten, att angifvelsen, ryktet ej endast föranledde purgatio canonica utan medförde en ordentlig ransakning af domaren.

Det exempel, som jag i min nämnde uppsats anfört, ådagalägger hvilka noggranna iakttagelser ålågo den andlige domaren särskilt i afseende på vittnesförhöret*). Det följer af sig sjelf, att inqvisitionen måste vara delad i generalis och specialis, såsom fallet var i den kanoniska rätten. Men i många, mycket väsendtliga, afseenden skilde sig ifrågavarande andliga inqvisition, från den utländska. Först och främst var rättegången öppen, den anklagade var närvarande under hela förhandlingen. Intet förekommer, som föranleder det antagande, att hans rätt att åberopa bevis och i öfrigt försvara sig, var inskränkt. Icke heller förekommer ringaste spår dertill, att tortyr användes i den svenska kyrkliga inqvisitionen.

Klagomål öfver biskops dom gick enligt den kanoniska rätten i allmänhet till primas och från honom till påfven. I den svenska rätten anfördes klagomål öfver biskopsdom hos konungen.

Kap. XVI.

Gårdsrätts-jurisdiktionen.

Med ifrågavarande jurisdiktion afses ursprungligen den, som å konungens vägnar utöfvades å slotten öfver det å dem förlagda krigsfolk, äfvensom å det hoffolk, som, då

*) Vittnet skulle tillfrågas »a quo, quid et per quæ verba, ubi, quo anno mense et die, et quibus præsentibus et quid faciebat». Detta förekommer i en handling af d. 27 okt. 1345, deri biskop Sigmund i Strengnäs tecknat sig till minnes, hvad han hade att iakttaga i sin domareverksamhet.

konungen var närvarande, omgaf honom. De nordiska konungarne voro, så långt tillbaka som vi hafva några underrättelser, omgifne af ett hof af högre och lägre tjenstemän jemte ett lifgarde (huskarlar, giæster)*). Det ligger i sakens natur, att förbrytelser af dessa samt förvecklingar dem emellan måste föranleda till en jurisdiktion. Genom sedvänja bildades för denna jurisdiktion regler, hvilka längre fram i tiden i skrift författades, det norska hirdskrå, den danska withærlog (som noga bör skiljas från withærlag, sjelfva corpsen). Sådana äro också de s. k. gårdsrätterna, fastän af jemförelsevis yngre ålder. Vi hafva två svenska sådana. Den ena har man benämt Magnus Erikssons. Den andra har blifvit benämd Eriks af Pommern gårdsrätt**). I sitt grundliga arbete »Das ælteste Hofrecht des Nordens» har emellertid Conrad Maurer visat, att de begge gårdsrätterna, som, temligen noga öfverensstämma, ehuru ordalydelsen i enskilda bestämmelser afviker och ordningsföljden af §§ ej är densamma, utgöra olika redaktioner af samma författning, samt jemte den norska och danska härleda sig från en gemensam svensk text, som troligen tillkommit under Magnus Ladulås' tid. På grund af de germanismer och jemväl germaniska bestämmelser, t. ex. vatten- och brödstraffet, som med ett enda undantag ej eljes förekommer i den svenska medeltidsrätten, anser också Maurer, att tyskt inflytande i afseende på gårdsrätten gjort sig gällande. Beträffande det förhållande, att, ehuru i båda de svenska texterna i allmänhet talas om regenten i tredje person, »min herre konungen och hans folk» o. s. v., likväl uttryck förekomma, igenom hvilka regenten talar i eget namn; så förklaras denna motsägelse af Maurer på det

*) De anglosachsiska konungarne voro också omgifne dels af en mängd tjenstemän cyninges þegnas dels också af en lifvakt. Tillsammans bildade de den s. k. hîrêd, svarande mot den nordiska hirden. Bugge anser detta sistnämnda ord lånadt till norden från anglosachsarne. Steenstrup, Danelag, s. 128, är tveksam.

**) Alldeles lika lydande med denna är hvad innehållet beträffar, den som Hadorph upptager under titel Drottning Margarethas. Hvarjemte Hadorph såsom fullständigt öfverensstämmande med denna omnämner en Karl Knutssons gårdsrätt. Att den gårdsrätt, som Hadorph benämner konung Magnus Erikssons gårdsrätt, den andre af 1335, tillhör Eriks af Pommern, synes mig otvifvelaktigt. Maurer anser dock ej detta alldeles säkert.

sätt, att texterna antingen blifvit uppsatta enligt regentens uppdrag af en embetsman eller ock utgöra privatarbete, men i hvilketdera fallet som helst blifvit förelagda regenten samt sanktionerade och försedda med sagde tillägg, hvarjemte Maurer, i afseende på förvexlingen af regentnamn, framställer, dock blott såsom en möjlighet, att ny sanktion af gårdsrätten skedde vid hvarje regentombyte.

Utan anspråk på att hafva träffat det rätta, skulle jag vilja framställa en ny förslagsmening i afseende på nämde förhållande, den nemligen att gårdsrätternas texter, sådana vi hafva dem i behåll, ej utgjort sjelfva förordningen, utan »*anslag*», som på grund af dem vid hvarje regentombyte, om icke oftare, gjordes på slotten af höfvidsmännen eller andra vederbörande ad mandatum. Derigenom blir det lätt förklarligt, att stilus obliquus i allmänhet begagnades, fastän af förbiseende ett eller annat uttryck, som i sjelfva författningen förekommer i stilus rectus, i denna form kommit att qvarstå i anslagen.

Ehuru befarande att anses allt för länge hafva uppehållit mig med rättskällan, nödgas jag egna några ord åt gårdsrättens straffsystem, innan jag öfvergår till framställning af sjelfva hufvudföremålet för min undersökning eller processen.

Jag har redan antydt, att i gårdsrätten begagnades ett straff, som ej förekommer i den öfriga svenska rätten, med ett undantag (Krist. l. l., kon. b. 9) neml. vatten- och brödstraffet. Samma förhållande egde rum med fängelsestraff i allmänhet. Hvarken i lands- eller stadslagen förekommer fängelse annorlunda än såsom förvaringsmedel. I gårdsrätten begagnades det också såsom straff. »I stokkenom eller i kistone» heter det. Men straffen voro ej blott till sin art utan till sin qvantitet olika mot de i den allmänna rätten använda. Straffen voro för det mesta strängare än i den allmänna rätten, hvilket lätt förklaras af det särskilda tjensteförhållande, hvari de som lydde under gårdsrätten, befunno sig. Sålunda bestraffar gårdsrätten tjufnad strängare än den allmänna rätten, enär gränsen för full tjufnad, medförande hängning, enl. den allmänna rätten var bestämd till

en half mark, men enligt den ena texten af gårdsrätten till 2 och enligt den andra till ett öre. Brandstiftning, som enligt landslagen bestraffades med bränning å båle, om förbrytaren var gripen å bar gerning, eljest med 40 markers bot och enligt vissa af landskapslagarna, t. ex. Söderm. l. i begge fallen med sagde böter, bestraffades enl. gårdsrätten med samma straff som landslagen föreskrifver, då brandstiftningen skedde i slottet eller staden. Men märk noga, gårdsrättens straffbestämmelse afsåg ej blott det fall, då brandstiftningen var afsigtlig, utan äfven det, då den skedde af grof oaktsamhet.

Jag öfvergår till det rättsliga förfarandet i brottmål, enligt gårdsrätten. Den första fråga som härom förekommer, är den: Af hvilken myndighet utöfvades lagskipningen i brottmål enligt gårdsrätten? Härom finnes intet uttryckligen bestämdt. I den ena texten säges, att konungens embetsman, och i den andra att foghaten eller gårdsmästaren hade befattning med skuldfordringsmål. Hvad som menas med konungens embetsman, får förklaring af Gustaf I:s gårdsrätt, der konungens hofmarsk nämnes såsom utöfvare af lagskipningen vid hofvet. Med gårdsmästaren åter menades otvifvelaktigt kommendanten på slottet. Samma betydelse har stundom fogden, att dömma af flera af Styffe, Bidrag till Skandinaviens geografi, anförda exempel. Nu är det visserligen ej alldeles otvifvelaktigt, att lagskipningen i brottmål var anförtrodd åt samma personer, hvilka hade densamma sig uppdragen i skuldfordringsmål, men sannolikt var dock detta förhållandet. Den kriminella lagskipningen utöfvades således af hofmarsken i konungens stadiga residens, af kommendanten eller ståthållaren på slotten och vederbörande fogde å slott eller i stad, der konungen tillfälligtvis vistades. Den gårdsrättsliga jurisdiktionen utöfvades enligt Gustaf I:s ofvannämnda gårdsrätt vid borgstämma, som skulle hållas hvar annan eller tredje vecka. Sannolikt tillgick på samma sätt enligt den äldre gårdsrätten.

Rättegången var ovilkorligen ackusatorisk. I 5 § af den ena och 21 § i den andra texten, förutsättas kärande

och svarande i hvarje mål. Någon inqvisition användes ej. Ej heller förekommer ringaste spår till hemlig rättegång.

Hvad som är särdeles anmärkningsvärdt är den betydliga plats, som nämnden intar i den gårdsrättsliga proceduren. I hvarje brottmål, der förbrytaren ej var gripen å bar gerning, skulle, om han nekade, en nämnd tillsättas, bestående, om saken gick å lif, af tolf och eljest af 6 medlemmar, bland hvilka hvardera parten utsåg halfva antalet. Denna nämnd hade samma befattning som nämnd i allmänhet. Den, som de fälde, var fäld, den som de frikände, var frikänd, sägs det.

I sjelfva gårdsrätten förklaras, att den äfven hade tilllämpning vid rikets råds gårdar*). I slutet af femtonde århundradet var emellertid denna jurisdiktion utsträckt äfven till andra, den högre adelns, gårdar. Jag har i ett annat arbete, »De agrariska förhållandenas utveckling i Sverige till slutet af unionstiden», visat, huru de stora godsen uppkommo genom flera små jordlotters afsöndring från byalagen och hopande i en hand. Jag har också visat, huru den egentliga adeln, vida skild från frälset, bildades af de stora godsens innehafvare. Jag har visat, hvilka stora förmåner, denna mägtiga godsegareadel visste att förskaffa sig. Ibland dessa var också jurisdiktionen öfver underhafvande. Härvid uppstår emellertid den fråga, huruvida ifrågavarande lagskipning var inskränkt till sjelfva gårdsfolket eller omfattade hela godset, och således var något motsvarande den s. k. birkerätten. En sådan jurisdiktion, omfattande hela godset, förekommer i Sverige längre fram i tiden, fastän blott på några få gods och har otvifvelaktigt sitt ursprung från medeltiden, enligt hvad längre fram skall visas. Det synes mig antagligt, att det är samma jurisdiktion, derom nu är frågå. Att den ifrågavarande gårdsrättsjurisdiktionen naturligtvis å de adliga borgarne måste framträda i väsentligt modifierad form, emot den som förekommer i gårdsrätten, både hvad förbrytelser och straff beträffar, torde knappt behöfva anmärkas.

*) I Margaretas gårdsrätt förklaras, att den hade tillämpning äfven af biskopar, riddare och svenner i *rådet*, samt höfvits- och embetsmän.

Kap. XVII.

Den kungliga domsmyndigheten.

I ett föregående kapitel har den yttre organisationen af denna domsmyndighet blifvit framstäld. Jag skall nu söka visa föremålet och sättet för dess verksamhet. I detta afseende måste man göra skilnad emellan den kungliga lagskipningen vid de kungliga tingen och den i konungens gård.

Den förra utöfvades, enligt hvad ofvan är anfördt, egentligen vid rättaretingen, sedan räfstetinget i det närmaste upphörde och dess namn öfvergick på rättaretinget. Om förfarandet vid denna art af den kungliga jurisdiktionen, har jag ej något att tillägga till hvad som är yttradt om det kriminella förfarandet vid underdomstolarna. I afseende på sättet att påkalla denna lagskipning vill jag endast hafva anmärkt, att detta kunde ske dels genom stämning omedelbart, dels genom vad från lagmansrätt.

Den kungliga jurisdiktion, som konungen utöfvade i sin gård, var också stundom föranledd af ett omedelbart anhängiggörande af ett mål. Det var nemligen någonting mycket brukligt, att man omedelbart vände sig till konungen med förbigående af domstol. I sådant fall anbefalde konungen vanligen undersökning i den landsort, der det öfverklagade förhållandet egt rum*). Det andra sättet att anlita konungens domsmyndighet var att hos honom söka ändring i domstols beslut, dervid ej någon instansordning iakttogs, så att man vände sig direkt till konungen med klagomål öfver häradshöfdings dom. Att detta slags lagskipning handhades af konungen personligen, stundom med biträde af ett par rikets råd, kan man sluta af förhållandet under Gustaf

---

*) Den ofvan omförmälda i L. L. Dråpm. vilj. 12 anvisade proceduren i dråpmål innefattar ett förfarande, som är att hänföra till det nu ifrågavarande.

I:s tid, då, enligt säkra bevis, så tillgick*). Konungens kansler författade domen, som löstes hos honom (L. L. Dråpm. vilj. 14). Då konungen var frånvarande, hvilket ofta måste inträffa under unionstiden, sköttes hans lagskipning af rådet eller vissa delegerade deraf. Se Styffe, Bidrag III, s. 187, 240.

Vid utöfningen af sin berörde lagskipning egde konungen, såsom det heter, bryta ofsoknir och skroksoknir (L. L. Tingm. 64). Hvad innebära dessa uttryck? Of, betyder för mycket och skrok, skruk, något osannt, orätt. Konungen hade således i brottmål rätt att ändra domen, då straffet var för högt och då beslutet hvilade på oriktig faktisk grund. Konungens ifrågavarande rätt innefattade således väsendtligen en pröfning, huruvida målet var handlagdt enligt lag. Den bestod ej, såsom Abrahamsson, Sveriges rikes landslag, 1686, antager uteslutande i rätt till restitution af fatalier. Men onekligt är, att den jemväl innefattade en sådan restitutionsrätt. Den innefattade ännu mer. Deri låg nemligen ej allenast befogenhet att på grunder, liggande i förbrytelsen eller hos den brottsliga, nedsätta straffet under den i lagen bestämda nivå, d. v. s. leuterera, utan äfven att, då lagen ej innehöll någon straffbestämmelse, fastställa en sådan. Deri låg också rättigheten att gifva nåd i modern mening, emedan sagde rättighet sammanblandades med den ofvannämda leuterationsrätten, och gick under gemensamt namn för båda, nåd. Med nåd menar man rättigheten för regenten att befria från ett straff, eller mildra detsamma, då något utom brottet eller den brottslige liggande, t. ex. ett politiskt skäl, så fordrar eller ock straffet till sin art ej motsvarar humanitetens eller en stigande kulturs fordran. Nåden innefattar ej någon pröfning af domslutets laglighet**). Den förutsätter

*) Enligt Styffe, Bidrag III, s. 240, förekomma ofta i Kristierns af Oldenburg bref en anteckning att, beslutet fattats på någon rådsherres föredragning, »ad relationem D:i Thuronis Tureson» e. d.

**) Hos forntidens klassiska folk, Greker och Romare, tillhörde benådningsrätten i allmänhet folket. Under kejsartiden öfvergick den till kejsarne. Den ansågs tillhöra de germaniska konungarnes attributer. Under feodalväldet utgjorde benådningsrätten föremål för tvist emellan konungarne och kronvasallerne, men stannade efter feodalismens fall uteslutande i konungarnes händer. Benådningsrätten skildes emellertid sällan från leuterationen Ofta menades med benådning äfven en på lagen grundad nedsättning i straffet

brottet, såsom existerande, kulpabiliteten såsom bevisad, domslutet såsom lagligt. Nåden är ej en lagskipning, utan en lagstiftning in casu, afsedd att för tillfället bringa straffet i harmoni med statens bästa och den naturliga rättvisans kraf. Så fattades emellertid ej nåden i den svenska rätten vid den tid, hvarom nu är fråga. Då, och långt efteråt, enligt hvad framdeles skall visas, betraktades nåden såsom ett borttagande af ådömdt straff, på grund af bevekande omständigheter, de kunde vara hvilka som helst. I denna mening förekommer ock begreppet nåd i L. L. Dråpm. vilj. 15, der det säges, att nåden bör utdelas efter omständigheternas kraf. Den skulle nemligen erhålla mindre nåd, som mindre var värd densamma. I intet fall fick nåden leda till efterskänkande af målsegandens andel i böterna.

Här uppstår den fråga: I hvad förhållande till nåden stod den s. k. friden? Enligt landskapslagarna (Ögl. Dr. våd. 5; Vgl. I. Ræt. l. 1) hade konungen rätt att, då han red sin eriksgata, gifva tre förbrytare frid, hvarvid är att märka, dels att sådane, som begått nidingsverk, ej finge komma i åtnjutande af denna frid, dels äfven att af de böter, som för fridens erhållande skulle lemnas, endast konungens och häradets andelar fingo efterskänkas. Här var friden onekligen ett slags nåd.

I landslagen omtalas också konungens rätt att gifva frid åt förbrytare. Då här (Dråpm. vilj. 14) uttryckligen skiljer emellan dagsbref eller egentligt lejdebref å ena sidan och fridsbref å den andra, så är häraf tydligt, att med frid ej menades lejd. Ej heller är här fråga om upphäfvande eller nedsättande af straffet i vanlig mening. Här är tydligen endast fråga om det upphäfvande af fridlöshetsstraffet, som berodde derpå, att dråparen, efter att hafva förlikt sig med målsegaren, på dennes förbön fick, mot erläggande jemväl af betalning eller böter till konungen och häradet, befrielse från fridlösheten eller frid. Denna akt af den kungliga verksamheten är att betrakta såsom en förlikning, men ej såsom nåd. Fridsbrefvet är ej annat än ett förlikningsdokument.

Andra afdelningen.

Tiden till år 1614.

Kap. I.

Kriminalprocessens utbildning i utlandet under sextonde seklet.

Jag har i ett föregående kapitel sökt visa, huru den verldsliga kriminalprocessen i utlandet under fjortonde och femtonde seklen hufvudsakligen genom den kanoniska rättens inflytande undergick en betydlig omgestaltning uti inqvisitorisk rigtning. Det var dock först under det sextonde århundradet, som detta förfarande fick sin fulla utbildning. Det skedde väsendtligen genom doktrinens medverkan. Sällan har denna uti kriminellt hänseende haft en sådan betydelse, som den hade under sagde århundrade. Såväl Glossatorerne som Bartoldisterne hade hufvudsakligen egnat sin verksamhet åt civilrätten. Kriminalrätten, synnerligen kriminalprocessen, hade för sin utbildning väsendtligen att tacka den andliga jurisprudensen. Doktrinen bidrog föga dertill. Annat blef förhållandet, sedan den verldsliga rätten fullt tillegnat sig den andligas kriminella former. Då uppstod en mängd jurister, som egnade sig åt kriminalrätten, särskilt processen, och hufvudsakligen bidrogo dertill, att denna rätt erhöll en ytterligare utveckling uti inqvisitorisk rigtning.

Ehuru dessa kriminalprocessualister i allmänhet följde Glossatorernes och deras efterföljares, Bartoldisternes, ofvanbeskrifna skolastiska metod med dess exklusiva deduktion och naiva tro på mästaren och således i vetenskapligt afseende ej frambragte mycket af värde, så hafva de dock varit af stor betydelse genom det inflytande, som de utöfvade på den gällande rätten. De förnämsta bland dem äro Italienarne Clarus,*) Menochius och Farinacius, Fransmännen Imbert och

---

*) Julius *Clarus*, född 1525 i Alessandria i milanesiska landet, var rådsherre hos Filip II i Spanien och afled 1575. Han skref bland annat: »Sententiarum receptarum libri quinque» af hvilket arbete femte boken med titel: »De maleficiis» behandlar kriminalrätten, deri inbegripen kriminalprocessen. Han utmärker sig för en jemförelsevis större sjelfständighet än sina samtida.

Jacobus *Menochius*, född 1532 i Padua och professor, slutligen president i rådet i Milano, samt död 1607 utgaf ett arbete: »De arbitrio judicum», som ehuru underhaltigt till metod och stil innehåller en rikedom af materialier till kännedom af sextonde århundradets kriminella förfarande. Hans ryktbaraste arbete är likväl det som bär titeln »De præsumtionibus» och är tillegnadt påfven Sixtus V. Han sysselsatte sig med förkärlek med indicierna vid könsförbrytelser. Stundom var han härvid rätt liberal, t. ex. då han blott såsom ett indicium räknade det fall, då »vir et mulier visi fuerunt nudi in eodem lectu».

Farinacius, född år 1544 i Padua och advokat derstädes, samlade såsom sådan en ofantlig förmögenhet, blef sedermera af påfven Paul V utnämd till påflig procurator fiscalis och gjorde sig i denna egenskap känd för en stor stränghet. Han var en man af dåliga seder. Hans förnämsta arbete är det kollossala verket »Praxis et theoria criminalis». Såsom systematiker står han framför sina samtida, men hans åsigter äro i hög grad inhumana. I den del af nämnde arbete, som bär titeln: »De reo confesso et convicto» yttrar han t. ex. den mening, att domaren, för att framkalla bekännelsen, är berättigad att begagna förställning till och med lögn.

Imbertus, född 1522, först advokat, sedermera lieutenant criminel, är bekant för sitt arbete »Institutiones forenses», deraf omkring en fjerdedel upptages af kriminalprocessens behandling. Stilen är affekterad. Men författarens åsigter höja sig ofta öfver samtidens. Så är t. ex. hans åsigt om prejudikaters betydelse eller rättare betydelselöshet, ganska beaktansvärd.

Ayrault, född 1536, blef efter att hafva utmärkt sig såsom sakförare lieutenant criminel och afled 1601. Hans förnämsta arbete är »L'ordre, formalité et l'instruction judiciaire». Han uppträdde kritiskt mot de rådande åsigterna, ogillade bland annat den hemliga rättegången, men gick måhända nog långt i sin beundran för antiken, såsom t. ex. då han prisar antikens åklagareprincip enligt hvilken brottens beifrande var öfverlemnadt åt den enskilde.

Damhoudere, född 1507 i Louvain, juris doktor i Orleans 1533, minister för domänerna hos Carl V, förenade med grundliga studier en flitig författareverksamhet, och en starkt logisk argumentation; men var snärjd af tidens trångbröstade åsigter. Hans förnämsta arbete »Praxis rerum criminalium», öfversatt på franska under titel »Pratique criminelle», omfattar alla delar af

Ayrault, Nederländaren Damhoudère och Spanjoren Covarruvias. Menochius sysselsatte sig särskilt med läran om indicierna och Damhoudère med frågan om tortyren. Bland dessa författare, hvilka alla högt prisades af samtiden, är det egentligen endast tre, hvilkas åsigter delvis synas kunna godkännas, äfven af vår tid, Imbert, Ayrault och Covarruvias samt i viss mån Menochius, oaktadt hans brister för öfrigt. En ende, nemligen Ayrault utmärker sig jemväl i afseende på formen.

Ayrault hade varit lärjunge af Cujas, och på honom hade en flägt af renässansens ande spridt sin verkan.

Vill man i få ord sammanfatta det allmänna resultatet af den utveckling, hvartill doktrinen i sextonde seklet kom rörande kriminalprocessen, så var detsamma, att rättegången gjordes allt mera hemlig; att den anklagades rätt att försvara sig allt mer inskränktes; att den legala bevisteorien genomfördes i de mest minutiösa detaljer; men derjemte, hvilket ej kan anses annat än såsom en fördel, att läran om indicierna betydligt utbildades eller snarare på nytt konstruerades.

Jag skall nu i korthet söka visa, huru hufvudsakligen genom denna doktrins inverkan den positiva rätten utvecklades i kriminal-processuelt hänseende. Vända vi oss då först till *Frankrike*, så finna vi, att den enskilda anklagelsen, som ännu i fjortonde och femtonde seklen, ehuru undantagsvis, förekom, i det sextonde alldeles upphörde.*) Äfvenså

---

kriminalrätten. Damhoudère sysselsatte sig med förkärlek med läran om tortyren. Det är efter hans principer som Preussisches Landrecht 1620 upprättades och 1655 reviderades.

Covarruvias a Legva, född 1512 i Toledo, professor i kanonisk rätt vid universitetet i Salamanca, sedermera efterhand domare i Burgos, erkebiskop af S:t Domingo, biskop af Segovia och Cuenza, samt slutligen president i Statsrådet, redigerade tillsammans med kardinal Buamcompagni (sedermera påfve under namnet Gregorius XIII) Tridentiska mötets beslut. Han benämdes af sin samtid den spanske Bartoldus. Hans arbeten utmärka sig för god stil. I afseende på innehållet ådagalägga de en grundlig undersökning och moget omdöme. Ehuru andlig och spansk andlig var hans bemödande att till ledsagare endast begagna förnuftet, hvilket han benämner »anima legis».

*) Ayrault omnämner detta med beklagande. Se Esmein l. c. s. 112. Jemf. Allard.

upphörde den ofvan beskrifna ännu i 1498 års förordning förekommande s. k. ordinarie proceduren, så att den e. o. proceduren blef alldeles exklusiv. All kriminell procedur blef sålunda hemlig med tortyr. Denna rättegång förblef fortfarande delad i två akter 1) instruktion, motsvarande den kanoniska informationen, 2) förhör enquete, som nu erhållit det betecknande namnet jugement och i det närmaste inskränktes till dömande. Instruktionen förrättades, såsom förut var fallet, af en särskild domare, som författade ett protokoll, hvilket förelades den egentliga domstolen, sedan det likväl först blifvit delgifvet åklagaren, le procureur, hvilken gjorde sina slutsatser. Sedan detta skett och domstolen emottagit protokollet jemte yttrande af le procureur, utfärdades order om förbrytarens inställelse eller häktning. Först efter verkställandet af denna order anstälde domstolen förhör med den tilltalade. Bekände han, blefvo handlingarne remitterade till le procureur. Om denne ej önskade ytterligare förhör, afkunnades dom.

Om åter den tilltalade ej bekände, fortsattes förhöret med honom inför domstolen.*) Han fick del af instruktionsprotokollet, men, så som redan är visadt, blott styckevis. Förut var den tilltalades rätt att göra anmärkning mot hvad som förekommit vid vittnesförhöret temligen fri. Nu blef den mycket begränsad. Hans rätt att få vittnen hörde blef också betydligt inskränkt. Han måste nemligen ej allenast anmäla de befrielsegrunder, facta justificationis, till hvilkas ådagaläggande nämde vittnen skulle höras. Han måste derjemte uppgifva vittnens namn och vistelseort. Hade han glömt detta, var han oftast förlorad. Domstolen egde pröfva, om den tilltalades begäran förtjenade att bifallas. En annan inskränkning i den tilltalades försvar var den, att det ej tilläts honom, utom undantagsvis, att få begagna biträde. Om den tilltalades begäran att få vittnen afhörde bifölls, så inkallades dessa på den tilltalades eller det allmännas bekostnad, men icke inför domstolen utan in-

*) Genom praxis insmög sig det förderfliga bruk, att den tilltalade skulle aflägga ed på att tala sanning. Först 1670 blef detta lag.

för instruktionsdomaren. Om efter slutadt förhör inför domstolen (antingen nu den tilltalades vittnen fått höras eller ej) den tilltalade ej bekände, kom tortyren till användning, så framt något tvifvel om den anklagades oskuld förefanns hos domaren. Jag har visat, att redan under femtonde århundradet den tilltalade i vissa fall underkastades tortyr, äfven om han erkänt. Denna praxis fortfor.

Sedan åklagaren fått del af hela akten och gjort sina påståenden, sändes handlingarna till domstolen, som afkunnade dom, utan att den tilltalade, såsom förr var fallet, var närvarande.

Af hvad nu blifvit anfördt, synes, att det inqvisitoriska förfarandet i Frankrike under 16:de århundradet var bragt till en höjd, hvaröfver man ej gerna vill tro att det kunde fullföljas. Det var genom förordningen eller ordonnansen af 1539, den utsträckning öfver förfarandet i femtonde seklet, som nu är beskrifven, grundlades. Det var genom rättegångspraxis den fullbordades.

I *Tyskland* hade, enligt hvad ofvan blifvit visadt, försök redan af Fredrik II blifvit gjordt att införa det inqvisitoriska förfarandet; men detta försök hade strandat emot en opposition i fosterländsk rigtning. I 15:de seklet försiggick emellertid en beredelse till det inqvisitoriska förfarandets införande. (Se ofvan.) Det var dock först i sextonde seklet, som detta fullbordades. Det skedde genom den af Kejsar Carl V kungjorda kriminallag, som fått titeln Carolina. Grundad på den af friherre Johan af Schwartzenburg författade, 1507 stadfästade, Halsgerichtordnung för de biskopliga Bambergska länderna, kungjordes Carolina 1532. Carolina afskaffar ej helt och hållet det ackusatoriska förfarandet; men det inqvisitoriska intager deri det allra förnämsta rummet. Ransakningen stod i hufvudsaklig öfverensstämmelse med det kanoniska förfarandet med fördelning i två akter. Rättegången var hemlig, och tortyr användes i stor utsträckning, ja fullt ut så stor som i den franska rätten. I visst afseende var emellertid Carolina mycket humanare. Detta gäller synnerligen försvaret. Carolina

inskränker sig ej till den tomma frasen att oskuldens uppenbarande är heligt, och att domaren bör ex officio söka utleta densamma. Hon lemnar ej allenast öppet åt den tilltalade utan äfven åt hans slägt och vänner att uppträda till hans försvar. Hon tillåter honom att hafva biträde. Hon inskränker ej justifikationsgrunderna. Den enda inskränkning, hon gör i afseende på försvaret, är den, att detsamma skulle liksom hela rättegången vara hemligt och hufvudsakligen skriftligt. Domens afkunnande sker i den tilltalades och äfven åklagarens närvaro. Carolina skiljer sig häri från den franska proceduren. Hon gifver båda s. k. »Fürsprechen», ett slags debatt. Denna är emellertid blott formell. Hvardera yttrar några ord, åklagaren för att påyrka den tilltalades fällande och denne för att yrka sin befrielse. Men domen är förut skriftligen författad.

Carolina utmärker sig i öfrigt för en i detalj gående utveckling af bevisningsteorien. Till full bevisning fordrades bekännelse eller 2 till 3 vittnen. I detalj framställes läran om indicierna, särskildt de som fordras för användande af tortyr (hvilken ju också hör till bevisningsrätten) och upphäfves den gamla skilnaden emellan flagrant och ej flagrant brott. I den tyska kriminalprocessen stadfästades genom en förordn. 1570 bruket, att den tilltalade skulle aflägga ed.

Uti *Italien* utvecklade sig det inqvisitoriska förfarandet också allt mer under sextonde århundradet. Hvad som emellertid är anmärkningsvärdt är, att uti Italien, jemte det inqvisitoriska förfarandet, det ackusatoriska bibehöll sig, efter sedan det upphört både i Frankrike och Tyskland.*) Hvad beträffar det inqvisitoriska förfarandet, hade väl den italienska processen en viss likhet med den franska, men skilde sig derifrån i flera vigtiga afseenden. Sedan nemligen vittnen, likasom i den franska, blifvit hörda vid informationen, blefvo de regulariter åter hörde vid sjelfva inqvisitionen efter att hafva aflagt ed i den tilltalades närvaro, hvar-

*) Se *Du Boy:* Historie du droit criminel de la France du XVI au XIX siècle, comparé avec celui de l'Italie.

emot enligt den franska processen förnyadt förhör med vittnen blott ifrågakom i händelse konfrontation behöfdes. Det förnyade vittnesförhöret skedde väl enligt den italienska processen ej i den tilltalades närvaro utan afskildt, men han egde att, ehuru blott skriftligen, till vittnen framställa frågor. I all inqvisitorisk process var det en hufvudregel, att något försvar för den tilltalade ej kom i fråga, förr än allt hvad som förekom emot honom blifvit undersökt och framstäldt. Men då den tilltalade enligt den franska inqvisitionsprocessen, sådan den utvecklade sig under sextonde seklet, nästan förlorat all försvarsrätt, hade han enligt den italienska likasom enligt den tyska en ej obetydlig sådan. Han var nemligen icke allenast berättigad att ställa frågor till vittnen, ehuru skriftligen, utan han var jemväl befogad att fritt inkalla vittnen till sitt försvar. Han hade derjemte rätt att begagna biträde i rättegången.

Slutligen får jag nämna, att i den italienska rättegången fanns en s. k. åklagare, men att denne ej fullt motsvarar den franska under ifrågavarande tid, enär den italienska hvarken hade initiativ eller framstälde påståenden utan blott utgaf utlåtande.

Kap. II.

Den svenska teorin för kriminalprocessen i det sextonde seklet. Domarereglerna.

Vårt land har visserligen ej att framvisa någon framstående literatur för den tid, hvarom nu är fråga, hvarken beträffande den juridiska vetenskapen i allmänhet eller särskildt kriminalprocessen. Vi hade ej någon Ayrault ej ens någon Menochius. Helt och hållet sakna vi dock ej allt teoretiskt arbete i sist nämnda gren af den juridiska vetenskapen. Vi hafva ett sådant i de s. k. domarereglerna. Såsom författare till denna, kanske dock mer än den förtjenar, prisade processteori uppgifves allmänt reformatorn Olaus Petri, dock utan att denna uppgift, så vidt jag har mig bekant,

blifvit med någon bestämd grund understödd*). Utan att hvarken bestrida eller påyrka Olai Petri författareskap af domarereglerna vill jag endast erinra, att språket tillhör sextonde århundradet, samt att författaren visar kännedom af utlandets kriminalprocess för ifrågavarande tid, enär uttryck förekomma alldeles öfverensstämmande med Carolina och Bambergska kriminallagen**). Ett afgörande bevis derpå, att domarereglerna ej äro yngre än från början af 17:de århundradet, ligger i det förhållande, att i Carl IX:s stadfästelse af landslagen 1608 omnämnas jemte bibeln äfven domarereglerna såsom en norm för domarens förfarande i de fall, i hvilka lagen ej innehöll något bestämdt stadgande.***)

Det var sistnämnde föreskrift, som hufvudsakligen bidrog dertill, att domarereglerna kommo att utöfva ett mycket stort inflytande på den svenska processens praktiska utbildning i sjuttonde och adertonde seklen. I hvad mån detta inflytande, hvad kriminalprocessen beträffar, gjorde sig gällande, skall jag i ett kommande kapitel söka beskrifva. I detta vill jag i korthet framställa domarereglernas teori för det kriminella förfarandet.

Hvad som då i första rummet förtjenar framhållas uti ifrågavarande ämne, är, att domarereglerna fullständigt bryta med den germaniska, i den svenska rätten hittills följda, teorin för bevisningsskyldigheten. Denna tillkommer enligt domarereglerna uteslutande käranden. Honom tillåtes ej att med sin blotta ed styrka sitt käromål, § 30, och ej heller är svaranden skyldig att omedelbart med sin ed eller annan bevisning undanrödja käromålet. »Svarandens nej är så godt

---

*) Se Calonius, De elicienda in foro criminali reorum confessione; Järta i Vitterh., hist. och antiquit. akad. handl. XIV. s. 269.

**) Då sålunda Bambergska kriminallagens 13 § har följande lydelse: »Es ist besser den schuldigen ledig zu lassen dass den unschuldigen zum Tode zuerdampnen»; så lyder Domareregl. 31 såsom följer: »Förty det är fast bättre att gifva en brottslig lös, som beklagad är, än pina och plåga honom som obrottslig är».

***) Exempel förekomma ännu i slutet af 17:de seklet att domarereglerna åberopas afdomstolarna. Sålunda åberopar Skärkinds häradsrätt, 1672 maj.31, i ett dråpmål, Domarereglernas råd att »i mörka saker hellre fria än fälla».

som åklagarens ja», säges det i § 29.*) Käranden måste således bevisa sitt käromål, men fullständigt behöfde han det ej. »Har åklagaren några skäl, bevis eller liknelse, eller ock ett vittne med sig, der är hans ja bättre än svarandens nej, och då kommer han honom till lagen», d. v. s. edgång, heter det**). Om således kärandens bevis ej var fullständigt, inträdde svarandens skyldighet att vederlägga detta, och sådant fick ske med svarandens ed (§ 29). Men om svaranden med »skäliga» bevis kunde nederlägga käromålet, kom ej ed i fråga (§ 33).

Omförmälda förändring i bevisningsskyldigheten måste nödvändigt leda till en förändring af bevismedlens användning. Jag har redan antydt edens inskränkning. Eden är enligt domarereglerna ej längre en sjelfständig utan blott en supplementär bevisning. I samband härmed måste vittnesbevisningen för domarereglernas författare hafva en ökad betydelse. Sistnämnde bevisning måste ej blott oftare användas utan också få en förändrad karakter, i det den blef i sig sjelf tillräcklig. Härvid uppstår den fråga, huruvida domarereglernas mening är, att vittnesbevisningen, då den är fullständig, skall göra nämndens användande öfverflödigt i de mål, i hvilka nämnd enligt lag erfordrades? Domaregl. 30 innehåller följande: »Der en varder beslagen med något högmålsärende eller annor svår sak, som går på lifvet eller heder och äro, och är ej sådan skäl till att han kan bindas till saken, ej kan han heller komma lag åstad, då säger lagboken, att »uppsättas skall tolfmannanämnd». Af ordalydelsen synes följa, att nämnden endast då skulle behandla målet, när ej full bevisning förekom. Men häremot må anmärkas, lagen är origtigt åberopad. Den föreskrifver ovilkorligt nämnd; och säkert är att i lagskipningen fortfarande så tillgick, att, då lagen föreskref nämnds begagnande, svaranden ej fick bindas åt saken utan nämndens yttrande.

*) Der åklagaren intet kan bevisa är svaranden fri. Dom. regl. 35.

**) I afseende på konsakramentaleden uttryckte redan domarereglerna den åsigt, som dock först i slutet af nästa period genom lag fastställdes, att sagde ed blott var en juramentum credulitatis.

Enligt hvad ofvan blifvit anfördt, användes vittnesbevisningen af femtonde århundradets rätt endast såsom direkt bevisning. Att domarereglerna afse vittnesbevisningens begagnande jemväl såsom indirekt bevisning, finner man af ofvananförda uttryck »någon skäl, bevis eller liknelse», som ej kan syfta på annat än indicier, hvilka hufvudsakligen framgå af vittnesmål. Men denna indirekta bevisning borde ej ensam ega gällande kraft, utan föranleda till edgång (§ 29). Här talas ej om att indirekt bevisning skulle pröfvas af nämnd, i de fall, då dennas yttrande var i lag föreskrifvet. Att detta yttrande fortfarande i praxis ansågs behöfligt, är otvifvelaktigt, enligt hvad längre fram skall visas.

Det företräde, som domarereglerna gifva vittnesbevisningen, medför, att de i afseende på vittnens qvalifikationer uppställa en del bestämmelser, som ej åtminstone så fullständigt förekomma i den hittills gällande positiva rätten (se § 37).*) I afseende på vittnesbevisningens qvantitet framställes väl icke i domarereglerna någon bestämdt uttalad teori. Så mycket finner man emellertid, att domarereglerna ej betrakta ett vittne såsom fullt bevis (Se 29 §). Likaledes finner man, att ehuru i 26 § säges att man icke skall »vara hastig till att tro det som går en mans heder och ära eller lif uppå», med mindre att sexmannavittnen förefinnas, så är detta icke att förstå sålunda, att, till bevisande af hvarje faktiskt förhållande, sagde antal vittnen skulle erfordras, utan här afses blott, att hvarje rykte anses för löst, så framt det ej konstitueras af sagda antal personers utsago.

Af hela framställningen i domarereglerna synes, att författaren tänkt sig rättegången såsom hufvudsakligen ackusatorisk. Öfver allt talas om åklagaren. Men domarereglerna hafva ej derför borttagit den i positiva rätten förekommande befogenhet för domaren att ransaka proprio motu, på grund af rykte. Långt derifrån. De gå mycket längre uti inqvisitorisk rigtning. Först och främst är i domarereglerna den

---

*) I 37 § förklaras sålunda de vittnen såsom relativt oantagliga, hvilka äro »afundsvittnen».

åsigt öfvergifven, att blotta ryktet i och för sig föranleder till skyldighet för den af detsamma utpekade att befria sig med ed, detta på den äldre kanoniska rätten grundade förfarande (§ 27). Domaren måste till följd häraf vara satt i nödvändighet ej blott att undersöka om ryktets beskaffenhet, utan äfven att efterleta andra omständigheter. Vidare medgifva domarereglerna användandet af tortyr, ehuru med inskränkning, till högmål och »dråpliga saker» (§ 38)*), samt med uppmaning till användande af »beskedlighet» till och med »stor beskedlighet» såsom det heter.

Rätt klart är ej, hvad domarereglerna afse med det vilkor, som de uppställa i afseende på tortyrens användande, nemligen att »af den tilltalades bekännelse finnas de skäl, som väl må dömas efter».**) Månne ej meningen är den, att, ehuru i allmänhet en genom tortyr framtvingad bekännelse ej förtjenar afseende, så förtjenar den det, då den i sig sjelf innehåller kriterier på sin sannfärdighet?

Vid denna hastiga öfverblick på domarereglernas kriminella processteori är det ännu ett par omständigheter, som jag ej anser mig böra förbigå. Den ena rörer ändringssökandet. Domarereglernas uppfattning af detta ämne står i öfverensstämmelse med den kanoniska rätten. Ändringssökandets ändamål är enligt domarereglerna icke att bevisa väld hos domaren, utan att bevisa en origtig uppfattning. (Domareregl. 39).

Exsekutionen är enligt domarereglerna ej öfverlemnad åt målseganden utan åt statens organer; men domarereglerna antaga ej någon särskild exsekutiv myndighet utan förutsätta denna såsom förenad med domaremagten (§ 38).

Slutligen må ett förhållande, om också ej omedelbarligen hörande till processen, omnämnas. Domarereglerna hylla

---

*) Härmed synes ej afses dråpmål utan grofva brottmål i allmänhet.

**) Domarereglernas ordalydelse i 38 § är följande: »Efter den bekännelse, som en varder pint och plågad till, skall ingen dömas, ty sådana bekännelser pläga vara falska, och ofta sker, att många bekänna det som aldrig sant var eller skedde för den pinas skull, de lida, med mindre än så kan hända, att af sådan vederkännelse finnas de skäl, som väl må dömas efter».

i afseende på straffrätten åsigter, som ehuru ej alldeles nya — de förekomma i Carolina — dock äro ovanliga för tiden. Domarereglerna påyrka nemligen, att vid straffets bestämmande bör noga tagas i betraktande den afsigt, hvarmed brottet blifvit föröfvadt. Äfvenså att ej sådana straff må användas, hvilka lägga hinder emot förbrytarens förbättring, såsom exempel hvarpå anföres det i den tidens straffrätt i Sverige begagnade afskärandet af öronen på tjufvar. Tvärtom bör »allt straff vara till förbättring».

Kap. III.

Den lägre domstolsorganismen.

Vi hafva sett, huru såväl lagmans- som häradshöfdingeembetena tillsattes enligt landslagen. Men dessa landslagens stadganden åsidosattes. Dels förbigicks nemligen allmogens valrätt, dels togos till domare andre än de, som voro bosatte i distriktet. Hvad angår häradshöfdingeembetena blir till och med genom *lag* — de s. k. Gripsholms-artiklarne 1575 — menighetens valrätt upphäfd. Landslagens bestämmelser beträffande häradshöfdingevalet blefvo väl vid riksdagen i Söderköping 1595 åter fastställde, men de facto fortfor det gamla förhållandet, att, med förbigående af menighetens valrätt, personer, som ej voro bosatte inom domsagan, utsågos till häradshöfdingar.*)

Hvad såväl häradshöfdinge- som lagmansembetena beträffar, var det ej nog med, att föreskrifterna angående valet åsidosattes. Det var också vanligt, att de, som utsågos till innehafvare af dessa embeten, ej förvaltade desamma, hvadan de måste skötas af vikarier. Lagmansembetena, voro vanligen förlänade åt riksråd.**) Deras vikarier benämndes

*) Af Sten Stures bref 1490 synes dock, att valrätten stundom iakttogs. (D. G. A. II, s. 490). Likaså af Karl Knutssons bref 1457 (ibid. 26).

**) Att lagmännen emellertid stundom äfven i de större lagsagorna togos utom rådet, se Styffe, Bidrag till Skandinaviens hist. II, 127. Möjligen är emellertid det af Styffe här åberopade dombref 9 Juni 1442 utfärdadt på ett räfsteting.

underlagmän. Men äfven häradshöfdingeembetena bortförlänades regulariter åt personer, som ej voro i tillfälle att sköta embetet*), hvadan detta måste uppehållas af vikarier, som i landslagen, Tingm. 5 benämnas häradshöfdingens domare, men längre fram, åtminstone i 17:de århundradets början, kallas lagläsare.**)

Lagläsaren tillsattes af häradsräntans innehafvare, underlagmännen af de ordinarie lagmännen. Någon auktorisation af högre myndighet kom ej denna tid i fråga, likasom ej heller någon pröfning egde rum af lagläsarnes insigter. Dessa voro också stundom mycket underhaltiga. I rättegångsst. den 25 febr. 1598 klagas deröfver, att häradsräntornas innehafvare till lagläsare utsågo personer, som hvarken kunde läsa eller skrifva, och hade föga insigt i lagen. Stundom hände ock att innehafvarne af räntan alldeles uraktläto att utse vikarier, så att lagskipningen lång tid försummades. (Posse, Bidrag till svenska lagstiftn. historia s. 99).***) I Finland, der bristen på lämpliga personer var särdeles stor, blefvo stundom prester utsedde till lagläsare.

Nu anförda förhållanden innefatta ej någon ändring i sjelfva domstolsorganisationen. En sådan, och den af mycket

*) Se först och främst de i Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia I, 88, anförda fall. Att bruket fortfor under Gustaf I och hela sextonde århundradet derpå, har man mångfaldiga bevis. Så hade Gustaf Finke, höfding i Finland, Hallola domsaga, som Gustaf I förlänat honom. Jakob Flemming hade Kuomo domsaga mot förbindelse att underhålla fyra ryttare med hästar och dragtyg (Suomi 1853, 1864, s. 21, 22). Stundom gåfvos häradsrätter i förläning åt qvinnor. Så fick Malin Trolle d. 5 febr. 1569 i förläning häradshöfdingeembetet i Albo härad, med vilkor att hon skulle förskaffa sig en förståndig man, som kunde förhjelpa hvarjom och enom i förenämnde härad till sin rätt. Fru Karin Ryning hade Färentuna härad med enahanda vilkor (Ahlquist, Aristokratien under Johan III:s tid). Af räkenskaperna för Vestergötland 1591 synes, att Sten Bjelkes enka uppbar häradshöfdingeränta af Wadsbo härad. (Kammarkollegiets arkiv).

**) Kyrkoherden i Jomala, Måns Pedersson Westgöte, förrättade 1562 och 1572 års ting på Åland i stället för häradshöfdingen Mats Pedersson, som var borgmästare i Stockholm. Kyrkoherden Göran Mikelsson förestod i flera år Pikis, Masku och Wemo domsaga (Suomi 1864, sid. 23).

***) År 1554 anmälde Axel Bjelkes förläningsfogde, att allmogen i Ydre härad infunnit sig till ting, utan att någon domare varit tillstädes, hvarför fogden anhöll att Bjelke måtte utse någon sådan. (Rääf, Beskrifning öfver Ydre härad).

genomgripande natur, försiggick emellertid under i frågavarande period icke till följd af någon lag utan i tysthet till följd af förhållandenas magt. Jag menar nämndens införlifvande med domstolen såsom en organisk del deraf, utan att den dock ännu deltog i dömandet. Enligt hvad ofvan blifvit anfördt är nämnden ännu enligt den svenska rätten i medlet af femtonde århundradet ett för tillfället anskaffadt bevismedel; ty den valdes för det särskilda målet; den utlät sig väl stundom på grund af annan inför domstolen förebragt bevisning (L. L. stadgar att vittnen skola höras inför nämnd); men den yttrar sig hufvudsakligen på grund af sin egen utom domstolen förvärfvade kännedom om det faktiska förhållandet, och sedan den fungerat, upplöstes den. I slutet af femtonde århundradet undergår nämnden den vigtiga förändring, att den ej utses för tillfället utan blir ständig.

Denna förändring skedde emellertid ej på en gång utan gradvis. I stället att tillsättas för hvarje mål, började nämnden att tillsättas för hvarje ting*) Sedermera blef nämnden ständig. I Calmar recess 1483 mom. 37 förekommer följande: »Bjudom wi allom hæradshöfdingom oc the tolf medh honom för rätta sittia». Detta uttryck synes häntyda på ständig nämnd. På universitetsbiblioteket i Lund finnes i manuskript en »kort och nödtorfthig grundeligh undervisning och förmaning allom och i synnerhet them som sigh antin för domare eller nempdemæm för rätta sigh bruka låta nyttig och högnödig att veta». I denna, som att döma af uttrycken synes vara författad samtidigt med eller kort efter domarereglerna, är nämnden förutsatt att vara ständig.**) Af domböcker, som man har i behåll från slutet af

---

*) Se häradsrätts dom angående Leistilä inom Ijo socken 1445 (Handl. rör. Finlands häfder III, s. 56) »oc effter ærendit haffde varit ther aarene til forenne upa hæretzting — — tha biddes nempden the XII godemæn som ej nempden aarene til efforenne saato sich tilhielpa som æro &».

**) Tredje § i denna handling lyder sålunda: »Till häradsting hörer en lag valdher af konungen stadfäster och menige man hulder häradsdomare och en svuren nämnd».

§ 4. Häradsnämnd skall väljas och tagas både af skatte, kronans och frälse bofaste och besutne män i häradet, de som gudfruktige, beskedlige oberyktade, stadige och sannfärdige äro, girigheten hata. »*The som en gång*

sextonde seklet, är det alldeles otvifvelaktigt, att nämnden vid sagda tid var ständig. Redan detta förhållande måste medföra, att nämnden ej alltid kunde hafva personlig kännedom i saken. Ehuru nämnden, detta oaktadt, ännu fortfor att stundom yttra sig utan pröfning af någon inför domstolen förebragt bevisning, måste det dock inträffa, att pröfningen af bevisningen blef nämndens hufvudsakliga uppgift. Den förändring bevisningen, enligt hvad ofvan blifvit anfördt, undergick i sextonde seklet, måste medföra, att nämnden uteslutande blef en bevisningen pröfvande myndighet. Anmärkningsvärdt är, att juryn i England ungefär samtidigt, nemligen under Edvard VI och Maria, erhöll denna utveckling. (Biener l. c. 313.*)

Sålunda fortfor nämnden att fungera såsom en stadigvarande, bevisningen pröfvande jury under hela nu i frågavarande period.**) Först under den nästföljande inträffar

---

valde och inskrifne varda, skola och blifva theri och ingen sättia någon utur nämnden utan laglig orsak och skäl, *ty att ombyta häradsnämnd* i hvar tingstema om åhret, thet gifver oordning i rättegångssaker och mycken oreda sjelfva häradshöfdingom».

*) Bälinge häradsnämnd vid ting d. 6 maj 1576 utgjordes af följande män: Olof Olsson, Olof Ersson, Erik Ersson, Anders i Wallby, Erik i Pysslinge, Olof Mårtensson, Lasse Larsson, Erik i Lödersta, Mårten Andersson, Erik i Söderby, Erik Larsson, Jakob. Vid ting d. 20 maj 1577 bestod nämnden af just samma personer utom Erik Larsson och Jakob, i stället för hvilka trädt Nils Andersson och Moys i Prysslinge. Hölebo nämnd d. 5 maj 1607 utgjordes af Pidher i Hjulsta, m. fl. Den 17 juli samma nämnd.

Såsom undersökande och pröfvande bevisningen förekommer nämnd allmänt i domböckerne från början af sjuttonde seklet. I ett mål angående Lasse Pedersson, tilltalad för lasteligt tal om konungen, yttrar sig Hölebo nämnd sålunda: »Emedan desse föreskrifne vittnen (en mängd hade blifvit börde) icke vore emot Lasse Pedersson, och inga flera funnos, som åklagaren sig uppå beropade, derför kunde rätten icke fälla. Hölebo domb. 19 juli 1607. I ett tjufnadsmål yttrar Sköllersta häradsrätt: Efter sådana fullkomliga kunde nämnden honom icke värja, utan blef dömder efter 5 kap. Tjufvab. Doml. 19 juli 1608.

**) Jag vill här anföra några bevis: Af Jönåkers häradsrätts dombok d. 5 juli 1607 inhemtas, att i fråga om en piga Elin, som tilltalad för barnamord uppgaf att barnet var dödt födt, »störtes till häradsnempd att the skulle henne väria eller fälla för mordet». Nämnden svarade: »honom (lägersmannen) tro wij vara oskyldig, efter han långh tidh, förr än barnet blef födt var borta på sin hustrus värff och ärendhe och konan står här och gör honom frii» — — —. I ett mål vid Röne eller Rönne häradsrätt d. 13 okt. 1607 angående barnamord förekommer: »syntes vara troligt, att hon visserligen är vållande till barnets död, hvarför sköts till häradsnämnd att henne värja eller fälla». I ett mål vid Åkers häradsrätt d. 8 febr. 1608

det förhållande, att å ena sidan den egentlige domaren delar nämndens funktion såsom pröfvare af bevisningen, men också å andra sidan, att nämnden deltar i sjelfva dömandet, så att den egentliga domarens och nämndens verksamhet sammanfalla. Men äfven under sistnämnda period fortgick stundom det gamla förhållandet, enligt hvad längre fram skall visas, så att nämndens och domarens funktioner voro åtskilda.

Äfven nämnden vid lagmanstinget omgestaltades i rigtningen af mera fasthet. Emellertid synes densamma denna tid ej blifvit tillsatt för ständigt, utan för hvarje ting. Af handl. rörande Skandinaviens hist., XXIX, s. 184, ser man, att nämnden vid lagmanstinget utgjordes af 4 män af vapen samt 3 till 4 häradshöfdingar. Lagmanstingen höllos i allmänhet gemensamt för hela lagsagan, men stundom för några härader i sender. Se Styffe, l. c. IV, s. 106.

Kap. IV.

Försöken att ordna den kungliga domsmyndigheten.

Jag har ofvan sökt framställa formerna för den kungliga domsmyndigheten i medlet af femtonde århundradet. Jag har dervid sökt visa skilnaden emellan räfste- och rättaretingsinstitutionen äfven som sättet huru den förra i Kristoffers landslag blef ordnad. Jag antydde i sammanhang härmed, att räfstetinget, oaktadt detta ordnande, snart förföll och sammanstäldes med lagmanstinget. Räfstetinget, så organiseradt som landslagen föreskrifver, nemligen bestå-

---

angående hemgång, sköts till nämnd, huruvida de ville svaranden väria eller fälla, tå sade the att the icke kunde väria Hans Bengtsson, derför att han med berådt modh gick till Berga och ville skada göra, derför dömdes han till edsörebrott efter 1 kap. Edsöre b. I fråga om Erik Målare, förr klockare i Trosa, tilltalad för det han förlupit sin hustru och gjort kyrkoherden äreröriga beskyllningar »kunde de tolf i nämnden icke fria». Vid Lysings ting d. 20 maj 1607 förekom ett mål angående en hustru Anna tilltalad för stöld af en gryta. Nämnden tillfrågades »om the kunde henne tro eller om the kunde henne väria för tjufnad.»

ende af biskop och två capitulares samt lagmannen och två rikets råd eller andre gode män förekommer högst sällan med undantag af Finland, hvars af Margaretha inrättade s. k. landsrätt motsvarade räfstetinget och utöfvade en ej ringa verksamhet, enligt hvad de talrika domar utvisa, hvilka finnas intagna i Handlingar rör. Finlands häfder, utg. af Arfvidsson. Lagmanstingen, benämnda landsting, blefvo i allmänhet landskapens högsta reguliera ting.*) Rättaretinget blef den hufvudsakliga form, hvarunder den kungliga tingsjurisdiktionen utöfvades. De ting, som under Karl Knutsson höllos af hans hofmästare**) Erik Eriksson samt hans kansler j. u. doktorn Nils Ryting, voro påtagligen rättareting, ehuru Styffe, III, 75, benämner dem räfsteting, och ehuru de sannolikt äfven så benämnas i dombrefven. Jag grundar denna åsigt först och främst på sammansättningen af ifrågavarande ting, enär de höllos ej af de män, hvilka enligt landslagen utgjorde räfstetingsdomstolen, utan af ett oregelbundet antal för tillfället utsedde personer. Vidare höllos dessa ting i en flera landskaper omfattande tingstur. De höllos ej heller landskapsvis utan häradsvis och med häradsnämnd, enl. hvad L. L. Tingm. 41 föreskrifver i afseende på rättaretingen. Såsom rättareting äro också på enahanda grund att anse de ting, som höllos af Gustaf Carlsson jemte femton andre riddare och svenner, hvilka af Sten Sture utsändes »att sitta för rætta» 1489. Enahanda var förhållandet med de ting, som vid andra tillfällen höllos af personer, hvilka Sten Sture utsände, då han sjelf var hindrad att resa omkring och hålla ting. Äfven under Gustaf I höllos sådana rättareting, fastän de betecknades med namnet räfsteting, en institution, till hvars fullkomliga upplösning religionsförändringen måste väsendtligt medverka, då räfstetingets

---

*) Att lagmanstingen allt framgent under namnet »landsting» fungerade utan att räfsteting höllos, ses af de utaf Posse, Bidrag till Sv. lagstiftn. hist. s. 5, åberopade domböcker hållna vid ting, som förrättades af Hogenskild Bjelke såsom lagman i Upland och V. Norrland 1586.

**) En från Danmark införd titel, motsvarande ungefär inrikes minister efter nutidens föreställning.

sammansättning med 3 andlige medlemmar, ej passade för de åsigter, som genom reformationen gjort sig gällande.*)

Dessa ting höllos emellertid mycket ojemt och sällan. Det vanliga sättet att söka Konungens dom var att vända sig till honom i hans residens. Jag har redan nämnt, att detta sätt var mycket gammalt. För att hålla oss till det tidehvarf, hvarom nu är fråga, så vill jag anföra, att Karl Knutsson, enligt Handl. rör. Finlands häfder VI, 26,

---

*) Sålunda hölls ting d. 20 januari 1541 med Upland af Conrad v. Pyhy, Sten Eriksson Lejonhufvud, Erik Flemming, Jon Olsson, Peder Bragde m. fl. tillsammans 24 personer. Den 12 febr. hölls åter ting, dervid såsom domare fungerade jemväl nu Conrad v. Pyhy och Sten Eriksson, men i öfrigt andra personer än vid förra tillfället tillsammans 13, en märkvärdig oregelbundenhet. Den 23 och 25 april samt d. 4 maj hölls åter ting af Conrad v. Pyhy tillika med andre personer, hvilkas antal utgjorde d. 23 apr. 16, d. 25 apr. 11 och d. 4 maj 10. Vid båda sistnämnda tillfällena fungerade jemväl borgmästare och råd i Upsala såsom domare (Ur Svea hofrätts arkiv.) År 1545 höll ofvannämnde Sten Eriksson jemte åtskillige andre personer rättareting i Småland. Domboken, jemväl den förvarad i Svea hofrätts arkiv, har till titel »klagomåhl när herr Sten Eriksson höll konungs räfzt utöffver alt Småland, anno 1545. Tingen voro 8, neml. 1) i Kind d. 10 febr., 2) i Wimmerby d. 14 febr. med Sefvedes, Ydre och Tunaläns härader, 3) med Aspelunds, Ambyrds (Handbörds) och Stranda härader d. 18 febr., 4) med Östra, Uppviddinge, S. Wedbo, N. Wedbo och S. Möre den 22 febr., 5) i Wexiö med Albo och Norrviddinge härader d. 27 febr., 6) med Sunnerbo härad d. 4 Mars, 7) med Vernamo, Vestbo och Östbo härader d. 6 mars, 8) i Jönköping med Wista, Tveta, Mo och Westra härader d. 8 mars. Domrarne voro desamma. På ett par ställen uti S. Möre voro några personer adjungerade. I de båda städerna Wexiö och Jönköping fungerade ock borgmästare och råd, troligen derför att jurisdiktionen afsåg äfven städerna. På alla ställena tjenstgjorde såsom nämnd 24 män från distriktet. Hvad beträffar tinget i Wexiö sägs uttryckligen, att nämnden utgjordes af »bönder». År 1558 höllos s. k. räfsteting men i sjelfva verket rättareting af Svante Sture med åtskillige andre i Vestergötland. Af domboken, som förvaras i riksarkivet, synes, att tingen, likasom de småländska, höllos distriktvis med några härader i sender, och att vid dessa ting, ej blott häradsnämnd utan äfven konungsnämnd fungerade. Samma år höllos räfsteting eller egentligen rättareting i Vermland af Olof Persson, Mats Kagg och Hans Torstensson. (Handl. rör. Skandin. hist. XXI, s. 8.)

Alla dödsdomar blefvo understälda konungens pröfning. Domen slutas med de orden: Derest ej Kongl. Maj:t vill benåda hans lif.» Målen anhänggiggjordes vanligen omedelbart vid tinget. Stundom förekomma dock ärenden, som förevarit vid lägre domstol. Stundom öfverlemnades åt fogden att afgöra saken (prot. 12 febr). Stundom gjordes förbön för den dömde hos konungen. Straffen voro stundom alldeles godtyckliga. Vid det ofvannämda af Conrad v. Pyhy hållna tinget i Upsala d. 4 maj 1541, blef en dräng Mats, som drucken begått nattvarden och, sedan han tagit till sig Kristi lekamen, »utgått och lagt sig vid prestens lada och spytt», dömd att lefvande sönderslitas med glödande tänger. Han blef emellertid i stället hängd.

plägade utfärda domar i sitt residens. Likaså Gustaf d. I. Af handl. rör. Finlands häfder I, s. 230, VI, s. 176, synes, att Gustaf ofta, än på Svartsjö, än på Gripsholm, afgjorde rättegångsmål och derifrån utfärdade dom. Det var mycket vanligt, att allmogen, dels alldeles med förbigående af domstol dels också utan iakttagande af instansordning, omedelbart vände sig till Konungen för afhjelpande af sina besvär. Konungen, hvars tid härigenom blef allt för mycket upptagen med slika ärenden, var derför betänkt på inrättandet af en öfverdomstol i stället för den föråldrade räfstetingsinstitutionen. Han började med Vestergötland och utfärdade på förslag af sin d. v. kansler Conrad v. Pyhy 1540, den s. k. regeringsformen för sistnämnde landskap. Man har ansett, att denna förordning aldrig varit tillämpad. Men man har sedermera funnit de protokoll, som förts vid det genom regeringsformen inrättade s. k. regementsrådet. Dessa protokoll utvisa, att domstolen fungerat åren 1540—1542. (Hand. rör. Skand. hist. XXIV). Regementsrådet var en dels administrativ dels judiciel myndighet och i senare hänseendet både af civil och kriminell natur.*) Regementsrådet, som dels var en appellationsdomstol från lagmansrätt dels upptog mål i första hand, bestod af ståthållaren, underkansleren, fyra råd och sekreteraren.**) Det kan egentligen ej sägas hafva utöfvat Konungens domsmyndighet. Men en mängd mål skulle underställas Konungens pröfning. Föreskriften härom var mycket omfattande, och Gustaf I tålde ej, att hans föreskrifter åsidosattes. Sålunda skulle »alla högvigtiga handlingar eller andra dråpliga saker, hvilka kronan och Konungen märkeligen anliggande vore», underställas Konungens pröfning. Synnerligen skulle det ske med de mål, i hvilka fråga var om lifsstraff och hvilka uti lagen »icke så beskedelige och klarlige medh theres straff och pæn ut-

---

*) I instruktionen heter det: »Eder ær allom nog vetterliget, att ther hos Eder i vår landsände Westergöthland altid åtskilliga och monge clage mål både om jordlotter, slagzmål, arff och andre gamble och nye ærender fast mere än nogorannerstädes her udi rikit altid for handen ware pläger.»

**) Äfven ryttmästaren hörde till domstolen.

tryckte æro».*) Emellertid hade ej regementsrådsinstitutionen lång varaktighet.

Erik XIV:s högsta nämnd är också att betrakta såsom ett försök att ordna den högsta domaremyndigheten. Men åt denna inrättning, bedröflig i åminnelse, skall jag egna ett särskildt kapitel. Under Johan III och Carl IX samt Gustaf Adolf, ända till inrättandet af hofrätten, var det hufvudsakliga sättet för anlitande af den kungliga domsmyndigheten att vända sig till Konungen personligen, enär den kungliga tingsjurisdiktionen de facto kan sägas hafva upphört. I Carls och rådets patent den 20 Mars 1593 föreskrifves, att tvistande först borde söka häradshöfdingens dom samt sedermera vädja till lagmannen och från honom till hertigen och rådet.**) Något konungsting, till hvilket ändringssökande skulle ske, omtalas ej i detta patent. Deremot omnämnes den i stadslagen förekommande räfst. Det säges nemligen, att i städerna skulle mål först upptagas vid rådstufva, hvarifrån vad skulle gå till de ting, som vid marknaderna höllos, när några af rikets råd voro tillstädes, hvarmed tydligen afses stadslagens räfst. Härifrån skulle ändringssökande ske hos hertigen och rådet. Emellertid blef regentens tid

*) Polisen ombesörjdes af en sqvadron rytteri under befäl af en ryttmästare. Huruvida ryttmästaren var åklagare eller någon annan sådan erfordrades, eller om ransakning fick ske på grund af rykte eller angifvelse, är ej klart. Det senare synes emellertid sannolikt vid betraktande af hela inrättningens karakter. Någon anledning förekommer ej emellertid att tortyr fått begagnas.

Af protokollen ser man, huru det förfors i de brottmål, som blefvo Konungen underställda. I dråpmål berodde det på målsegaren, om han ville taga böter eller fordra lifvet. Förlikte sig målseg. och medgaf förbrytaren lifvet, berodde det i allt fall på Konungen om förbrytaren fick lefva. Medgafs detta, skedde det mot böter, hvarom underhandlades, till dess så mycket gafs, att Konungen var nöjd. Äfven i en del andra mål, tillgick på samma sätt. En tjuf, Sven Andersson från Wista härad, hvilken stulit en ko jemte 3 pund smör m. m., dömdes till hängning; men då målseganden unnade honom lifvet, skulle man förhöra sig, om konungen ville benåda honom. En person vid namn Lindorm Matsson, som i flera år haft en gift qvinna hos sig såsom konkubin, erbjöd sig att till konungen betala 40 mark silfver. Men då ej detta anbud godkändes, erbjöd han 100 lod silfver. Se vidare Handl. rör. Skandinaviens hist. XXIV, s. 83, XXIX, s. 87.

**) Detta är det första stadgande i Sverige, hvarigenom bestämd instansordning föreskrifves. Det efterlefdes emellertid icke. Först i kraft af rätteg.-ordningen 1614 blef en stadgad instansordning i sjelfva verket införd.

ändock allt för mycket anlitad i och för lagskipningen. Carl klagar häröfver och söker afhjelpa denna olägenhet genom inrättandet 1598 af ett nytt slags för hela riket gemensamt rättareting, som skulle hållas i Upsala vid Distingsmarknad, och hvartill skulle infinna sig rikets råd samt alla lagmän och häradshöfdingar jemte fogdar och andra gode män, och med kraft af konungs dom afgöra alla från härads- och lagmansrätter (man ser att afseende ej göres å instansordning) till Konungen hänskjutna mål. Men denna i öfrigt mycket opraktiska inrättning kom, ehuru påbjuden i rättegångsstadgan den 25 Febr. 1598, ej till verkställighet, lika litet som andra af Carl vid riksdagarna 1600 och 1602 i enahanda syfte väckta förslag. Ej heller ledde Carls förslag att inrätta en fast hofrätt till något resultat. Se Posse, l. c. s. 12. Carl föreslog nemligen 1604 inrättandet af en sådan öfverdomstol, i hvilken riksdrotsen skulle vara ordförande med rätt att till ledamöter kalla 7 till 12, helst lagmän, som voro boende i närheten af det ställe, der Konungen hade sitt hofläger. Rådet gjorde häremot den befogade anmärkning, att domstolen borde ega större fasthet och sammanträda två gånger om året i Stockholm, äfvensom att ledamöterna borde utses af Konungen.

Carl hade äfven ett förslag att återupptaga Gustaf I:s inrättning med regementsrådet, men detta förföll.*)

Af hvad nu blifvit anfördt framgår tydligt, att den högsta domsmyndigheten under ifrågavarande tid väsendtligen sammanförts hos Konungen personligen. Det var en lagskipning i »Konungens gård».

---

*) I sammanhang med framställningen af den kungliga domsmyndigheten torde det förtjena nämnas, att ofta förordnades e. o. domstolar till handläggning af särskilda vigtigare mål, särdeles rörande politiska förbrytelser. Sålunda förordnade Carl Knutsson 1453 en domstol, bestående af fem rikets råd jemte kansleren Nils Ryting samt många andra riddare, svenner och »gode män», för att döma åtskilliga personer, som gjort sig skyldige till högmålsbrott, såsom biskopen i Skara, Bengt Gustafsson, Bengt Gylta, Magnus Gren, m. fl. Sedan anklagelsen var uppläst, frågade konungen om någon af de anklagades fränder eller vänner vore tillstädes, som hade något att anföra till deras försvar. Då ej sådant skedde, skreds till dom. (Styffe, III, 73).

Kap. V.

Erik XIV:s högsta nämnd.

Bland anstalter, som under Vasaätten vidtogos för att ordna Konungens högsta domsmyndighet, intager Eriks högsta nämnd ett framstående rum. Då jag säger detta, är det icke med afseende på det lämpliga i denna domstols organisation eller den nytta, som genom densamma åstadkommits. Nämndens sammansättning var just icke mönstergill, och af sin verksamhet har den efterlemnat ett högst bedröfligt minne. Men den var före inrättandet af Svea hofrätt det enda försöket att ordna den konungsliga domsmyndigheten, som åtminstone kom till stånd. Eriks Kungliga nämnd var dels en allmän högsta domstol dels en kunglig borgrätt. Nämndens protokoll, som äro i behåll, börja med Februari månad år 1562. Men att denna domstol är inrättad förut, ådagalägges, dels deraf att domar utfärdade af densamma finnas af äldre datum, dels deraf att domstolen omtalas i Eriks hofartiklar af den 19 November 1560.*)

Af dessa hofartiklar, §§ 56, 57 och 58, synes det, att nämnden i början var afsedd förnämligast att vara en borgrätt, en rätt för afgörande af tvister emellan hoffolket och brott som af dem begingos. Nämnden skulle nemligen ransaka och döma »om alla oenigheter, kif och trätor, som

*) Då man betänker, att Gustaf I afled d. 29 Sept. 1560, synes nämnden hafva varit en redan före Eriks tillträde af regeringen af honom påtänkt inrättning. Sannolikt hade Göran Persson sin hand med i bildandet af denna domstol. Han hade studerat i Wittenberg, der han inskrefs den 3 Oktober 1550 och hvarifrån han medförde rekommendationsbref af Melanchton. Han egnade sig der åt »bipartiti spaciosa volumina juris», såsom det heter i ett till hans ära af en f. d. studentkamrat Reichebach författadt qväde. Redan före Gustaf I:s död stod han i ynnest hos Erik. Han uppehöll sig hos denne såsom sekreterare och chef för hans spioneri i Kalmar. Vi hafva i vår historia flera sådana inflytelserika juridiska rådgifvare ehuru ej af samma bedröfliga åminnelse. Sådana voro Ryting hos Carl Knutsson, Heming Gadd hos Sten Sture, Norrman och Pyhy hos Gustaf I, Chesnecopherus hos Carl IX. Se vidare Hist. bibl. 1881, s. 310. Eriks kansler blef Göran, så snart Erik tillträdde regeringen.

kunna sig tilldraga vid hofvet». Men nämndens kompetens inskränkte sig ej till detta. Den hade att handlägga frågor om tjensteförseelser. Då hofartiklarna jemväl innehöllo stadganden om högförräderi och landsförräderi med skärpta straffbestämmelser mot dem som i landslagen förekomma, så är redan häraf troligt, att nämnden var afsedd att handlägga sådana mål. Af nämndens protokoll veta vi med visshet, att nämnden ransakade och dömde i dessa. Nämnden var således en borgrätt, en domstol för landsförräderi och majestätsbrott samt tjensteförbrytelser.*) I sin sistnämnde egenskap blef den lätt en kammarrätt för granskning af krono-

---

*) Såsom exempel på andan i dessa hofartiklar torde förtjena nämnas:

21. »Den som försummar vakt eller sofver på post hafve förverkat halsen.»

22. »Den som är på vakt och icke har god uppsigt öfver eld och *annat*, deraf någon märkelig skada *kunde* förorsakas eller ock sådant uti tid icke tillkännagifver, straffas till lifvet.»

24. Deri stadgas, att om någon kongl. hofjunkare, som till kredensning för Kongl. Maj:t är förordnad, det förgäter och ej följer den kredensordning, Kongl. Maj:t hafver i sitt kungliga hof nådigst befallt, skall straffas såsom den sin rätte konungs och herres välfärd förse vill, med mindre han njuter synnerlig nåd. Den som sålunda vid uppassningen bjöd i orätt ordning, eller spilde en droppe vin på konungen eller det kungliga duktyget, kunde dömas till döden.

26. »Hvilka som rotera inbördes till att emellan sig göra något parlament, straffas till halsen. Hvarje sammankomst för gemensamt ändamål medförde sålunda döden.»

37. Hvilken, som finner någon otillbörlighet hos fruntimret och ej gifver det an, straffes med lifvet. Den som sålunda såg, att någon mansperson i hemlighet samtalade med en dame tillhörande konungens seralj och ej angaf det, hade gjort sig skyldig till lifsstraff. Det var med tillämpning af dessa hofartiklar, som dödsdomar afkunnades för sådana förbrytelser, som följande: försummad krigstjenst (skytten Hans Eriksson), försummelse i tjenst (Gregorius Arvidsson $^{4}/_{9}$ 1563; Jöns Bosson $^{7}/_{1}$ 1564; Kammartjenaren Martin Tomasson $^{21}/_{1}$ 1564; fogden Göran Larsson, maj 1565; Nils Korp $^{6}/_{2}$ 1566; Fodermarsk And. Månsson $^{27}/_{3}$ 1566; 5 särskilda personer 1566; räntmästaren Erik Henriksson $^{7}/_{11}$ 1566; krutmakaren P. Ingeson $^{8}/_{2}$ 1567; profossen Hans Grunberg $^{1}/_{4}$ 1567; kamrer Ludvig Rasmus Ludvigsson och Hans Arvidsson $^{26}/_{4}$ 1567. Hit äro ock att hänföra försummelse att afstraffa fältflyktingar, 3 profosser i maj 1565; lössläppande af fångar, profoss Hans Eriksson $^{3}/_{5}$ 1566; Thomas Henriksson $^{7}/_{6}$ 1566; försummelse vid grufvorna, 3 personer $^{16}/_{1}$ 1567; försummelse i Lothringska affären, Nils Hansson $^{5}/_{4}$ 1567. För felaktiga räkenskaper dömdes räntmästaren Eskil Jönsson $^{6}/_{4}$ 1565; fogden Bengt Törjeson $^{21}/_{2}$ 1567. För tidigt utbetald sold, Isak Grabbe $^{11}/_{10}$ 1566. För uraktlåten leverans dömdes Tuve Skåning $^{3}/_{7}$ 1563 och Lasse Jönsson $^{16}/_{7}$ 1563; för kontraktsbrott, Johan Tureson $^{14}/_{7}$ 1565. För lasteligt tal, Louis de Varoul $^{12}/_{12}$ 1552; Jöns Jute $^{26}/_{8}$ 1564; Arendt Drake $^{18}/_{2}$ 1567; för uppväckande af misstanke, 2 paulunväktare $^{26}/_{11}$ 1566;

räkenskaper och afdömande af fel i dessa samt försnillningar. Den blef under sin fortvaro ännu något mer. Den blef en högsta instans för appell från underdomstolarne såväl i civil- som kriminalmål. Detta synes hafva inträffat 1563. I sammanhang nemligen med den instruktion, som Erik nämnde år afgaf för den regering, som under Hans Claesson Bjelkenstjernas ordförandeskap förordnades att fungera under Eriks frånvaro vid armén, utfärdades jemväl en instruktion för nämnden, hvari säges, att densamma skulle »uppå vissa tider om året, som är hvarje tredje år (sic) draga omkring i hvarje landsända öfver hela riket och i de förnämsta städer — — ransaka och förhöra om alla ärenden, som icke kunnat slitas för lagmannen, afsägandes i hvarje ärende sentens», hvilken skulle gälla såsom Kongl. Maj:ts dom. Af instruktionen synes vidare, att nämnden var behörig att oberäknadt vädjade mål upptaga dels sådana mål, som dit instämdes dels sådana, som ej blifvit af lagmannen afgjorda. Allmän lag skulle följas, men jemväl »hofartiklar i afseende på de saker, som dem anlanga eller emot dem äro, hvilka samma hof- och krigsartiklar äro undergifne». Huruvida med denna nämndens anordning till högsta domstol jemväl afsågs, att densamma skulle i sin stadigvarande jurisdiktionsort, Stockholm, upptaga vädjade mål, framgår ej af sagde instruktion.

Jag öfvergår till frågan om det kriminella förfarandet vid nämnden. Att detta var inqvisitoriskt, ligger i öppen dager. Men i hvad mån öfverensstämmer ifrågavarande inqvisition med utlandets ofvan af mig beskrifna? Vid ifrågavarande inqvisition spelade angifvelsen, likasom vid den utländska, en stor rol, då deremot den allmänna svenska inqvisitionen, såsom vi hittills sett, endast grundade sig på rykte. Mängden af de brott, för hvilka dödsstraff af nämn-

---

N. Persson, Sturens tjenare, som uppväckt konungens misstanke då han burit en bössa. Stalldrängen Eskil Persson, som målat Sveriges vapen upp och nedvändt $^{11}/_{2}$ 1566. För uraktlåtenhet att aflemna rustningar, Jöns Soop och Nils Kock $^{27}/_{5}$ 1564; undandragande att utgöra skatt, Mats Clöffin $^{2}/^{2}{}_{6}$ 1566; försök att rymma, Hans Friis $^{29}/_{11}$ 1566; lägersmål, Bengt Larsson $^{8}/_{8}$ 1565.

den ådömdes, hade blifvit till ransakning upptagna på grund af angifvelse. Hvad som härvid emellertid är särdeles anmärkningsvärdt, är det, att oaktadt procedurens ultra-inqvisitoriska beskaffenhet för syns skull en åklagare fungerar nemligen »konungens prokurator herr Göran Persson», som emellertid egentligen var ledare både af inqvisitionen och af dömandet. Att den förra, i likhet med förhållandet på kontinenten, var genom särskild procedur skild från det sednare, som förrättades i hemlighet, derpå hafva vi säkra bevis i protokollen. Huruvida vittnen afhördes uti inqvisitens frånvaro, såsom fallet var i den utländska processen, äfvensom i hvad mån å inqvisitens sida försvarsrätt var medgifven, derom lemna ej de källor, jag haft att tillgå, tillräcklig upplysning.

Bekände ej inqvisiten, användes tortyr*), hvilket synes hafva skett utan domstolens anordnande blott på inqvirentens befallning. Undersökningen hölls i närvaro af ett par delegerade af domstolen. Men i sjelfva verket var det prokuratorn som ledde denna. Sjelfva domstolen synes hafva dömt antingen efter ett af de delegerade eller Göran Persson meddeladt referat. Huruvida den tilltalade inställdes inför domstolen och fick domen uppläst för sig eller erhöll del af densamma i fängelset, ser man ej tydligt af domstolens förhandlingar.

Ingen appell fick ega rum, men, såsom ofvan är anfördt, blefvo dödsdomar stundom underställda konungens personliga pröfning.

Vid Eriks högsta nämnd blef tysk kanslistil, hvarmed vi ännu laborera, först införd, likasom den första svenska kansliordning var den, som för nämnden utfärdades den 1

---

*) I rimkrönikan öfver Erik yttras om Maximilian, Karin Månsdotters förmente älskare:

> »Om aftonen, thå som sy var slaget,
> Man honom under rådstuffen hade.
> Ther blef han illa streckter.
> Han skulle bekenne thet aldrigh var,
> Thet halp intet hvadh han förebaar.
> Hans lemmar the alle utstreckte.»

November 1563.*) Nämndens domar hade formlig rubrik, som började sålunda: »Den Stormägtigste, Högborne Furstes och Herres, Herr Erik den fjortonde, Sveriges, Götes och Wendes Konungs tillförordnade Nämnd och uppå H. K. Maj:ts vägnar hafvande den öfversta dom, Gör veterligt» o. s. v., (Hist. Tidskr. 1881, V, s. 328.)

Jag vågar i afseende på Eriks nämnd yttra det slutomdöme, att historien knappt i något civiliseradt land kan uppvisa ett motstycke till ifrågavarande domstol i blodig verksamhet. Den beryktade stjernkammaren går visst ej upp deremot. Man må dock vid omdömet derom taga i betraktande den omständighet, att den lag, som domstolen hade att rätta sig efter, var Eriks hofartiklar. Det var svårt för domstolen att, då den tilltalade ej kunde frikännas, undvika att döma honom till döden, enär dessa hofartiklar stadgade dödsstraff för de minsta förseelser. Dertill kom Göran Perssons inflytande såsom kongl. prokurator samt chef för den hemliga polisen. Det må ock anmärkas, att Eriks högsta nämnd i ett afseende inlagt ganska stor förtjenst, hvilket rättvisan fordrar, att man ej undandöljer. Jag menar nämndens verksamhet vid undersökningen om den mängd af gods, som under Gustaf I:s tid, till följd af Vesterås recess eller indragning från adliga familjer, med orätt kommit i kronans besittning. Dessa återvunnos genom nämndens beslut åt sin rättmätige egare. Det var hufvudsakligen den ofvannämnde Rasmus Ludvigsson, hvars utredning låg till grund för nämndens domar i detta afseende.

*) De första kända kansliordningar äro de påfliga. Bland dessa är synnerligen den af Bonifacius VIII utfärdade af intresse. Den innehåller bland annat mycket detaljerade och af finesser utmärkta föreskrifter i afseende på renskrifningen för att förekomma förfalskning. (Kaltenbrenner, Über die äusseren Merkmale der päpstl. Urkunden). Dernäst komma de sicilianska s. k. statuta officiorum af kejsar Fredrik II och hans sicilianske efterträdare. Fredriks kansliordning, författad emellan 1242—1246, innehåller noggranna föreskrifter om emottagande och afgörande af böneskrifter jemte edsformulär för de kejserlige embetsmännen. Manfreds innehåller de mest fullständiga föreskrifter i ämnet (Kanzler-Ordnungen und Kanzler-Gebrauche v. Winckelman, Inspruck 1880).

Kap. VI.

Furstlig och högadlig jurisdiktion samt gårdsrättslagskipning.

Såsom bekant är, följde med innehafvandet af de svenska hertigdömena samt grefve- och friherreskapen, bland annat, en öfverordnad lagskipande myndighet. Likasom fallet var med den kungliga ända till åtminstone 1593 (se ofvan) så iakttogs väl ej heller i afseende på den furstliga och högadliga jurisdiktionen någon bestämd instansordning. Vederbörande vände sig oftast till fursten, grefven eller friherren omedelbart eller åtminstone med förbigående af lagmansrätt. I stadgarna 1582 och 1587 angående de furstliga rättigheterna föreskrefs emellertid, att ransakas skulle först af häradshöfdingen, sedan af lagmannen och vidare af fursten sjelf, hvarefter ändringssökandet fick göras hos Konungen. Inom grefve- och friherreskapen var ett led i instansordningen uteslutet. Målet gick från häradshöfdingen omedelbart till grefven eller friherren och ifrån honom till Konungen eller rikets råd.*) (Se vidare Posse, Bidrag till svenska lagstiftningens hist. s. 7). Genom k. br. d. 20 April 1578 var det grefven och friherren förbudet att »gifva nåd». Den exsekutiva myndigheten tillkom förläningshafvaren. Ännu i rättegångsordinantian 1614 omförmäles nämnde procedur. Sedan försvann den ärftliga länsförfattningen. Carl Filip var den siste, som innehade förläning på hertigdöme.**) Under Carl XI afskaffades den grefliga och friherrliga länsförfattningen med ty åtföljande jurisdiktion.

Hvad beträffar den gårdsrättsliga jurisdiktionen, så var denna af två slag, den som utöfvades på konungens slott, och den som tillkom innehafvarne af vissa stora gods öfver deras underhafvande. Jag har redan omnämnt Erik XIV:s

---

*) Lagmän tillsattes af konungen, men häradshöfdingar af förläningsinnehafvaren, vare sig hertig, grefve eller friherre. Denne uppbar inom förläningen såväl kronans räntor som konungens sakören.

**) Han hade en särskild hofrätt, som dömde i hans namn.

gårdsrätt eller s, k. hofartiklar, och den jurisdiktion som enl. dessa af Eriks nämnd utöfvades. Af Gustaf I*) och Johan III finnas också gårdsrätter eller hofordningar utfärdade, de förra den 16 Oktober 1544 och de senare 1569. I afseende på det kriminella förfarandet är det mest anmärkningsvärda den stora betydelse, som nämnde-institutionen dervid utöfvade. Öfver alla saker skulle efter målets vigt, sex, tolf, tjugofyra »af hopen» nämnas för att yttra sig om det faktiska förhållandet. Att straffen voro särdeles stränga i Erik XIV:s hofartiklar, har redan blifvit anmärkt. Förhållandet var, om ej fullt sådant, dock liknande i de öfriga.

Vi hafva sett, att på grund af Margarethas föreskrift gårdsrätten tillämpades äfven på rikets råds gårdar. Då riksrådsvärdigheten ej var ärftlig, så var denna jurisdiktion egentligen af personlig natur, men, då det ofta hände, att son efter far i många led voro medlemmar af rådet, så fick gårdsrättslagskipningen stundom en viss konsistens, hvilket emellertid var sällsynt. Adeln gjorde väl ansökan hos Sigismund att få vid sina gårdar allmänt tillämpa gårdsrätterna; men det förslag till privilegier, hvari denna framställning gjordes, blef aldrig stadfästadt.**) Emellertid funnos några gårdar,. som af ålder voro i åtnjutande af särskild jurisdiktion. Sådana voro Engsö i Upland, Torpa i Vestergötland och Bergqvara i Småland. Vid förstnämnda båda gårdar blef lagskipning oafbrutet utöfvad sedan medeltiden. Vid Bergqvara hade sedan lång tid tillbaka icke någon jurisdiktion utöfvats, då den 1649 stadfästades af Drottning Christina. I slutet af Carl XI:s regering upphörde ifrågavarande juris-

---

*) Särskilda krigsartiklar utfärdades af Gustaf I den 12 jan. 1545; af Gustaf Adolf den 15 juli 1621.

*) År 1671 utfärdades visserligen en gårdsrätt för adelns gårdar. Men den inställdes och »uppsköts till lägligare tid och mognare betänkande», då vid 1672 års riksdag gjordes anmärkning, att densamma endast af adeln, men ej af de öfriga ständerna blifvit samtyckt.

I Skåne hade emellertid adeln, enligt Malmö recess d. 18 sept. 1662, fortfarande rättighet till hals och hand och de vanliga birke- och gårdsrätterna, de hittills utöfvat, jeml. Christiern III:s recess och Fredr. II:s handfästning

diktion.*) Då den egentligen tillhör nu ifrågavarande period, så vill jag här med några ord beskrifva densamma, ehuru materialerna delvis härtill äro hemtade från en tid som infaller något senare. Säkert hade ej denna lagskipning under mellantiden undergått någon förändring. Af handlingarna, som finnas aftryckta i Nya handl. rör. Skand. Hist., 22 och 29 del.**), synes att ifrågavarande jurisdiktion var en fullkomlig birkerätt. Lagskipningen utöfvades af en utaf godsegaren tillsatt domare, justitiarius loci, med biträde af nämnd, (hvad Bergqvara beträffar både härads- och godsnämnd). Till och med dödsdomar afkunnades, hvilka dock underställdes godsegaren, som hade jus vitæ et necis, i detta afseende mägtigare än innehafvarne af grefve- och friherreskapen, hvilkas domar i lifssaker underställdes hofrätten. Rättegången och bevisningen var öfverensstämmande i hufvudsak med den vid allmänna domstolarna använda. Emellertid förekommer, oaktadt hänvisning till domarereglerna, ofta att konsakramentaled åläggas svaranden, utan ringaste bevisning blifvit förebragt. (se Bergqvara prot. 1642, juni 30, 1652, mars 15.)

Kap. VII.

Anklagelse. Inqvisition.

Anklagelsen tillkom, såsom jag ofvan sökt visa, i medlet af det femtonde århundradet i vissa mål, endast målseganden. I andra, och detta var fallet med de flesta, tillkom åklagandet i första rummet målseganden. Allmänna åklagaren var endast då befogad att föra talan när måls-

*) Det skedde genom Kongl. resol. d. 21 nov. 1691 hvad beträffar Engsö, d. 9 febr. 1692 hvad angår Bergqvara och d. 27 sept. s. å. vidkommande Torpa samt Warskärs fiskeläge i Tjust härad i Kalmar län.

**) *Bergqvara* borgrätts prot. äro der intagna för 1598 april 4 och 7 samt 1642—47, 1649, 1652, 1677. En del af de intagna prot. tillhöra dock påtagl. Kinnevals häraderätt t. ex. 1642 okt. 14, 1647 maj 19.

I Klingspors och Schlegels arbete, Svenska slott, *Engsö*, finnes intaget ett prot. vid ting med Engsö, 1681, maj 28. En dräng, Anders Jonsson dömdes till döden, men benådades af egarinnan till Engsö, fru Sigrid Horn.

eganden på honom öfverlåtit sin rätt, eller målseganden förlikt sig med förbrytaren eller eljest försutet sin rätt till talan. I de få, der böterna voro konungens ensak, jemte en del högmål, samt några andra (se ofvan) var allmänna åklagarens befogenhet att föra talan oberoende af någon målsegande. Att denna anklagelseprincip, deri åklagandet väsendtligen berodde på målseganden, var mycket olämplig, lärer ej kunna bestridas. I mån, som staten kom till klarare insigt om sin uppgift och sanna fördel, måste också en af dess förnämsta omsorger vara att förändra sagde förhållande. Under sextonde århundradet — denna hufvudperiod för kriminalprocessens utbildning — blef man också betänkt att vidtaga förändringar i afseende på åklagandet. Detta skedde, *dels* derigenom att allmänna åklagarens rätt att föra talan oberoende af målseganden utvidgades, dels genom en något förändrad organisation af åklagaremagten. Allmänna åklagarens befogenhet att föra talan oberoende af målseganden utvidgades, *dels* derigenom att honom medgafs att utan uppdrag af målseganden och utan att denne försutit sin rätt anställa åtal i en del mål, deri sådana vilkor hittills fordrats för allmänna åklagarens uppträdande, *dels* ock derigenom, att nya i lagen ej omnämnda brott anbefaldes till åtal af allmänna åklagaren.

Vi hafva sett, i hvilken vidsträckt mån den offentliga anklagelsen utvidgades genom regementsformen för Vestergötland. Dels på det att Konungen ej måtte förlora sin andel i böterna, dels på det Konungen måtte genom underhandling med förbrytaren i vissa mål få så stor lösen som möjligt, var det nödigt, att brottens åtalande ej försummades. Derför utsträcktes allmänna åklagarens rätt att göra åtal oberoende af målseganden. Samma motiv föranledde till enahanda förhållande öfver hela riket. Genom patent den 9 Januari 1549 förbjöds grofva missgerningars nedtystande och förlikning. Det föranledde äfven dertill, att, då straff bestämdes för brott, som hittills i lagen ej voro belagda med sådant, så uppdrogs åklagandet åt allmänna åklagaren. Detta var t. ex. förhållandet med horsbrott, som enligt landsrätten,

under den katolska tiden endast var föremål för andligt straff, men under Gustaf I blef anvisadt till behandling af verldslig rätt och belagdt med verldsligt straff. (Se flera i Schmedemans festverk intagna bref). Erik XIV. fortgick på samma bana, och i k. patentet den 1 Maj 1563 blefvo åtskilliga förut ej i lagen upptagna brott under namn af högmål, såsom Gudsförsmädelse, frændsæmisspiæld, m. fl., med straff belagda och till ovilkorligt åtal anbefalda. Motivet uppgifves vara, att Gud sjelf i sin heliga lag så befallt. Det är ett uttryck af den genom protestantismen tillvägabragta förkärlek för gamla testamentet och böjelsen att på samtidens förhållanden tillämpa den mosaiska lagstiftningen. I hertig Carls patent den 28 Januari 1574 nämnes också tjufnad såsom ett brott hvilket det ovilkorligen tillhörde allmänna åklagaren att åtala. Genom riksdagsbeslutet i Norrköping den 22 Mars 1604 förbjöds nedläggandet af hals- och andra högmålssaker.

Dråp var också ett brott, för hvilket åklagandet undergick förändring. Åtalandet blef äfven för detta brott ovilkorligt för allmänne åklagaren, då förbrytaren var gripen. Var åter förbrytaren ej gripen, fortfor det gamla förlikningsförfarandet ännu en tid. Men, sedan Carl IX föreskrifvit, att i afseende på dråp Guds lag skulle följas, och då denna lag eller den mosaiska föreskref ovilkorligt dödsstraff, för viljadråp, så kom, äfven om förbrytaren ej var gripen, dödsstraff att ådömas för dråp och i följd häraf fridlöshetsstraffet att upphöra. I och med detsamma måste äfven den enskilda uppgörelsen emellan dråparen och målseganden upphöra samt åklagandet öfverflyttas till allmänna åklagaren, målsegandens rätt att jemväl åklaga oförkränkt.*)

Hvad beträffar edsöremålen, fortfor det gamla förhållandet, att, om förbrytaren ej blifvit gripen, blef han, antingen han instälde sig eller ej, förklarad fridlös och förlustig sitt

*) Härvid är likväl att noga märka, att, ehuru fridlösheten och förlikningsprocessen upphörde, försvann ej derför lejdförfarandet. Lejd gafs fortfarande åt dråpare, hvilka det lyckats att komma undan men voro villiga att inställa sig inför rätta.

lösa gods, och fortfor fridlösheten, till dess han på bön af målseganden erhöll frid.

Jemte det att allmänna åklagandet på berörda sätt utvidgades, undergick det också förändring, ehuru ej betydlig, i afseende på åklagaremagtens organisation. Utom fogden och länsmannen, hvilka omnämnas såsom offentlige åklagare uti landslagen, förekomma s. k. profosser, hvilka synas motsvara senare tiders landsfiskaler och omtalas ej mindre i det ofvan citerade protokoll för de räfsteting, som höllos af Conrad v. Pyhy 1541 (se prot. April 23) utan ock i stadgan af 1563.

Den enskilda anklagelsen fortfor att bestå. I det öfriga Europa hade den upphört vid den tid, derom nu är fråga, utom i England samt i några få fall i Tyskland (se ofvan rör. Carolina). Men, ehuru den enskilda anklagelsen sålunda fortfor att ega bestånd i Sverige, aftog dess användning mycket i grofva brottmål till följd af den offentliga åklagaremagtens utsträckta befogenhet.

Innan jag lemnar frågan beträffande anklagelsen, har jag en erinran att göra. Enligt den svenska rätten från medlet af femtonde århundradet, fanns ej någon annan preskription för talan i brottmål än den, att det i dråpmål ålåg målseganden att väcka åtal inom natt och år efter brottets föröfvande. Genom Upsala stadga 1538 blef denna preskription utsträckt till målsegandens rätt att föra talan i brottmål i allmänhet. För allmänna åklagarens behörighet att tala blef ännu ingen preskription fastständ.

Vi hafva sett, huru kriminalprocessen i medlet af femtonde seklet, ehuru väsendtligen grundad på ackusatoriskt förfarande, innefattade ett inqvisitoriskt tillvägagående, *dels* i det afseende att den upptagit den redan i Upsala stadga förekommande anklagelsenämnden, *dels* deruti att den person, som af ryktet utpekades såsom gerningsman till ett brott, inkallades för att med ed fria sig från denna misstanke. I medlet af det sextonde århundradet finnes förhållandet betydligt förändradt. Det inqvisitoriska förfarandet är inskränkt, derutinnan att anklagelsenämnden, som innefattade

en fullkomlig kanonisk angifvelseprocess, upphört. Det finnes utvidgadt derutinnan, att jemte det domaren fortfarande egde att i grofva brottmål på grund af rykte, såsom förr, anställa undersökning om ryktets tillvaro, måste också undersökning anställas ej blott om det faktiska förhållande, som utgjorde föremål för ryktet, utan ock om den tilltalades skuld. Jag skall i ett kommande kapitel närmare redogöra för detta förhållande.

KAP. VIII.

Häktning. Lejd.

Den alltmera utvecklade föreställningen om statens befogenhet och pligt att verka för rättstillståndets uppehållande hade ej blott den följd, att staten genom sina organer, den offentliga åklagaren och domaren, uppträder för brottets beifrande. Den måste i och med detsamma äfven hafva det inflytande på häktningen, att densamma lättare kunde ega rum. Skilnaden emellan flagrant och ej flagrant brott upphörde här, såsom i utlandet var fallet. Då, enligt femtonde århundradets rätt, häktning, utom i fråga om tjufnad och röfveri, ej fick ske, om ej förbrytaren påträffades å bar gerning eller flyende fot, fick häktning nu ske på grund af förekommande omständigheter.

I afseende på förbrytarens ställning gjordes deremot vid häktningen fortfarande skilnad emellan bolfast och ej bolfast person. Beträffande åter befogenheten att verkställa häktningen undergick denna en vigtig förändring, i det häktningen alltid ytterst kom att bero på statens organ, här den allmänna åklagaren. Då nemligen målseganden gripit förbrytaren, skulle denne alltid öfverlemnas i offentligt förvar; och åklagaren var nu ej blott en förvarare af förbrytaren, utan egde pröfva, huruvida den gripne skulle hållas häktad eller lössläppas. Derjemte tillkom det allmänna åklagaren att proprio motu verkställa häktning i betydligt vidsträck-

tare omfång än förr, i samma mån som hans rätt att åklaga utvidgades.

Var åter förbrytaren ej häktad, så förblef proceduren i edsöremål fortfarande den, att förbrytaren, om han ej instälde sig, förklarades fridlös, till dess han erbjöd sig att svara, då han fick mot lejd framkomma.

Kap. IX.

Det kriminella förfarandet vid domstolen.

Jag har ofvan antydt, att det inqvisitoriska förfarandet, sådant det förekommer i femtonde århundradets rätt, förändrades. Denna förändring bestod först deri, att, jemte upphörande af den rent kanoniska angifvelseprocessen, den på grund af rykte utvecklades från sin primära kanoniska form till en mera framskriden. Det konstaterade ryktet föranledde ej längre dertill, att den, som deraf utpekades, skulle, i enlighet med den äldre kanoniska processen, med ed befria sig från den præsumtion, som låg i ryktet. Ej heller hänsköts saken omedelbarligen utan annan bevisning till nämnd. Denna hade ej att »ransaka» på samma sätt som angående röfveri var stadgadt i L. L. Eds. 42, dervid nämnden regulariter yttrade sig på grund af sin utom rätten förvärfvade kännedom, vanligen utan någon inför domstolen förebragt bevisning. Så tillgick ej nu. Ej blott ryktets verklighet utan dess rigtighet måste genom positiv bevisning inför domstolen ådagaläggas. Domaren tillkom det att utleta och ransaka, nämnden att med anledning af bevisningen yttra sig friande eller fällande. Domaren anstälde en egentlig inqvisition, om också ej fullt i öfverensstämmelse med den yngre kanoniska rättens ofvanbeskrifna procedur.

Att emellertid ed stundom ännu ådömdes på grund af blotta ryktet, synes deraf, att 1640 års lagkomité just anmärker detta förhållande såsom påkallande rättelse. Ännu

i 1734 års lag medgifves edgång på grund af rykte, dock ej i lifssaker (Rgb. 17: 30).

Huru ett *inqvisitoriskt* rättegångssätt af helt annan beskaffenhet än det ofvan beskrifna begagnades ej blott vid Erik XIV:s högsta nämnd, utan jemväl vid sådana politiska domstolar, som för särskilda mål tillsattes, har ofvan blifvit visadt.

I öfrigt var det kriminella förfarandet af *ackusatorisk* beskaffenhet. Intet brottmål upptogs med omförmälda undantag, utan anklagelse; men genom inflytande af den förändrade gestalt, bevisningen erhållit, på sätt här nedan skall visas, kom domaren i afseende på målets gång att intaga en annan ställning än den, han förut intagit. Han kom att anställa förhör med den anklagade, och jemväl anordna bevismedlen. Ett kriminalförfarande uppstod, som har en viss likhet med det franska ofvanbeskrifna s. k. ordinarie förfarandet.

Såsom redan blifvit omnämndt, omtalas både i lands- och stadslagen dombref. Protokolls förande var ej föreskrifvet hvarken i den ena eller den andra af dessa lagar. Stadens bok, som omtalas i stadslagen, var, nemligen lagboken, ej något protokoll. Emellertid hafva vi åtskilliga domböcker för städerna i behåll, redan från medlet af femtonde århundradet*) Några protokoll för domstolarne å landet finnas ej för längre tid tillbaka än senare hälften af sextonde århundradet.**) De föranleddes af ett plakat af Gustaf I af den 9 Januari 1549, deri han stadgar, att häradshöfdingarne skulle hålla domböcker och dem insända till konungen, så framt de ville åtnjuta någon häradshöfdingeränta.

---

*) Såvidt jag har mig bekant finnas följande stadsdomböcker från äldre tid än 17:de århundradet: i Arboga 1451—1630; Enköping tre, en från 1540—51, en 1570—95, en 1596—1632; Strengnäs 1590—98: Söderköping 1571—83, 1585—1600; Skenninge 1588; Jönköping 1584—1735; Malmö en mängd fr. 15:de o. 16:de seklen; Halmstad 1552; Göteborg 1586—97; Ulricehamn 1576—1664; Lidköping 1547—1617; Carlstad 1586—1735; Gefle 1573—1659.

**) Följande häradsrätts protokoller finnas från 16:de seklet: Hanekinds 1585—95, 1590—98; Wifolka 1599—1669; Hellestads och Tjellmo 1599—1735; Hammarkinds 1599—1613; Åse 1551—1651; Gafnefs, Leksands, Rättviks m. fl. 1592—1630; Hille o. Wahlbo 1581—86; 1588—1600.

Kap. X.

Bevisningen.

Det finnes ej något område hörande till kriminalprocessen, der domarereglernas inflytande på den gällande rätten visade sig så verksamt som inom bevisningens. Den allra vigtigaste förändringen härutinnan rörde bevisningsskyldigheten. Det blef ej längre, såsom fallet var enligt landslagen, beroende på käranden, huruvida han ville ikläda sig bevisningsskyldigheten. Det blef ej heller längre, såsom stadslagen påbjöd, svarandens skyldighet att, om den käranden regulariter åliggande bevisningsskyldigheten misslyckades, med ed undanrödja den presumtion, som sjelfva anklagelsen innefattade. Käranden blef lagligen skyldig att bevisa sitt käromål. Förmådde han ej det, var svaranden fri. Hade likväl käranden förebragt bevisning till en viss grad, blef edgång svaranden förelagd. I Upsala stadga 1538 förklaras nemligen alldeles i öfverensstämmelse med domarereglerna, att »all klagemål, som icke hafver någon skälig liknelse, bör icke gillas».

I sammanhang med bevisningsskyldighetens förändring måste en förändrad anordning af bevismedlen inträffa. Eden upphör att vara hufvudbevisning och blir endast supplementär. Svaranden får ej åläggas ed, utan att käranden förebragt någon bevisning. Har han åter förebragt full bevisning, behöfs ej ed. Hvad som redan i det trettonde århundradet inträdt i den kanoniska rätten, får sålunda i det sextonde inträde i den svenska.*)

---

*) Att det emellertid äfven efter ifrågavarande period stundom hände, att edgång ådömdes svaranden utan ringaste bevis, må gerna medgifvas. Lagskipningen är ej ännu konstant och kunde än mindre vara det då. I allmänhet synes emellertid edgång, då den förekom utan bevisning, skett efter erbjudande. Detta var t. ex. fallet med en Måns i Backa, hvilken af Skärkinds häradsrätt förelades edgång i fråga om stöld af ål ur M. Soops ålkista. Skärkinds dombok 1635, april 7.

Vittnesbevisningen blir på samma gång hufvudbevisning Då det ej längre berodde på kärandens behag att åtaga sig bevisningsskyldighet, utan denna ovilkorligen ålåg honom, följer af sig sjelf, att vittnesbevisningen blef den väsendtliga. Dess beskaffenhet såväl till qvantitet som qvalitet blef också närmare bestämd. I Upsala nämnda stadga förklaras två goda vittnen för fullt bevis i fråga om åtskilliga i denna stadga omförmälda brottmål, hvarjemte den sats framställes, att der man icke kan försvara sig med skäl och vittne, försvare sig med lag (ed), och e contra allt det man kan drifva med skäl och vittne der brukas ej ed.

I stadgan af 1540 upprepas förklarandet om två vittnens erforderlighet.

Fordringarna i afseende på vittnens qvalifikationer blefvo också närmare bestämda. I enlighet med domarereglerna blef det brukligt, att icke någon fick vittna, om hvilken man ej visste, att han var »troendes». Att detta dock ej innebar, att vittnet skulle bekänna sig till lutherska läran, utan blott att det skulle vara förtjent af förtroende i allmänhet, är obestridligt. I afseende på den ålder, som vore behöflig för vittnets kompetens, fanns ej ännu bestämd föreskrift, men praxis synes hafva varit, att den, som var yngre än femton år, ej var behörig att vittna. Ingen fick vittna i egen sak. (Domareregl. 37). Afundsman ej heller.

Beträffande formen för vittnens afhörande, öfvergafs landslagens stadgande, att vittnen skulle nämnas på ett ting, höras på annat. Det var ej behöfligt, att de nämndes vid ett föregående ting. De fingo höras antingen de voro förut kallade eller tillfälligtvis närvarande.

Nämnden hade, såsom jag ofvan sökt visa, öfvergått till en fast del af domstolen, ehuru ej ännu deltagande i sjelfva dömandet. Den hade endast befattning med bevisningen. Den upptog och pröfvade denna och hade upphört att yttra sig om det faktiska, på grund af sin personliga, utom domstolen derom förvärfvade kännedom. Den användes fortfarande i de fall, som lands- och stadslagen hvar för sig bestämde.

Kap. XI.

Domen.

Sjelfva lagtillämpningen tillhörde vid domstolarna ännu uteslutande de egentliga domrarne. Härvid hade dessa att rätta sig efter lag. Men lagen gaf i många fall icke någon ledning. Brott förekommo, som ej funnos upptagna*) i lagen, och lagen gjorde föga afseende å särskildt förekommande omständigheter Den hade ej någon skala för straffmätningen. L. L. Tingm. hänvisar häradshöfdingen att i förra fallet göra förfrågan hos lagmannen. I stället började sådan förfrågan i 16:de seklet hos konungen (sid. 683). Huru förhållas skulle i senare fallet, var obestämdt. Domaren synes hafva tillämpat det lagbestämda straffet utan undersökning om några mildringsgrunder. Huru ifrågavarande förhållande under sjuttonde seklet ordnades, skola vi framdeles få se. Ett steg till frågans reglerande gjordes dock under nu ifrågavarande period genom stadgandet, att domar i alla lifssaker skulle underställas konungens pröfning. Redan i Gustaf I:s gårdsrätt 1544 förekommer stadgande härom. Möjligen får man ej häraf draga den slutsats, att sådan underställning i nämnde gårdsrätt afsåg annat än de deri omnämnda mål. Men i regeringsformen för Vestergötland var sådan underställning i allmänhet påbjuden; och i stadga den 18 Februari 1573 föreskref Johan III, att domar i alla högmål skulle underställas konungens pröfning.

I sammanhang med frågan om domen, anser jag mig också böra yttra några ord om straffen, såsom tjenande att upplysa mitt ämne, ehuru egentligen ej hörande dit.

Hela straffsystemet undergick under ifrågavarande tid en betydlig förändring. Detta skedde dels genom den mosaiska lagens inflytande. Redan före Carl IX:s berörda stadgande hade man börjat att i sådana fall, i hvilka lagen ej innehöll någon straffbestämmelse, tillämpa den mosaiska lagstiftningen. Sådant var t. ex. fallet i horsmål, för hvilka

*) Carl IX stadgade i stadfästelsen af landslagen, att domaren der lagen ej innefattade någon bestämmelse skulle döma efter Guds lag.

brott landslagen saknade straffbestämmelse, men hvilka utgjorde föremål för åtskilliga stadganden af Gustaf I, (se Schmedemans just.verk.) Äfven var sådant fallet med en del af de i 1563 års stadga omnämnda förbrytelser. Till följd af Carl IX:s förordning blefvo äfven straffen bragta i öfverensstämmelse med mosaiska lagen, sålunda blef dråp ovilkorligen belagdt med dödsstraff. Deremot började man gå ifrån den i gällande lag i vissa fall bestämda och äfven i mosaiska lagstifningen antagna talionsprincipen. Sålunda blef det i landslagen för våldsam stympning bestämda straffet af lem för lem förvandladt till arbete i jern.

En omständighet som inverkade, visserligen ej på straffens lagbestämda qvalifikation, men på den beskaffenhet de faktiskt erhöllo, var just det ofvannämnde stadgandet att lifsfrågor skulle underställas konungens pröfning. På förekommande mildrande omständigheter blef straffet antingen eftergifvet eller ock nedsatt. De barbariska straff som till en del förekomma, såväl i landslagens som stadslagens högmålsbalkar, såsom brännande å båle, nedgräfning i jord, o. s. v., kommo, ehuru qvarstående i lagen, sällan om någonsin till användning.

Kap. XII.

Exsekution. Ändringssökande.

Vi hafva sett, att redan i medlet af femtonde århundradet, sjelfva verkställigheten af straffet öfvergått från målseganden till statens organer. I det afseende kan emellertid exsekutionen då sägas hafva haft en privat karakter, att i vissa fall straffets definitiva beskaffenhet berodde på målseganden, i det att det stod honom öppet, att välja emellan böter och straff. Han var med andra ord ej alltid tvungen att mottaga böter i de botbara målen. Dessa fall voro ej talrika, men de funnos. Det var i dråpmål och edsöremål som målseg:n, då förbrytaren ej blifvit gripen, utan blifvit dömd till fridlöshet, hade rätt att välja emellan att emottaga böter eller låta fridlösheten fortfara. I dråpmål upp-

hörde detta förhållande, sedan dödsstraff i öfverensstämmelse med den mosaiska lagstiftningen ådömdes för hvarje viljedråp, oberoende deraf att den brottslige blifvit gripen eller frivilligt instält sig. Det var således endast i edsöremål (och såsom det synes endast edsöremål, då dråp ej föröfvats) som den gamla valfriheten emellan böter och fridlöshet kom i fråga.

Om nu i de fall, då böter kommo i fråga, svaranden saknade tillgång till deras gäldande, så skedde förvandlingen fortfarande enligt landslagen i arbete. Först under nästa period infördes böters förvandling i kroppsstraff för förbrytelse enligt landsrätt.

Stadslagen bestämmer, såsom redan blifvit anfördt, sådan förvandling i kroppsstraff.

Ändringssökande skedde ännu genom vad, såväl i kriminal- som i civilmål. Enligt pat. den 20 Mars 1593 skulle vad strax anmälas. Domaren å sin och part å sin sida nedsatte vad. Egentligen skulle väl vadet gå ifrån häradshöfding till lagman och derifrån till konungsting; i stad från rådstufvurätten till konungens räfst. Men sådant iakttogs ej, utan man vände sig direkt till konungen. Jag hänvisar i öfrigt till hvad ofvan blifvit anfördt i fråga om ordnande af den kungliga domsmyndigheten.

Kap. XIII.

Konungens domsmyndighet i sin utöfning.

Jag har ofvan visat, huru under ifrågavarande period det kungliga rättaretinget, med usurpation af den gamla termen räfsteting, någon gång hölls, men att den hufvudsakliga kungliga domsmyndigheten utöfvades af konungen i hans residens. Jag har också visat både huru denna domsmyndighet var organiserad och sättet, hvarpå de ärenden, som utgjorde föremål för dess verksamhet, drogos under dess pröfning.

De brottmål, som kommo under sådan pröfning, kunna hänföras till följande klasser:

1.) Dödsdomar. Enligt L. L. 26 kon. b. skedde

underställning till konungen endast ifråga om våldgästning. Enligt Gustaf I:s ofvan omförmälda föreskrift och K. plakatet 1563 skulle alla dödsdomar underställas konungens pröfning, enligt patent den 3 Mars 1600 domar i alla högmål. Ändamålet var det, att konungen, om anledning till mildring i straffet förekom, skulle vara i tillfälle att tillvägabringa sådan. Jag har redan sökt visa, att konungens s. k. benådningsrätt ej var annat än en tillämpning af sagda princip.*) Denna underställning skedde direkt till konungen från häradshöfding.

2.) En underställning nu gående ej till lagmannen, såsom landslagen föreskref, utan till konungen, skulle också ske i det fall, då laglig bestämmelse saknades angående det ifrågavarande brottet.**)

3. Klagomål öfver domstols åtgärd, vid hvilken klagan sällan instansordning iakttogs.

4. Klagomål i frågor, som ej varit föremål för domstols handläggning, synnerligen rörande egenmäktigt och orättvist förfarande af embetsmän. Sådana klagomål liksom de till närmast föregående klass hörande, blefvo vanligen hänvisade till utredning af en eller flera personer i den landsort, der föremålet för klagan tilldragit sig.

*) Då det i domen sägs, att straffet skulle gå i verkställighet, så framt ej Kongl. Maj:t skulle gifva den dömde nåd, så var detta ej annat än vanlig underställning.

**) Jag vill erinra derom, att äfven räfstetingens domare stundom underställde sina domar konungens pröfning. Vid det räfsteting som 1541, jan. 10 hölls i Upland af Conrad v. Pyhy, Sten Eriksson m. fl., blef en Sone Pedersson dömd från lifvet »ther Kongl. Maj:t icke vill benådha honom hans liiff». Den 12 febr. yttras detsamma om en dräng Martin. Den 23 april beslöts, att Anders Skrifvare, tilltalad för protokollsförfalskning, skulle sitta i profossens rum, till dess man fick veta Kongl. Maj:ts vilja. Den 25 april yttras om Henrik bössemakare, tilltalad för dråp, att han fick aflägga ed, att han gjort sin gerning med nödvärn (ej nämnd såsom L. L. fordrar). Thet svor han. Therför bleff så afsagdt, att han mz then dödes målsegande effter Sveriges lagh sig föredraga skall — — och thertill en varnagel och spegil skall för de göra en opinbara bot för menige församlingen effter som honom af Kongl. Maj:t eller hans Maj:ts rådt honom förelagd blifvit». Jag har redan nämnt, att en dräng, Mats, blef dömd att med glödande tänger sönderslitas (arbiträrt straff) för det han, ehuru varnad, drucken »gått till Guds bord och, sedan han tagit till sig Christi lekamen, utgått samt lagt sig vid prestens lada och spytt. Dock hade the gjort tz medh honom att han emellan hymil oc jord uti en galge hängias skulle». Målet underställdes Kongl. Maj:ts pröfning. Enahanda underställning beslöts rör. en dräng, Thomas, anklagad för det han uppmanat allmogen att hugga presten i stycken, derför att han ville bortlägga gamla sedvänjor.

Vanligen afgjorde konungen de inkomna justitiemålen i närvaro af ett par rådsherrar, af hvilka en var föredragande. Stundom dömdes konungens dom af de rådsherrar, som omgåfvo konungen, utan att konungen deltog i beslutet. Sådant var fallet med den i Schmedemans justitieverk intagna domen öfver Nils Christoffersson, tilltalad för hor. Denna dom finnes undertecknad af L. Siggesson (Sparre), Knut Andersson till Fårdala (Liljehöök), Nikolaus Krumme, m. fl.

Kap. XIV.

Slutbetraktelse.

Kasta vi nu en blick tillbaka på den utveckling, som den svenska kriminalprocessen vunnit under nu ifrågavarande period, så framställer den sig för oss i följande hufvuddrag: Den kungliga tingsjurisdiktionen har försvunnit och uppgått i konungens personliga lagskipning i hans hof. Lagläsaresystemet har vunnit en nästan allmän utbredning vid underdomstolarna. Allmänna åklagaremagten har blifvit utvidgad till omfång och i viss mån erhållit en förändrad organisation. Preskriptionen för enskild talan har blifvit utsträckt till alla brottmål. Det rent inqvisitoriska förfarandet har undergått förändring i rigtning af yngre kanonisk rätt, på samma gång som det ackusatoriska förfarandet i någon mån rönt inflytande af det inqvisitoriska. Bevisningen har undergått genomgripande förändringar, i det bevisningsskyldigheten blifvit öfverflyttad på käranden och bevismedlen i sammanhang härmed fått en förändrad användning, synnerligen bestående deri, att vittesbevisningen väsendtligen trädt i stället för eden. Nämnden har öfvergått till en stadigvarande inrättning, dock med bibehållande af sin ursprungliga karakter af jury, och derjemte bevismedel. Den mosaiska lagstiftningen användes såsom supplement till den svenska. Konungen har öfvertagit en mera omedelbar uppsigt öfver lagskipningen genom införandet af underställning i lifssaker.

Tredje afdelningen.

Tiden från 1614 till slutet af sjuttonde århundradet.

Kap. I.

Några ord om kriminalprocessens utveckling i utlandet.

Under sextonde århundradet utöfvade, såsom vi sett, doktrinen ett stort inflytande på kriminalprocessens praktiska utbildning, ehuru de läror, som af denna doktrin framställdes, visst ej i allmänhet förtjenade en sådan betydelse. Om sjuttonde århundradets doktrin gäller alldeles motsatsen. Sjuttonde århundradets jurister hade ej sina föregångares stora inflytande; men deras arbete var af långt större värde i vetenskapligt hänseende. Det är renässansen, man har att tillskrifva sistnämnda förhållande. Det var renässansen, som alstrade denna metod, som med öfvergifvande af skolastikens uteslutande deduktiva förfarande, sökte grunda vetenskapens utveckling hufvudsakligen på syntesen, erfarenheten. Redan under sextonde århundradet finner man ansatser till sådant förfarande. Budé och Alciatus i Frankrike, Zasius och Oldendrop i Tyskland gåfvo uppslag till denna metod; men dels var det endast uppslag, dels voro dessa män ej kriminalister *). I sjuttonde århundradet uppträdde

*) Budé (Budeus) f. 1467 d. 1540. Alciatus f. i Mailand 1492, prof. i Avignon och sedan i Bourges, d. 1550. Zasius f. 1461, prof. i Freiburg, d. 1535. Oldendrop blef efter afslutade studier promoverad till licentiat i Bologna, Prof. i Greifswald, sedermera i Frankfurt, d. 1567 vid 87 års ålder. Hans förnämsta arbete var *Εισαγωγὴ* juris naturalis.

åtskilliga kriminalister och kriminalprocessualister, hvilka med begagnande af sagda nya förfarande, intaga ett framstående rum inom vetenskapen. Sådane voro tyskarne Carpzow och Pufendorff, Nederländaren Mathæus. *).

Först i periodens aldra sista tid framträda Boehmer, Jousse, Myjart de Vouglans.

Endast med några få ord vill jag beröra kriminalprocessens effektiva utbildning i utlandet under ifrågavarande tidehvarf.

Jag börjar med Frankrike. Här fortgick utvecklingen af det kriminella förfarandet under det sjuttonde århundradet i den ofvan beskrifna rigtningen till allt större stränghet, som nådde sin spets i ordonnansen af 1670. Det vore ej lämpligt att här ingå i närmare framställning af sagda processuella förfarande.

I Tyskland fortfor ännu Carolina att ega gällande kraft. Dock utfärdades i en del tyska stater särskilda lagar. Sådant var fallet i Preussen, der den s. k. Landrecht, hvari kriminalprocessen är lånad från Damhoudère, utfärdades 1620. För Sachsen utfärdades en särskild kriminalprocess, vid hvars författande Carpzows arbete väsendtligen lades till grund.

På den nederländska kriminalprocessens utbildning ver-

---

*) Carpzow f. 1595, utgaf år 1635 sitt berömda arbete: »Practica nova imperialis Saxonica rerum criminalium». För honom är det ackusatoriska förfarandet det hufvudsakliga. Endast i grofva brottmål medgifver han inquisition. I afseende på denna antar han den vanliga indelningen i generel och speciel. Men hans inquisition skiljer sig betydligt så väl från den kanoniska som från den fransyska och Carolinas. Carpzow antager nemligen såsom regel, att den tilltalade bör få vara närvarande under hela den speciela inquisitionen. Vidare påyrkar Carpzow den tilltalades rätt till fritt försvar, rätt att i sådant afseende få inkallade och hörde i hans närvaro, hvilka vittnen det honom behagade. Han är också af den mening, att den tilltalade bör hafva rätt att begagna biträde i rättegången. Tortyren fördömer ej Carpzow helt och hållet — och detta är ju ett stort fel — men han önskar den betydligt inskränkt.

Pufendorff f. 1632, professor först i Phalz 1660 och sedan i Lund 1670 samt död i Berlin 1694 såsom preussiskt geheimehofråd, har visserligen ej sin största namnkunnighet såsom kriminalprocessualist. Hans förnämsta arbeten: »Elementa juris prudentiæ universalis» och »De jure naturæ et gentium» falla nemligen ej inom ifrågavarande område; men hans »introductio ad processum criminalem» gör det; och detta är ett arbete af ej ringa värde.

kade Damhoudère från sextonde och Mathæus från sjuttonde seklet.

I afseende på England har jag endast att hänvisa till hvad ofvan blifvit anfördt.

Kap. II.

Ordnandet af rättegångsväsendet genom rättegångsordinantien 1614 och rättegångsprocessen 1615.

Jag har i ett föregående kapitel sökt framställa de bemödanden, som under föregående tidehvarf gjordes för ordnande af högsta domsmyndigheten; äfvensom erinrat, att dessa bemödanden ej kröntes af framgång. Bättre lycka hade den store Gustaf Adolfs åtgörande ej allenast uti ofvannämda hänseende utan äfven till förbättrande af rättegångsväsendet i dess helhet. I början af Gustaf Adolfs regering förekommer ännu, och det i ganska stor utsträckning, det gamla sättet, att rättsökande omedelbart vände sig till konungen *). Någonting mycket vanligt var också i anseende till exsecutionsväsendets bristfällighet, att bekräftelse hos konungen begärdes på laga kraftvunnen dom. Lifligt kännande nödvändigheten af att afhjelpa de brister, som vidlådo rättegångsväsendet lät Gustaf Adolf uppgöra förslag till en rättegångsordning, som, sedan ständerna och jemväl enkedrottningen sig yttrat, faststäldes 1614. Jemte det underdomstolarnas myndighet återstäldes, en bestämd instansordning faststäldes, samt den dömande och verkställande magten åtskildes, blef en gemensam öfverdomstol, under namn af hofrätt, för hela riket anordnad. Hofrätten var

*) Sålunda hade en prest från Helsingland, Lars i Mo och Rengsjö, kommit till konungen och beklagat sig, deröfver att han blifvit beryktad för brott mot sjette budet, anhållande att få med edgårdsmannaed afskudda sig detta rykte, hvilket af konungen bifölls; men hvilken begäran konungen enl. L. L. ej bort till pröfning upptaga. En hustru från Dalarne klagade, att en ståthållaren Carl Bondes tjenare öfverfallit hennes man, då han gick och sådde samt huggit honom öfver ryggen, så att han aflidit. (Se vidare Hallenberg II, s. 135.)

tydligen inrättad efter de franska parlamentens mönster och benämnes också parlament af Axel Oxenstierna i invigningstalet. Likasom de franska parlamenten var hofrätten afsedd att utöfva högsta domsmyndigheten. Men hofrätten hade ej, hvad de franska parlamenten hade, någon politisk betydelse. Dessa hade s. k. droit d'inregistrement. Lagar och förordningar gälde ej, utan att parlamenten låtit intaga dem i sina register. Det var ett formligt veto, en slags byråkratisk garanti mot konungamagtens missbruk, en garanti, som tjenade att i någon mån ersätta nationens de facto upphörda representationsrätt.

Sådan myndighet hade ej den svenska hofrätten; men liksom de franska parlamenten hade den enligt urkunden för dess inrättande, rättegångsordinantien 1614, att döma konungens dom, hvarifrån dock det undantag var gjordt att konungen tillkom att döma öfver vägrad rättvisa. Hofrätten, som utgjordes af 14 ledamöter med riksdrotsen såsom ordförande *), hade enligt ordinantien följande befogenhet:

1. Dess hufvudsakligaste åliggande var att upptaga de mål, som genom ändringssökande dit inkommo. I sådant afseende faststäldes en stadgad instansordning. Ifrån häradsrätt skulle vad gå till lagmansrätt. Ifrån lagmans- och rådstugurätt äfvensom från landtrådet i Estland samt borgmästare och råd i Narva skulle vad gå till hofrätten. Huruvida brottmål skulle fullföljas i annan ordning, derom har ej ordinantien någon uttrycklig bestämmelse. Att emellertid meningen var, att ändringssökande i brottmål skulle gå omedelbart från häradsrätt till hofrätt, med förbigående af lagmansrätt, som upphörde att vara brottmålsdomstol, måste man antaga, då man besinnar den långa tid af tre år, som förflöt emellan lagmanstingen (se nedan). Att i praxis den regel gjorde sig

*) Ledamöterne i hofrätten utgjordes af 4 riksråd, 5 af adel och 4 andre lagfarne och lärde män. Till aflöning åt dessa och hofrättens öfriga personal anslogs jemte häradsräntor hälften af kronans sakören. Genom K. br. d. 29 April 1629 jemväl böter i högmålssaker. Dessa indrogos af Christina, men genom K. br. d. 25 Maj 1683 fick Svea hofrätt alla kronans sakören under hofrättens jurisdiktion.

gällande, att ändringssökande i brottmål skulle ske ej genom vad utan genom besvär, skall längre fram visas *).

2. Alla lifssaker skulle underställas hofrättens pröfning (16 mom.) **). Emellertid säges i mom. 17, att i vissa lifssaker, såsom blodskam, tidelag, våldtägt, barnamord, skulle verkställighet ega rum utan underställning. Dock skulle brottet vara bekändt.

3. Då domaren icke visste hvad lag var i det förevarande fallet, egde han förspörja sig hos hofrätten. Detta stadgande innefattade en ändring i Carl IX:s ofvan anförda föreskrift, att domaren i sådant fall skulle döma efter bästa samvete. Det var påkalladt *dels* deraf att flera brott förekommo, som ej voro omnämnda i lagen, *dels* deraf att straffbestämmelserna saknade latitud. I hvad mån hofrätten sjelf hade rätt att arbitrera, d. v. s. bestämma straffet, då lagen, Guds eller verldslig, ej omnämde det ifrågavarande brottet eller leuterera, d. v. s. på särskilda i lagen ej afsedda grunder höja eller sänka straffet, skall framdeles visas ***).

4. I stället för rådet blef hofrätten ett forum privilegiatum för adeln.

Genom rätteg.processen 1615 tillkommo: majestätsbrott, Upsala akademis saker, samt de ärender, som konungen af särskilda orsaker †).

Sådan var hofrättens befogenhet. I alla dessa mål hade hofrätten den sista afgörande rätten dock med ofvanomför-

---

*) Se Skärkinds häradsrätts prot. d. 15 Juni 1633 rör. Olof i Skrumlösa, anklagad för tjufnad.

**) Denna procedur iakttogs också allt framgent. Sålunda blef d. 16 dec. 1683 en båtsman Johan Persson af Skärkinds häradsrätt enl. 18 kap. Levit. V och 5 kap. Högm. bl. dömd till halshuggning för blodskam Utslaget underställdes hofrätten. Likaså 1666 Okt. 8 en fråga om dråp.

***) I mål rör. en qvinna, Sara Larsdotter, tilltalad för det hon sökt enslighet vid födseln af ett foster, som lefvat en timme efteråt och hvarå åkomma ej syntes, begär Skärkinds häradsrätt d. 13 Maj 1664 »hofrättens högvisa betänkande, hvad dom Sara Larsdotter öfvergå skall».

†) Saker från räfst- och rättareting nämnas ock. Att härmed blott afses redan *då* afdömda, är uppenbart.

mälda undantag, att i lifssaker skulle hofrätten underställa sin dom konungens pröfning.

I afseende på de lägre domstolarna innehåller rättegångsordinantien den redan i st. d. 25 Febr. 1598 meddelade föreskrift, att häradshöfding skulle årligen hålla tre ting, hvarjemte stadgas, att lagmannen åtminstone hvarje tredje år skall hålla ett ting i hvarje härad *).

Hvad som var af särdeles vigt, var, att den lagskipande magten noga skildes från den exsekutiva. Ståthållare och fogdar förbjöds det att lägga sig i domarens embete. Dock egde de, om så ansågs behöfligt, å konungens vägnar vara närvarande för rätta; och borde de, om domaren gjorde sig skyldig till fel, anmäla det i hofrätten. Ännu i slutet af sjuttonde århundradet fortfor detta åliggande (K. br. d. 8 Jan. 1694).

Ehuru enl. rätteg.ordinantien Konungens domrätt var öfverlemnad åt hofrätten med undantag af frågor om vägrad rättvisa och underställningen i lifssaker, så uppstod snart kollision emellan konungen och hofrätten rörande hofrättens befogenhet. Anledningen var den, att konungen redan i den efter ordinantien utfärdade fullmagten för hofrätten af d. 16 Febr. 1614 åberopar den honom enligt landslagen tillkommande rätten att bryta skroksoknir och offsoknir. Då hofrätten anhöll om förklaring, deröfver hvad som menades med skroksoknir och offsoknir svarade konungen, att han i hastigheten ej kunde säga hvad det var. Men redan i rätteg.processen d. 23 Juni 1615 förklarades, att, ehuru ingen hade tillstånd att vädja från hofrätten, likväl emedan Konungen egde högsta dom öfver alla domare i Sverige och borde om alla mål sanningen utleta samt återbryta alla skroksoknir och offsoknir, derför måste den, som fann sig missnöjd med hofrättens dom, icke genom något vädjande men genom ödmjuk böneskrift gifva sitt besvär tillkänna ooh njuta hos konungen den förmånen, att domen skulle öfverses». Den som sökte nämnde förmån skulle inom

*) Först genom Kongl. brefvet d. 25 Aug. 1680 påbjöds förrättandet af årliga lagmansting.

8 dagar i hofrätten nedsätta 200 daler, hvilken summa tillföll hofrätten, antingen dess dom stadfästades eller icke. Detta är upphofvet till den s. k. revisionen. Otvifvelaktigt har den i Tyskland ej långt förut uppkomna supplikationen eller revisionen tjenat till förebild. Denna afsåg nemligen, att landsfursten måtte pröfva eller låta pröfva akterna utan framläggande af nya skäl. Här uppstår nu den fråga: Gälde revisionsproceduren äfven brottmål? Jag svarar härpå, att, ehuru rätteg.processen ej gör något undantag för brottmål, så föranledde just dess bestämmelse om revision, en särskild procedyr för ändringssökande i brottmål, nämligen *besvär*, skiljande sig från revisionsökandet, dels deri att ingen summa nedsattes, dels deri att motparten ej behöfde inställa sig, dels deri att nya skäl fingo anföras. Jag sade, att revisionen föranledde besvärsinstitutionen. Hvarken den stora penningesummans nedsättande eller förbudet emot nya skäls anförande förlikar sig med ett lämpligt förfarande i brottmål. Af ofvan citerade utslag finner man, att besvär i allmänhet hade kommit i bruk ej långt efter rätteg.processens utfärdande. I underrätternas prot. förekommer ofta den frasen: »Och ingen sig deremot besvära ville».

Jemte det hofrättens ställning i instansordningen ändrades genom rättegångsprocessen 1615, blef dess rättegång närmare bestämd. Den var ej öppen, såsom fallet var med rättegången vid räfst- och rättaretingen. En annan olikhet var, att rättegången i hofrätten var blandad muntlig och skriftlig, den vid räfst- och rättaretingen, åtminstone i brottmål, blott var muntlig. Hofrättens sessioner skulle hållas två terminer om året, hvardera 8 veckor, första terminen från Valborgs till St. Petri dag, den andra från Mårtenmessan till Martini. På mellantiderna skulle presidenten jemte tre ledamöter vara tillstädes för att handlägga sådana mål, som ej tålde uppskof, särskilt underrätternas underställda ransakningar.

Såsom jäf för domare uppräknas skyldskap, svågerskap, fiendtligt förhållande till någon af parterne. Graden af den skyldskap eller svågerskap, som medförde jäf, uppgifves ej. Domfördt antal var 8, i mindre mål 4, då alla voro om

beslutet ense. Anmärkningsvärd är den ordning, hvari omröstning skedde. I första mål, som föredrogs, skulle yngste ledamoten yttra sig först; i det andra målet den der näst o. s. v.

Hofrättens befogenhet var enligt rätteg.processen inskränkt till att »citera, allegera och bevisa ur Guds och Sveriges lag, riksens recesser, afhandlingar och beslut lofliga bruk och sedvänjor». Hofrätten hade således ej rätt att åberopa främmande lag med undantag af den Mosaiska. 1734 års lag bjuder detsamma (Rgb. 1 kap. 7 och 11 §§). I hvad mån arbitrerande och leutererande ansågs förenligt härmed skall längre fram visas.

Det dröjde ej länge, innan nya hofrätter blefvo inrättade nemligen, i Åbo d. 15 Juni 1615, i Jönköping d. 5 Nov. 1634 och i Dorpt d. 6 Sept. 1630.

Kap. III.

Den lägre domstolsinrättningen och organerna för dess verksamhet.

Oaktadt hofrätternas inrättande dröjde det länge, innan det just blef bättre beställdt, än förr, med lagskipningen vid underrätterna på landet. Detta berodde hufvudsakligen derpå, att det gamla vikariatsystemet fortsattes, hvilket åter gjordes nödvändigt af statens dåliga finanser. Det fanns nemligen ej annan utväg till embetsmännens aflönande än att gifva anvisning på häradsräntorna. Häradshöfdingeembetena måste då förvaltas af vikarier. Mycket berodde också på bristande tillsyn öfver dessa. Hvad som i sådant afseende beslutades kom ej till verkställighet. Sålunda anbefaldes Svea hofrätt d. 10 Dec. 1629 att inkalla, examinera och taga ed af lagläsarne. Men denna befallning synes ej hafva blifvit åtlydd. Eljes hade nemligen ej framställning i enahanda syfte behöft göras af 1640 års lagkomité. Denna föreslog, att lagläsarne skulle undergå examen i vederb. hofrätt, och att

hofrätten skulle ega utfärda konsistorial för den af häradsräntans innehafvare utsedde och, ifall denne sistnämde var utländing eller eljes oskicklig, utse vikarie. Lagkomitén af 1648 tillägger, att hofrätterne skulle ega antaga auskultanter. Men detta förslag strandade på »motstånd» af Per Brahe. Det var först på framställning af Åbo hofrätt, som Kongl. Maj:t d. 10 Maj 1646 förordnade, dock allenast hvad beträffar nämde hofrätts jurisdiktion, att pröfning skulle ske af vederbörandes insigter, innan de förordnades till lagläsare (Lunds univ. manuskriptsaml.) *). Af Åbo hofrätts förklaring med anledning af adelns besvär 1664, synes ock, att hofrätten sjelf meddelade förordnande för lagläsarne. Hvad angår Svea och Göta hofrätter, så blef det först genom Kongl. plakatet d. 25 Maj 1678 vederbörande häradshöfdingar förbudet att förordna någon substitut, innan denne blifvit i vederbörande hofrätt pröfvad skicklig **). Ännu blefvo likväl lagläsarne inom Svea och Göta hofrätts jurisdiktion förordnade af vederbörande häradshöfdingar ***). Först genom Kongl. brefvet d. 30 Juni 1681 öfvergick på Svea och Göta hofrätter rättigheten att förordna vikarier för häradshöfdingarne, sedan det förut, genom resolutionen på adelns besvär d. 29 Nov. 1650 blifvit föreskrifvet att häradshöfdingarne skulle vara bosatte inom domsagan och, då de ej voro af laga förfall hindrade, sjelfve förrätta sin tjenst †).

I utöfningen af embetet stod lagläsaren ursprungligen under uppsigt af häradsräntans innehafvare, hvilken det derjemte stod öppet att sjelf förrätta embetet, när det honom behagade, fastän lagläsare var förordnad. Stundom utfärdade ränteinnehafvaren instruktion för lagläsaren. Vigtigare

*) Redan år 1633 hade regeringen bifallit Åbo hofrätts anhållan att få till auskultanter antaga studerande eller andra yngre personer.

**) Medels öppet bref d. 18 okt. 1678 förklarade Göta hofrätt Samuel Thegner »capable att administrera justitian». (Skärkinds dombok f. vintertinget 1679).

***) År 1679 d. 25 juni upplåtes häradsräntans innehafvares, assessoren S. Ehrencronas förordnande för nämde Thegner att vara lagläsare i häradet. Anno 1681 utfärdades af öfverstelöjtnanten Gripenwald ett dylikt förordnande för Thegner.

†) Drottning Christina hade haft för afsigt att införa en sådan reform; men den kom ej till verkställighet. K. br. 8 okt. 1652.

frågor plägade stundom af den senare underställas den förre. Emellertid är det klart, att den uppsigt öfver lagläsarne, som af häradsräntornas innehafvare utöfvades efter hand måste öfvergå på hofrätterna. Af Åbo hofrätt utfärdades d. 24 Nov. 1647 instruktion för de under hofrätten lydande lagläsare. Af de öfriga hofrätterna utfärdades, så vidt jag har mig bekant, ej sådana instruktioner, men det är klart, att sjelfva den ställning, deri lagläsaren i embetets utöfning stod till hofrätten, måste medföra en uppsigt af denna.

I afseende på lagskipningen vid lagmansrätterna har jag endast några få ord att yttra. Lagmansembetena fortforo ända till 1680 (den ofvannämnda förordningen af d. 29 nov. gälde äfven dem) att innehafvas, såsom aflöning åt riksråd och andra högre embetsmän. Tjensterna förrättades af s. k. underlagmän. Att vederbörande hofrätt skulle meddela förordnande för dessa eller undersöka deras duglighet, sattes ej ens i fråga. Detta var ej heller så behöfligt, hvad beträffar underlagmännen som hvad angår lagläsarne, enär till underlagmän vanligen utsågos personer af en mindre låg samhällsställning och större duglighet. Genom resolutionen på adelns besvär 1668 stadgades, att vederbörande hofrätt egde förordna underlagmän. Men först år 1681 synes i verkligheten hofrätterna kommit i utöfning af sagde rätt. Likasom lagmannen, då han sjelf höll ting, stundom hade till biträde några bisittare »så af adel som oadel», så var detta äfven fallet med underlagmannen (Res. på adelns besvär d. 1 Sept. 1664). Genom K. Resol. d. 29 nov. 1680 bestämdes, att dessa bisittare skulle vara af adel, äfvensom att de till antalet skulle vara två.

Jag öfvergår till frågan om nämnden. Vi hafva ofvan sett, huru nämnden redan under förra perioden förändrades sålunda, att den från tillfälligt bevisningsmedel öfvergick till en stadigvarande, med domstolen förenad, bevisningen pröfvande auktoritet. Nu undergick densamma en ännu mera grundväsentlig förändring. Nämnden erhöll andel i den dömande myndigheten; och på samma gång blef domaren äfven deltagare i afgörandet af sjelfva det faktiska.

Nämndens och domarens befattning förenades, och nämndens egenskap af juryinstitution upphörde. Redan i början af sjuttonde århundradet märkes i lagskipningen en tendens till denna förändring *) Det vanliga förhållandet var emellertid, att nämnden fungerade i sin gamla egenskap af jury ända till senare hälften af sjuttonde århundradet **). Men

---

*) I Oppunda häradsrätts dombok, förd d. 3 mars 1608 å doctoris Nicolaci Chesnecopheri (Carl IX:s kansler, som var innehafvare af häradsräntan) vägnar af Måns Månsson lagläsare, förekommer i ett tidelagsmål följande: »therföre haffve the godhæ mæn, som for rætta suuto (påtagligen både domare och nämd), afsagt, thet han skall i eld brännas efter 14 kap. Högm. bl., utan han njuter konungens nåd». I ett mål angående hemgång yttras: »så haffve the godhe mæn, som for rætta suto, afsagt, att han skulle böta konungen 40 daler (Oppunda härads rätts dombok d. 3 febr. 1609). I ett dråpmål, handlagdt af Sunnerbo häradsrätt d. 19 juni 1610, förekommer: »så och efter thet 2 cap. ij Dråpm. b. med villia så ock efter 1:a Mose bok 9 cap. och 3 Mose bok 24 cap. kunde *häradshöfdingen* och *nämden* icke frija förenämnde Oloffs liff utan &c.»

**) I ett mål angående dråp förekommer i Säminge häradsrätts dombok för d. 22 juni 1607 »effter som hela nämnden och gemena man som der tillstädhes var (detta förhållande att hela menigheten jemte nämnden afgaf yttrande om det faktiska bestyrker juryns ofvan antydda sammanhang med jugement du pays) thet vel kunde och erkände att samma Erik Tegelmakare haffver samma dråp gjort af lifsnöd, therför dömdes» &c. Se vidare de i Andra afd. kap. 2 anförda fall för tiden före 1614. För tiden efter 1614 vill jag anföra följande: Vid urtima ting med Edsbergs härad d. 18 aug. 1638 »tedde sig för rätten Pedher Nilsson i Söderby och sorgeligen gaff till känna, hurulunda han något före pingstdagh är råkat i olycka och skadha för soldaten Sven Andersson i Söderby vid nampn, att han honom dräpit » » » » Sedan sålunda ransakat varit, *sköts saken till nempden* och » » » » therföre bleff thetta skattadt för villia dråp, så att Pedher Nilsson effter Guds lag haffver förtjent att döö, men, efter som han icke är tagen i färska gerning utan kommit frijtth till rätta, therföre bleff han dömd (ej af nämden) effter kap. Dråpm. b. att rymma landet (Svea Hofr. arkiv). Vid urtima ting med Thorstuna härad 1645 ang. Hans Persson, tilltalad för dråp, »ställtes thetta ärendhe till nempden». Vid urtima ting med samma härad d. 23 juli 1651 ang. Sara Persdotter, tilltalad för barnamord, »ställtes till häradsnämbd, som således dömde, att nämbden förnimmer henne icke vara något fånig utan vid sin rätta förstånd, derför hon dömdes &c. (Svea hofr. arkiv). I Skärkinds häradsrätts prot. för den 13 maj 1664 förekommer i mål ang. en qvinna Sara Larsdotter från Hyttan tilltalad för barnamord: *Nämbden* hafver thetta medh största flijth öfvervägath och emedan: 1. Sara Larsdotter hafver intet döljsmål lagt på sitt lägersmål utan thet långt före födseln uppenbarat. 2. syntes ingen åkomma å barnet utan det efter födseln lefde en timma och emellertid både mölkat och annan varm mölk sväljde, 3. Sara hade gjort sig barnakläder; men alldenstund Sara sökt enslighet vid födseln och efter födseln lagt barnet ifrån sig föregifvande sig vara sjuk af fråssan derför begärar *Tingsrätten*» &c.

i slutet af sagde århundrade kan man betrakta nämndens öfvergång från jury till en med häradshöfdingen både i afgörandet af det faktiska och lagtillämpningen deltagande myndighet såsom alldeles fullbordad *).

Beträffande ordningen för tillsättande af ledigheter inom nämnden, ser man af domböcker från ifrågavarande tid, att dermed tillgick sålunda, att ledigheten fyldes af nämnden sjelf jemte befallningsmannen, samt att valet emellertid underkastades menighetens fastställelse. Af Oppunda häradsrätts dombok d. 12 mars 1660 inhemtas nemligen, att i stället för nämdemannen Olof Bengtsson, som aflidit, Lars Olofsson i Malma blef »efter befallningsmannens och nämndens val och godtfinnande samt menige allmogens bejakande och sin aflagda nämdemannaed i nämden insatt (Svea Hofr. arkiv). På en del ställen tillsattes nämdemannen af häradshöfdingen. I resolution d. 10 dec. 1670 förklarade Kongl. Maj:t, att med tillsättandet af häradsnämderna skulle bero »vid lagen och den härtills öfvade praxis».

Stadsdomstolarnas organisation och befogenhet förblef väsentligen oförändrad under ifrågavarande period. Städerna gingo väl, till följd af regeringens ifriga bemödande, hufvudsakligen förlustiga af sin rätt att sjelfve tillsätta borg-

*) Den 16 dec. 1683 hölls urtima ting med Skärkinds härad rörande båtsmannen Johan Persson anklagad för blodskam med två systrar. Efter slutad ransakning fingo vederbörande afträda och »Rätten öfverväghade med flith saken, befinnandes densamma på Johan Perssons siida vara alldeles klar; ty kan denna nedriga (sic) rätt ej värja honom för poena incestus, men på systrarnas sida är för domaren fast större svårighet, ty» &c. Häradshöfdingen förmante nämden väl betänka sig öfver föregående omständigheter, och att de sedan ville gifva honom deras mening tillkänna: Två nämdemän förklarade sig ej kunna värja ena systern (Margareta) från lifsstraff, men de andre män kommo alla öfverens med häradshöfdingens mening, som stödjer sig vid efterföljande omständigheter &c. Ty slöts saken med efterföljande dom: Johan Persson dömes, enl. 18 cap. Lev. V, 19 samt 5 cap. Högm. b. Landslagen, att halshuggas; men Margareta, som intet uppenbarat för Karin sitt förhållande till Johan Persson hudstrykes för tingsdörren. Utslaget understäldes hofrättens pröfning och af häradsrättens protokoll för d. 3 juli 1684 § 27 synes, att hofrätten faststält utslaget beträffande Johan Persson, men dömt Margareta att böta 40 och Karin 21 daler silfvermynt. Af förestående synes, att nämnden nu deltog i sjelfva domslutet och häradshöfdingen i pröfningen af det faktiska förhållandet.

mästare och råd *). Men i afseende på organisation och befogenhet infördes ej någon förändring af vigt, med undantag af den, att kämnersrätt som, der sådan fanns, jemlikt stadslagen var en domstol för bagatellärenden, fick befogenhet att i första hand upptaga civil- och kriminalmål i allmänhet utom några få civilmål. I gröfre brottmål anstäldes endast ransakning af kämnersrätten. (Se vidare Odhner, Bidrag till sv. städ. o. borgarest. hist. före 1633).

Innan jag lemnar frågan om underdomstolarnas organisation, torde det vara lämpligt att yttra några ord om ordnandet af domstolsinrättningen i de nya länder, som under ifrågavarande tid lades under Sveriges spira, och först rör. de under namn af hertigdömet Skåne genom freden i Roeskild 1658 förvärfvade landskapen Skåne, Halland och Blekinge. Under den tid dessa landskap tillhörde Danmark, utgjordes första instansen af häradsrätt å landet samt byrätt uti stad. Ifrån båda gick ändringssökande till hvardera landskapets landsting, der domsmyndigheten utöfvades af en s. k. landsdomare. Mål synes äfven kunnat få anhängiggöras direkte vid landstinget **). Klagan fullföljdes, säges det i nedannämda utlåtande, till herredag. Det rätta synes vara, att klagan fullföljdes hos rådet. Efter freden i Roeskild fortfor detta förfarande endast med den skilnad, att Göta hofrätt blef en öfverinstans öfver landsdomaren. Efter 1676—1679 årens krig blef, på samma gång kyrklig uniformitet med

---

*) Sedan regeringen under första hälften af sjuttonde århundradet tillegnat sig denna rätt, gafs väl genom resolutionen på städernas besvär det besked, att borgmästare och råd skulle genom val tillsättas; men genom K. bref d. 5 dec. 1693 tillerkände sig Konungen definitiv rätt att tillsätta borgmästare (om rådmän nämnes ej något), enär det förklarades, att endast, der Kongl. Maj:t ej funnit skäl immediate förordna sådan embetsman, egde magistrat jemte borgerskapet välja. Under frihetstiden bildades n. v. förfaringssätt.

**) I Andra kammarens Tillfälliga utskotts utlåtande 1834 rörande hofrättens öfver Skåne och Blekinge förläggande till Lund, yttras, att af en Kongl. skrifvelse d. 6 Januari 1573 synes, som landsdomrarne i Halland och Blekinge varit underordnade landsdomaren i Skåne, enär genom sagde skrifvelse de förre stämmas att försvara en dom inför landsdomaren i Skåne. Härmed synes förhållandet varit det, att klagomålen verkligen voro anförda hos Kungen, som uppdrog landsdomaren i Skåne att undersöka.

Sverige infördes, jemväl i rättsväsendet öfverensstämmelse tillvägabragt, så att svensk lag och lagskipning infördes. I stället för landstinget infördes således lagmanstinget; och klagan öfver stadsdomstols beslut gick omedelbarligen till hofrätten.

Till slut äfven några ord om förhållandet i de nyförvärfvade länderna Estland och Livland. Det är bekant huruledes den tyska livländska orden efter den kraftfulle härmästaren Walter v. Plettenbergs död, till följd af inre söndring och ryssarnes eröfringsbegär, allt mer gick sin upplösning till mötes, och huru de länder, som tillhörde orden, föranledda af Ryssarnes infall, afföllo och sökte hjelp hos främmande magter. Så öfverlemnade sig 1561 större delen af Estland åt Sverige. Den öfriga delen förenade sig med vårt fäderneslánd 1581. Livland kastade sig i Polens armar, och Ösel försåldes åt Magnus af Holstein samt kom efter hans död under Danmarks välde. Långvariga och härjande krig uppstodo om dessa länders besittning emellan Sverige, Ryssland, Polen och Danmark. Dessa krig ledde derhän, att Sverige, som faktiskt förblef i besittning af Estland, och under Gustaf Adolf eröfrat Livland, genom stilleståndén i Altmark och Stumsdorf fick sig öfverlåtet sistnämde land på viss tid. Först genom freden i Oliva 1660 och Kardis blef Sveriges rätt till Estland och Livland definitivt erkänd. Ösel afträddes till Sverige genom freden i Brömsebro 1645.

Den est- och livländska rätten var vid dessa länders förening med Sverige autonomisk, bestående i landssed och rättsvanor. I afseende på domstolsorganisationen, derom nu är fråga, så utgjordes första instans på landet af godsherrliga patrimonialrätter, deri bönder dock hade säte; i städerna af domstolar enligt Riga stadsrätts mönster. Klagomål gingo såväl i Estland som Livland till landrådet *, de nhögsta både

*) I Livland voro landråden, der benämda stiftsråd, något olika organiserade. De bestodo der i stiftet Riga och Dorpt af medlemmar af kapitel, ridderskap och deputerade från städerna; i stiftet Ösel af medlemmar af kapitel och ridderskap.

administrativa och juridiska myndigheten, bestående af 12 medlemmar med två ordensmedlemmar såsom ordförande.

Efter Estlands införlifvande med Sverige bekräftades d. 2 Aug. 1561 och flera gånger landets »fri- och rättigheter, privilegier och sedvänjor». Detta oaktadt bemödade sig den svenska regeringen ifrigt att få införd svensk lag och författning. Likväl lyckades ej detta. Hvad särskildt domstolsorganisationen beträffar, förblef den på gammal fot. Det gamla landrådet bibehölls såsom öfverdomstol för Estland dock med någon förändrad sammansättning.

Sedan Gustaf Adolf eröfrat hela Livland, inrättade han domstolsförfattningen på svenskt sätt. En särskild hofrätt för Livland inrättades i Dorpt 1630. (Se ofvan). Äfven blefvo underdomstolarna i Livland inrättade i öfverensstämmelse med svensk ordning. (Se K. förordn. 1630 och 1632.)

Svensk lag blef emellertid aldrig uttryckligen införd hvarken i Estland eller Livland, ehuru ej blott den svenska rättens principer i många afseenden i praxis gjorde sig gällande utan ock åtskilliga författningar, som utfärdades under den tid ifrågavarande landskap tillhörde Sverige, äfven afsågo Estland och Livland. Jag vill bland dessa här endast nämna process-stadgan af d. 4 juli 1695.

Kap. IV.

Anklagelse. Häktning. Stämning.

Den utveckling, som anklagelsen erhållit under sextonde århundradet, bibehöll den hufvudsakligen under det sjutonde. Se bl. a. Gustaf Adolfs instruktion för ståthållaren i Calmar d. 14 april 1618; Svar på några hofr. frågor d. 23 juni 1615.

Organisationen af sjelfva åklagaremagten förbättrades betydligt. Det hufvudsakliga åklagandet förblef fortfarande anförtrodt åt konungens länsmän. Men derjemte funnos andra åklagare. Jag har nämt, att redan vid de räfsteting, som af Conrad v. Pyhy m. fl. höllos 1541, omtalas professer,

såsom åklagare. Samma funktionärer omnämnas i st. 1563. De stodo under uppsigt af en s. k. riksprofoss motsvarande n. v. Justitiekansleren. Genom rätteg.ordningen 1614 ordnades åklagareväsendet, såsom så mycket annat. Högsta uppsigten deröfver anförtroddes åt advokatfiskalen i hofrätten. Under honom stodo lands- och stadsfiskaler, motsvarande de fordna profosserne. Det ömsesidiga förhållandet blef bättre ordnadt. Genom inrättandet af flera hofrätter upphörde denna organisation. Fiskaler funnos visserligen i hvarje landsort; men någon centralstyrelse för dem fanns ej med undantag af den tid då B. v. Steen, v. Steenhusch i egenskap Generalriks Schultz och P. Gavilius, Cederskiöld såsom Generalinspektor, den förre 1638 och följande år, den senare 1665—1675 utöfvade en sådan styrelse. Se härom vidare Posse. Bidrag &c., s. 208, 209.

Oaktadt dessa förbättringar i organisation led åklagareväsendet af stora brister. En hufvudsaklig sådan var att allmänna åklagaremagten förblef fortfarande förenad med polismagten. Det var åklagaren som lät häkta.

Allmänne åklagarens befogenhet att åtala oberoende af målseganden hade under föregående period betydligt utvidgats. I en del måste han af gammalt afvakta målsegandens åtgörande. I en del fick han ej alls åtala. Så förblef det.

I afseende på häktningen förblef förfarandet sådant det utvecklat sig under sextonde seklet. Häktning fick ske utan att förbrytaren var gripen å bar gerning eller flyende fot, men egde endast rum för gröfre brott. Jemf. K. br. d. 9 nov. 1689. I sådana mål der brottet, ehuru groft, ej ovilkorligen var belagdt med lifsstraff utan kunde försonas med böter, fick emellertid förbrytaren blifva på fri fot mot borgen *).

Jag har förut talat om asylrätt och lejd. Asylrätten,

*) I 16:de århundradets doktrin ansågs det såsom en obestridlig sak, att borgen ej fick ställas då fråga var om brott, som medförde afflikt̃ivt eller infamant. straff. S. Allard, s. 196. Äfvenså att borgen borde vara personlig, ej materiel, d. v. s. ej blott bestå i nedsättandet af en penningsumma utan i förbindelse att vaka deröfver, att förbrytaren ej rymde. Ibid.

som enl. såväl lands- som stadslagen tillkom kloster och kyrkor och i vissa fall kyrkogårdar, hade upphört med katolska lärans afskaffande. En slags asylrätt hade deremot Gustaf I infört, när han i privilegierna för Bisbergs grufva 1530 gaf denna rätt att gifva skydd åt fridlöse män. Lejd åter eller rättigheten för förbrytare, som rymt, att med särskildt tillstånd oantastade infinna sig och svara inför rätta samt, om de sakfäldes, åter begifva sig ur riket — denna rättighet qvarstod. Den fanns emellertid, såsom förr, endast för dråpare och edsöresbrytare. Lejd egde enligt såväl lands- som stadslagen endast konung bevilja. Efter hofrätternas inrättande öfvergick denna rätt på dem (K. resol. d. 23 april 1615). Enligt K. bref d. 1 febr. 1681 och d. 12 juli 1694 tillkom den åter Konungen uteslutande. För erhållande af lejd var det ett vilkor, att förbrytaren skulle befinna sig å utrikes ort. Genom särskild K. resol. den 11 januari 1695 förklarades emellertid en förbrytare, som fått konungens lejd, berättigad att njuta densamma till godo, fastän upplyst blifvit, att han vid lejdens beviljande befunnit sig inom riket. Den som fått lejd, skulle infinna sig inom den i lejdebrefvet utsatta tid, så framt han ej kunde förete bevis om laga förfall. Lejden gälde endast det i lejdebrefvet nämda brott. För annat brott fick förbrytaren gripas (K. br. d. 23 dec. 1689).

Stämning var fortfarande inledningen till all kriminaltalan, då svaranden ej var häktad. Tillvägagåendet i afseende på stämningen var ända till periodens slut mycket obestämdt. I praxis hade emellertid stadgandet i Chr. l. l. att stämningen skulle verkställas af domaren, om svaranden befann sig i närheten, upphört att tillämpas. Föreskriften att all stämning skulle *utgå* från domaren handhades åter på det sätt, att domaren stundom uppdrog åt andra personer att utfärda stämning. I slutet af perioden blef genom K. br. d. 7 maj 1685 stadgadt, att stämning skulle egenhändigt underskrifvas af domaren. Kort derefter föreskrefs genom K. förordn. d. 4 juli 1695 skriftlig stämning i alla mål utom i mindre mål till häradsrätt samt i mål i allmänhet till

kämnersrätt. Förut begagnades skriftlig och muntlig stämning ömsevis.

Redan i rätteg.-proc. 1615 föreskrifves, att all stämning till hofrätten skulle vara peremtorisk. Genom resol. på adelns besvär d. 1 sept. 1664 blef äfven stämning till lagmansrätt peremtorisk. I sammanhang härmed yttras: »men att prima instantia skulle hafva rätt stämma peremtorie in criminalibus, behöfde vidare öfvervägas». Ej långt derefter blef genom K. förordn. d. 2 maj 1672 det peremtoriska stämningssättet utsträckt till alla domstolar, dock med vissa vilkor, som borttogos genom K. förordningen d. 19 april 1692.

I rätteg.-proc. f. krigsr. 1683 föreskrifves, hvad som för öfrigt ligger i sakens natur, att i stämningen skulle nämnas åklagaren, brottet, domstolen och tiden då den anklagade skulle inställa sig.

Kap. V.

Rättegångssättet i kriminalmål vid underdomstolarna.

Innan domstolen företog målet till hufvudsaklig behandling, måste i första rummet den fråga afgöras, om domstolen dertill egde behörighet. Denna undersökning egde domaren äfven proprio motu företaga. Domstolens obehörighet kan bestå, antingen deri att målet ej hör dit, eller deri att domstolens medlemmar ej till erforderligt antal äro ojäfvige. Enligt hvad redan är anfördt, uppräknas i rätteg.-proc. 1615 de omständigheter, hvilka hvar för sig betraktades såsom jäf för domaren. I rätteg.-proc. nämnas väl ej uttryckligen andre domare än hofrättens såsom föremål för sagde jäf. Att emellertid domare i allmänhet afsetts, är otvifvelaktigt, då intet skäl finnes hvarför andra domare än hofrättens skulle vara fritagne från de omnämnda jäfven. Var det fara för rättvisan i ena fallet, måste förhållandet vara detsamma i det andra.

Jag öfvergår till frågan om sjelfva förfarandet vid domstolen. Rättegången förblef fortfarande öppen. Muntlig också, dock utan förbud att äfven inlemna skrifter. Sådana förutsättningar, som i Tyskland och Frankrike föranledde en skriftlig rättegångsprocess i brottmål, saknades alldeles hos oss.

I rättegången kan man urskilja tre särskilda hufvudformer.

Innan jag går att beskrifva dessa, torde det vara lämpligt att först till undersökning upptaga den fråga om förlikning fick ske uti brottmål. I plakatet d. 9 januari 1549 var förlikning i brottmål förbuden. Att här dock blott afses allmän åklagares rätt att nedlägga talan, är uppenbart. Att målsegaren var berättigad att ingå förlikning i sådana mål, der äfven allmän åklagare egde uppträda, är utom tvifvel. Lika obestridligt är, att målsegaren var berättigad att nedlägga talan i sådana mål, der endast han egde kära.

Jag öfvergår till framställning af de olika formerna för rättegången.

Jag har visat, huru den gamla inqvisitionen på grund af rykte under nästföregående period modifierades, och huru spår till inqvisitoriskt förfarande började visa sig äfven i den ackusatoriska rättegången. Den inqvisitoriska processen utvecklades allt mer under nu ifrågavarande period. I hvad afseende detta skedde, skall jag här nedan söka visa. Domaren egde anställa ransakning å embetets vägnar. Såväl i Norrköpings riksdagsbeslut § 6 som i resolutionen på adelns besvär 1664 omnämnes en sådan. Domaren upptog i denna process målet utan anklagelse antingen proprio motu eller på anmodan af ståthållare eller landshöfding. Han anstälde allmän undersökning (inquisitio generalis); höll förhör med viss person (inquisitio specialis); anordnade bevismedlen och föreskref ibland annat vittnens inkallande; anstälde förhör med vittnen samt konfrontation emellan dessa inbördes och mellan dem och inqvisiten. Här uppstår nu den fråga: På hvilken grund fick denna inqvisition sättas i verket? De omnämnda besluten nämna ej något härom. Af rättegångshandlingar från ifrågavarande tid synes emellertid, att rykte,

då det var allmänt, kunde föranleda till generel inqvisition. Åfvenledes är otvifvelaktigt, att också en enkel anmälan att ett groft brott t. ex. ett mord blifvit begånget, då omständigheterna gåfvo stöd åt rigtigheten af sagde anmälan, gaf domaren befogenhet att anställa generalinqvisition. Vanligen lät domaren i sådant fall föranstalta om besigtning, i fall det ej redan skett *).

Hvad angår special-inqvisition, det vill säga någon mot viss person riktad undersökning, så är klart, att den fick anställas på grund af föregående generalinqvisition. Äfven så att den fick anställas utan generalinqvisition på grund af allmänt rykte. Lika klart är ej att specialinqvisition fått anställas på blott angifvelse. I stadgan för processen vid general- och regementskrigsrätterna 1683 och den dermed öfverensstämmande stadgan för processen vid sjökrigsrätterna heter det i fråga om »undersökandet af dem som domen i händer hafva» eller hvad vi mena med inqvisition, att domaren egde att »på säkra föregångna skäl eller sannolika præsumtioner låta antingen gripa eller eljes för rätten angifva missdådare». Att här verkligen afses en utan föregående generalinqvisition medgifven specialinqvisition på annan grund än rykte, lärer väl svårligen kunna bestridas. Men, säger man, detta gälde endast de specialdomstolar, hvilka afsågos i sagde i öfrigt grundligt och väl tillhopakomna författningar. Då emellertid dessa författningar i allmänhet tillämpades vid andra domstolar, får väl antagas, att jemväl dessa voro befogade att utan föregående generalinqvisition anställa spe-

*) Svea hofrätt anbefalles att utfärda reglemente om hvad fältskärer hade att iakttaga vid besigtningar. Se K. br. d. 6 maj 1689. Särskilda distriktsfältskärer omnämnas stundom i rätteg.-handlingar. Sålunda blef 1665 juni 6 vid Skärkinds ting uppläst »barberaren mr. Abrah. Plogmans fullmagt, hvaraf befinnes allmogen skola honom med kur söka och ingen på bygden, som barberare-embetet intet lärt hafver, skola sig med sådant inlåta vid straff tillgörandes». Fanns ej någon läkare eller fältskär att tillgå, skulle två andra beskedliga och förståndiga män förordnas att förrätta besigtning å döda kroppar och lemna intyg om den döde ljutit döden af sjukdom eller annans handaverkan. (Just.-Rev. bref d. 16 oct. 1701). Detsamma skulle enl. K. br. d. 6 maj 1689 ske, om någon var illa sårad eller slagen, så att fara var om lifvet. Jemf. barnamordsplakatet d. 1 mars 1681 och 15 nov. 1684.

ciel sådan, på blott angifvelse, då denna var förenad med sannolika presumtioner.

I sagde nu beskrifna rent inqvisitoriska rättegång fanns visserligen en allmän åklagare; han egde sjelfständigt anskaffa bevis bredvid domarens ifrågavarande befogenhet, han fick framställa frågor, och han egde göra påstående. Men processen sattes ej af honom i gång. Hufvudsakligen var han en verkställare af domarens anordningar under rättegången.

Af hvad nu blifvit anfördt framgår, att en inqvisition utbildat sig, som hade mycken likhet med den kanoniska. I två högst väsendtliga afseenden var den olika: Ingen tortyr användes, och försvaret var fritt, enär det ej fanns något hinder för den tilltalade att sjelf anföra till sitt försvar hvad det honom behagade och derför åberopa hvilka bevis som helst. Det berodde ej såsom i 1731 års lag är bestämdt på domarens pröfning »om han hjelp i rättegången tarfvar».

Jemte nu beskrifna rent inqvisitoriska förfarande, som endast användes i grofva brottmål, begagnades i sådana brottmål jemväl ett hufvudsakligen ackusatoriskt förfarande, bestående deri att rättegången sattes i gång af en offentligt uppträdande anklagare vare sig allmän åklagare eller målsegare. Men äfven vid detta förfarande var domarens verksamhet under rättegången ungefär densamma som vid det först beskrifna förfarandet. Se K. resolutionen på adelns besvär 1688 § 10, der det åligges domaren att utforska sanningen, så att ransakningen blifver fullständig. Enl. reglementet vid krigsrätt 1683 § 27 var det domarens pligt att jemväl utforska hvad som kunde lända den anklagade till befrielse.

Vid båda dessa procedurer var den tilltalade oftast häktad före rättegångens början. Stundom blef han det under rättegången. Stundom blef han inkallad.

I mindre brottmål begagnades alltid anklagelse; och svaranden blef på allmänna åklagarens eller målsegandens föranledande instämd.

Vid nu ifrågavarande förfarande hade käranden, det må vara allmän åklagare eller målsegande, en långt mera be-

tydande plats sig anvisad än vid de båda först omförmälda. Beredandet af bevisningen var ensamt öfverlemnadt åt käranden. Någon ransakning af domaren kom ej i fråga. Att denna princip emellertid ej alltid iakttogs må dock medgifvas.

Vid det ackusatoriska förfarandet såväl af det ena som det andra slaget skulle i öfrigt enligt Rättegångsprocessen 1615 § 24 så tillgå, att, då båda parterne voro tillstädes, skulle först käranden framställa sjelfva faktum, hvaraf käromålet härflöt, d. v. s. brottet. I stadgan om processen vid gen.- och regem.krigsrätterna d. 2 mars 1683 uttryckes detta sålunda, att, när parterne infunnit sig, bör åklagaren först i svarandens närvaro med klara och korta ord berätta sjelfva målet, hvadan klagan och saken härflyta, och derpå framställa sin begäran. Härpå skulle svaranden gifva sitt klara och tydliga gensvar, dervid han antingen alldeles eller med vissa omständigheter jakar eller nekar till saken. Tillstår han sjelfva saken, göres domen derefter; men exciperar eller nekar han, så måste »fortfaras med och igenom sakens bevis». Bevisningen ålåg käranden; men om svaranden ej nekade ovilkorligen utan med vissa omständigheter, så tillkom honom att bevisa dessa, så framt afseende derå skulle fästas.

Antingen rättegången var inqvisitorisk eller ackusatorisk, försiggick såväl vittnesbevisningen som den öfriga i parternes närvaro samt offentligt. Men åtminstone i slutet af ifrågavarande period blef det regel, att hvarje vittne skulle särskilt höras, och ej det ena vittnet få höra hvad det andra vittnar, så att ej ens redan afhörda vittnen fingo stadna inne i sessionsrummet och afhöra hvad de återstående hade att förmäla. Deremot var konfrontation af vittnen ej allenast medgifven utan föreskrifven. Se K. förordn. om gen.- o. reg.-rätt 2 mars 1683, K. br. d. 15 mars 1688. I Livland fanns af ålder det bruk, att vittnen hördes i parternes frånvaro. I bref till hofrätten i Dorpt medgifves fortfarandet af detta bruk, dock med förklarande att protokollet öfver vittnesförhöret skulle justeras för vittnen och sedan uppläsas för parterne.

Sedan bevisningen blifvit förebragt var debatten fri. Ej blott åklagaren utan äfven svaranden hade i vår rätt fri rätt att andraga hvad de ansågo lämpligt.

En stor brist i kriminalförfarandet under nu ifrågavarande period var, att ej en officiel försvarare utsågs åt den tilltalade i grofva brottmål; men, då man bedömer institutioner liksom menniskors handlingssätt, måste man taga hänsyn till tidsförhållandena. Det vore för mycket begärdt, att lagstiftaren i vårt land skulle gifva initiativet till förbättringar, på hvilka hvarken doktrinen eller den utländska lagstiftningen ännu den tiden kommit att tänka. Emellertid fanns intet stadgande, som hindrade den tilltalade att i hvilket brottmål som helst sjelf förskaffa sig en försvarare. Den föreskrift att det fick bero på domaren, om den tilltalade fick begagna biträde i rättegången, tillkom i 1734 års lag. En sak, som egentligen bort nämnas förut, men som jag ej bör förbigå här, är den angående påföljden af den anklagades uteblifvande. I gröfre brottmål blef han ovilkorligen hemtad. I mindre brottmål anser Abrahamsson förhållandet hafva varit, att målseganden i allt fall egde binda svaranden till saken. Sådant strider emellertid emot de i domarereglerna uttalade grundsatser, enligt hvilka det rättsliga förfarandet i allmänhet utbildade sig. Sannolikt egde äfven i mindre brottmål hemtning rum. I 1734 års lag finnes härmed öfverensstämmande stadganden.

Kap. VI.

Bevisningen.

Vi hafva ofvan sett, huru under sextonde århundradet bevisningsteorin i vårt land, väsendtligen till följd af domarereglernas inflytande, undergick en betydlig omgestaltning, *dels* deruti att den förlorade sin negativa karakter, så att käranden ansågs skyldig att bevisa sin talan, *dels* deruti att reglerna för bevismedlens användande väsendtligt förändrades.

I detta senare hänseende fortgick utvecklingen allt mer under sjuttonde seklet. I afseende först på *bekännelsen* så fick denna en annan karakter. Bekännelsen kan nemligen fattas på två sätt, antingen såsom ett medgifvande af käromålet eller såsom ett bevis om den tilltalades brottslighet. På det förra sättet fattas bekännelsen i det rent ackusatoriska förfarandet. Har svaranden medgifvit, är saken afgjord. Så uppfattas bekännelsen i lands- och stadslagen. I det inqvisitoriska förfarandet är bekännelsen ej annat än ett bevismedel, ehuru ett mycket vigtigt sådant, ja så vigtigt, att man stundom ej anser sig kunna sakfälla den tilltalade utan hans bekännelse, bevisen må i öfrigt vara så öfvertygande som helst. Då bekännelsen betraktas såsom bevismedel, så antages ej derigenom ovilkorligen den tilltalades brottslighet. Man antar ej i grofva brottmål en sådan bekännelse, som ej synes stå i öfverensstämmelse med sanna förhållandet. Till denna senare uppfattning af bekännelsen syftar allt mer det rättsliga förfarandet i sjuttonde seklet. Se Förordn. om General- och Regem.krigsrätterna 1683 samt Sjöart. Men å andra sidan lemnas ej alldeles å sido en bekännelse, jemväl utom rätten. I reglem. för processen vid krigsrätterna 1683 förklaras sådan bekännelse utgöra halft bevis.

I sammanhang med frågan om bekännelsen kan jag ej underlåta att nämna några ord om *tortyren.* Denna var, såsom vi ofvan sett, ej alldeles fremmande för domarereglernas teori. Den förekom, såsom vi sett, i vidsträckt mån vid Erik XIV:s nämd. Spår till dess användande saknas ej alldeles under nu ifrågavarande tidehvarf. Hans Hansson, anklagad för att hjelpa Sigismund, blef lagd på sträckbänken. (Werving, Sigismunds hist. II, s. 104). Hofrätten använde tortyr i mål mot Messenius, tilltalad för konspiration med konungen i Polen 1616. I trolldomsransakningar var det vanligt att låta afrycka inqvisiterne håret för att förmå dem till bekännelse. (Svea hofr. prot. 1614 *). Uttryckligen för-

*) Här omtalas ett eget slag af tortyr, nemligen att inqvisiten bands med högra handen vid venstra foten och med venstra handen vid högra foten samt kastades i vattnet. Om han ej sjönk, så ansågs det bevist,

bjöds tortyren först af Carl den elfte genom K. br. d. 28 dec. 1686 *). Emellertid äro de fall, då tortyr i Sverige blifvit använd, efter Erik XIV:s tid veterligen ej rätt många.

I afseende på *vittnesbevisningen* hade genom inflytande af domarereglerna och den mosaiska lagstiftningen, den s. k. Guds lag, vigtiga förändringar försiggått under nästföregående tidehvarf, på sätt jag ofvan sökt visa. Utvecklingen skedde hufvudsakligen genom jurisprudensen. I afseende på vittnets dexteritet utbildade sig sålunda den åsigt, att ej blott verklig galenskap utan äfven förståndssvaghet utgjorde hinder att aflägga vittnesmål; i afseende på sinceriteten att femton års ålder vore den, då begreppet om det orätta i lögnen kunde anses så utbildadt, att vittnet kunde anses tillförlitligt. I afseende på de relativa hindren fastställdes genom K. förordn. d. 29 nov. 1664 den redan genom praxis införda åsigt, att angifvare ej må vittna; och betraktades såsom angifvare den, som gaf anledning att någon misstänktes för ett brott, hvilket m. a. o. synes betyda den som anmälde brottet till åtal, hvaremot den ej ansågs såsom angifvare, af hvilken åklagaren händelsevis fick upplysning om brottet. Att den, som har nytta eller skada af saken, ej må vittna, var redan antaget i sjuttonde århundradets praxis och vann stadfästelse genom K. br. d. 30 sept. 1696. Att fullmägtig var obehörig att vittna, hade länge betraktats såsom det rätta, innan denna åsigt fastställdes genom K. resol. d. 23 nov. 1711. Att man och hustru, föräldrar och barn, syskon samt andra närskylde och besvågrade ej må vittna mot hvarandra, var, enligt hvad jag redan visat, en antagen grundsats i vår rätt redan vid den tid hvarmed detta arbete börjar. Obestämdt var huru vidsträckt uttrycket närskylde och besvågrade borde fattas.

---

att han föröfvat trolldom. Detta förfarande synes emellertid snarare vara en gengångare från ordalierna. Bergius, Promtuarium exemplorum in rebus criminalibus. Mscr i Svea hofr.

*) Det var den envåldige Carl XI som förbjöd tortyren. Den s. k. frihetstiden legaliserade den. Genom K. br. d. 11 nov. 1756 stadgas, att den, som genom bindande skäl var misstänkt för lifssak och ej ville bekänna, skulle med handklofvar uppbängas och med spö förmås dertill.

Mig veterligen var det först genom kyrkoordn. 1686 kap. 7, §§ 2, 3, 4 samt rätteg.-ordn. vid domkapitlen 1687 § 8, som uttryckligen blef bestämdt, att ingen för skyldskap må jäfvas, som var i fjermare förhållande än syskonbarn.

Hvilken omgestaltning, som *eden* undergick under näst föregående tidehvarf, till följd af bevisningsskyldighetens förändring har jag redan omnämt. Eden blef i stället för en hufvudbevisning en sådan af sekundär beskaffenhet, endast afsedd att *fylla* eller *undanrödja* redan förebragt ofullständig bevisning. I förra fallet kallas den fyllnadsed, i det senare värjemålsed. Den förra må ej ega rum i brottmål. Här är nu blott fråga om värjemålsed; och denna ålades n. m. ej svaranden, så framt ej käranden förebragt hvad man kallade halft bevis, d. v. s. ett åsyna vittne eller »tecken och liknelser, som eljes kallas presumtioner», som enl. förordn. ang. laga proc. vid krigsr. 1683 borde vara »i sig kraftiga och starka». I enlighet med domarereglerna och förut följd praxis dömdes ej till edgång på grund af blott rykte, utan skulle detta vara styrkt genom presumtioner. Detta tillvägagående stadfästas genom K. förordningen om processen vid krigsr. d. 2 mars 1683, i hvars 8 mom. det heter: »eller ock svaranden är råkad i uppenbart och allmänt rykte, som på sannolika skäl är grundadt». Ända till slutet af sjuttonde seklet var eden i allmänhet förenad med konsakramentaler. Äfven om i naturen af denna edsgärdsmannaed ligger att den ej är en juramentum veritatis, ej ens afser sjelfva saken, utan blott innefattar ett intyg om edsgärdsmannens åsigt om dens trovärdighet, som skulle aflägga eden, så uppfattades ej alltid edgärdsmannaeden på ofvannämde sätt, utan togs såsom en juramentum veritatis. Denna uppfattning förbjudes i straffördn. d. 18 maj 1653. Först genom kongl. förordn. d. 30 okt. 1695 afskaffades edsgärdsmannainstitutionen. Två väsentliga inskränkningar i afseende på eden, den ena rörande användandet, den andra rörande verkan, skedde ock i slutet af sjuttonde seklet. Genom det oftanämda regl. f. krigsrätterna föreskrefs, att ingen på edgång fick dömas från

lifvet. I K. br. till Åbo hofr. d. 28 april 1696 förklaras, att, om någon ej är af den frägd, att han kan få aflägga ed, bör han ej sakfällas *).

Nu till den *indirekta bevisningen*. Detta sätt att styrka bevisfaktum ej genom bevismedel, som omedelbart afse sjelfva detta faktum, utan genom andra, *bevisade* fakta, från hvilka man sluter till bevisfaktum, delas, såsom bekant är, i s. k. legal och naturlig. Den förra består deri, att lagen tillägger vissa sådana bevisade fakta eller indicier den kraft att, om de förefinnas, anses hufvudfaktum eller bevisfaktum såsom ådagalagdt antingen ovilkorligen eller med medgifvande af motbevisning. Vid den naturliga indirekta bevisningen fastställer lagen ej beviskraften af indicierna, utan öfverlemnar detta åt domarens eller rättare bevisningspröfvarens afgörande i det särskilda fallet. Såsom en vägledning för domaren yttrar sig emellertid lagen om indiciernas s. k. moraliska beviskraft. Lagens berörde anvisning är i detta fall blott ett råd, som ej är bindande för bevisningspröfvaren, utan blott afser att stadga hans öfvertygelse. Nu får man väl anse det såsom i allmänhet mindre lämpligt, att fastställandet af vissa indiciers bindande beviskraft eger rum i kriminalmål. Denna åsigt hyllades emellertid ej af lagstiftaren fordom. Af den utländska lagstiftningen utmärker sig synnerligen Carolina för fastställandet af legala præsumtioner, särskilda för särskilda mål **).

Den svenska rätten hade jemväl legala præsumtioner faststälda i en del brottmål. Sålunda var det redan enligt vår rätt under medlet af femtonde århundradet i fråga om stöld antaget såsom fullt bevis, om det stulna träffades på

---

*) Anmärkningsvärdt är, att enl. K. förordn. för processen vid krigsr. 1683 ej blott käranden utan jemväl domaren egde efterskänka eden. Det senare kan ej anses annat än såsom mycket olämpligt. Befogenhet för domaren att efterskänka eden synes ej heller hafva förekommit vid annan domstol.

Ännu d. 19 juni 1682 blef fogden Joh. Blaver af Skärkinds häradsrätt ålagdt att sjelf jemte tolf edgärdsmän vid nästa ting med ed befria sig från åtal för hemgång enl. L. L. Eds. 5.

**) T. ex. dråp nattetid (Carol. art. 33, 143), förgiftning, barnamord, våldtägt, hor m. m. Läran om Indicierna utvecklades enl. hvad ofvan blifvit anfördt synnerligen af Menochius.

någon eller fanns i hans låsta rum, hvartill ej fanns öppen glugg eller annat hål, hvarigenom det stulna kunnat blifvit inkastadt (Ch. l. l. Tjufvab. 13). Genom K. brefvet d. 28 april 1696 blef emellertid stadgadt, att den hos hvilken det stulna sålunda träffades kunde åläggas värjemålsed, derigenom præsumtionen ej längre blef absolut.

I fråga om hor ansågs brottet bevisadt, i fall mannen och qvinnan träffats afklädda tillsammans i säng.

Om en ogift qvinna blifvit hafvande, dolt detta sitt tillstånd och i hemlighet födt barn och lagt detta å lön; så betraktades, utan hänsyn till hennes uppgift att fostret var dödfödt, hon såsom den der uppsåtligen begått barnamord. Denna i Carolina förekommande princip antogs af den svenska rätten. (Ediktet d. 23 febr. 1655. Upprepadt i K. br. d. 1 mars 1681).

Stundom uppräknar lagstiftningen de omständigheter, hvilka äro att anse såsom indicier, endast såsom ett råd, ett memento, utan att tillägga dem någon bindande kraft. Sålunda förklaras i förordn. ang. gen.- o. reg.r. d. 2 mars 1683 följande omständigheter »starke och eftertänckiande»: när den beskylde är rymd och så tagit sak å bak; när han varit i sällskap med de andre missgerningsmän; när han hafver gjort sådan missgerning tillförene, och eljes för slika eller andra olofliga gerningar är illa noterad; när han hafver undsagt den som å lif eller lem skadad är; när han blir för rätten med tvetalan beslagen, sökandes så en som annan undflykt; när han hafver bekänt eller skryt på andra rum förr eller sedan han kom för rätten om något som kan vara händt; när ett trovärdigt vittne är, som något närvarande sedt hafver, med flera sådana som en beskedlig domare pröfva kan och bör». Men på blotta presumtioner fick ingen dömas. K. br. d. 30 april 1690 och d. 27 juli 1699.

En särskild imaginair förbrytelse, som emellertid antog en vigtig plats i tidens kriminella förfarande, var *trolldom.* Vid detta brott sattes ej i fråga annat än indirekt bevisning; ty aldrig hade man träffat en trollpacka på bar gerning,

hvartill såsom anledning uppgafs, att »djefvulen älskar natten och aldrig visar sig om dagen». Det antogs också, att man vid denna bevisning ej behöfde vara så noga som vid andra brott, dels med hänsyn till bevisningens svårighet, dels äfven med afseende på brottets svåra beskaffenhet. Man nöjde sig med uppgifter ej blott af med-anklagade, utan ock af illa beryktadt folk. Minderåriga barns angifvelser och uppgifter angående sina föräldrar antogos för goda *).

Kap. VII.

Dom. Ändringssökande. Verkställighet.

Sedan bevisningen blifvit afslutad och debatten försiggått, kommer domen eller utslaget såsom rättegångens slutsten. Innan denna affattas, måste ransakningen eller rättegången vara fullständigt afslutad (Se vidare härom nästa kap.). Domen skulle väl egentligen vara grundad på skäl. Detta iakttogs också vanligen i gröfre brottmål, men ej i mindre. Äfven skulle åberopas det lagrum, hvarpå domen grundade sig. (Res. på adelns besv. 17 sept. 1668, K. br. d. 3 okt. 1687 och 14 juni 1688), hvilket dock ofta uraktläts. I öfrigt förbjöds åberopandet af fremmande lagar genom K. br. d. 5 okt. 1683. I mörka mål egde domaren heldre fria än fälla. (K. br. d. 11 nov. 1695). Häraf skulle man väl också kunna draga den slutsats, att i händelse af paria vota den mildaste meningen skulle följas, denna temligen allmänt antagna princip, som har sitt uttryck i den s. k. Calculus Minervæ.

I rättegångsordinantien upprepades den redan förut fast-

*) En af sextonde århundradets författare, Bodinus, som särskildt egnade sig åt förfarandet i trolldomssaker, vågade till och med framkomma med den sats, att domaren i sådana mål var berättigad att begagna icke blott list utan också lögn. Jag har dock ej anledning att antaga, att denna princip följdes i den svenska proceduren.

stälda grundsats, att underdomaren i lifssaker skulle underställa domen hofrättens pröfning. Likväl gjordes undantag för vissa brott. (Se ofvan kap. II). Likaså var underdomaren, då tydlig lag ej fanns i det ifrågavarande fallet, skyldig att göra förfrågan hos hofrätten. Genom straffordn. d. 18 maj 1653 berättigades underdomare emellertid att »i små straffsaker» döma efter K. resolutioner.

Någon rätt för *underdomaren* kom vid sådant förhållande ej i fråga, att lemna saken till framtiden, då den tilltalade hvarken kunde sakfällas eller åläggas edgång, men hans oskuld ändå ej vore fullt ådagalagd, utan tvifvel fanns hos domaren. I sådant fall öfverlemnades nemligen målet såsom mörkt till hofrättens afgörande.

I afseende på rättegångskostnaden synes den princip blifvit iakttagen, att i mindre brottmål, i hvilka det ej tillkom någon annan än målseganden att föra talan, måste denne vidkännas kostnaden, men mot ersättning af svaranden i fall han blef sakfäld. I gröfre brottmål gäldades kostnaden af den tilltalade, om han blef sakfäld. Eljes af staten, så framt ej åklagaren finnes utan skäl anstält talan. Detta var också hufvudsakligen Carolinas grundsats. Den franska kriminalprocessen afvek härifrån i det afseende, att den tilltalade, äfven om han blef frikänd, skulle betala såväl ersättning till af honom åberopade och hörda vittnen som kostnaden för öfrig af honom förebragt bevisning.

Den som var missnöjd med underdomstols utslag egde deröfver besvära sig i hofrätten *). (Kongl. br. d. 23 januari 1693 och 12 maj 1694). Vad tilläts ej i brottmål (utom då de hade mycket nära gemenskap med civilmål). K. br. d. 19 maj 1694. Denna princip må emellertid ej anses såsom en nyhet, införd genom nämde K. bref. Af rättegångshandlingar från 17:de århundradet synes allmänt, att den form, hvari ändringssökande i brottmål skedde, var besvär? Enligt hvad ofvan blifvit anfördt synes detta sätt hafva uppstått i

*) Enl. rätteg.processen d. 23 juni 1615 skulle alla domböcker före kyndelsmessan påföljande år till hofrätten insändas. Detta iakttogs också sedan hofrätterna blifvit flera.

sammanhang med de förändringar i rättegångsväsendet, som infördes genom rätteg.-ordningen 1614 och rätteg.-processen 1615. Jag har sökt visa att införandet af ifrågavarande rättsmedel stod i sammanhang med införandet af revisionen af hofrätternas domar. Hvad särskildt beträffar ändringssökande i häradsrätts kriminaldom, så föll det sig mycket naturligt, att, på samma gång detta ändringssökande kom att gå ifrån häradsrätt direkte till hofrätt också formen för ändringssökandet förvandlades från vad till besvär.

Gränsen emellan hvad som må anses såsom brottmål eller civilmål och således gränsen emellan vad och besvär var emellertid ofta föremål för villrådighet, hvilket man finner af tidehvarfvets rättegångshandlingar. I K. förordn. om krigsr.proc. 1683 stadfästes uttryckligen, jemte underställning i vissa gröfre brottmål besvärsrätten i de öfriga. Uttrycket »per supplicium» häntyder otvifvelaktigt på besvär. Genom K. br. d. 25 maj 1685 och 23 januari 1693 meddelas närmare bestämmelser i afseende på besvär.

Jag öfvergår till frågan om verkställighet af underdomstols utslag. Enligt rätteg.ordningen 1614 och rätteg.-processen 1615 var det Ståthållare och sedermera Konungens befallningshafvande ålagdt att låta verkställa utslag. I sådant afseende blef utslaget, så framt det ej skulle underställas hofrätten eller missnöje blifvit anmäldt, öfversändt till Konungens befallningshafvande, då målet var urbota. Jemf. exek.ordn. d. 10 juli 1669. Stundom verkstäldes kroppsstraff genast å tingstället). K. br. d. 3 aug. 1694). Var målet ej urbota skulle den, som ej förmådde böta, enl. l. l. tingm. 2 § aftjena böterna med arbete hos konungen, d. v. s. vid något kronans slott samt hos målseganden. Häradets andel i böterna förföll. Enl. K. resol. 6 juni 1617 upprepas sagde stadgande så till vida, att det föreskrefs, att den som ej förmådde böta, skulle jernslås och arbeta vid konungens slott. Ännu i K. br. d. 15 mars 1698 säges, att förbrytare skulle med arbete hos målseganden aftjena dennes andel i böterna. Om ej tillfälle till arbete fanns, skulle

kroppsstraff ega rum. (Strafordn. d. 18 maj 1653 och K. br. d. 17 febr. 1699 *).

Genom K. br. d. 13 april 1674 anbefallas samtliga guvernörer och landshöfdingar att till hofrätterna insända exekutionslängder på exequerade domar.

I sammanhang med frågan om verkställigheten torde det vara lämpligt att yttra några ord jemväl om sjelfva straffen, ehuru denna senare fråga egentligen ej hör till mitt ämne. Straffen blefvo till följd af hänvisningen till den Mosaiska lagstiftningen i många fall strängare än de i landslagen bestämda. I vissa fall minskades stränghеten. Sålunda upphörde stympningsstraffen. Enligt landslagen skulle edsöresbrytare, som blifvit gripen, jemte förlust af lös egendom dömas under svärd, om han begått dråp, mista högra hand, om han gjort blodvite eller annan åkomma. Om han afhuggit någon lem, hade målsegaren rätt att fordra talionstraff, så framt han ej ville taga lösen. Af Rosengrenskalagkomitén föreslås i stället böter och vid bristande tillgång till dessa arbete eller hudstrykning, hvilket förhållande utvisar att stympningsstraff ännu den tiden begagnades. Snartupphörde i praxis stympningsstraffen och straffet var, då dråp ej skett, att den brottslige utom förlust af sin lösegendom dömdes att lösa sin hand med 50 daler af sin fasta egendom. I brist deraf slogs han i jern och arbetade 1 eller $1^1/_2$ år vid något konungens slott. (K. res. d. 5 maj 1625 och K. br. d. 10 maj 1633). I straff för stöld gick man också från stympningen. Dödsstraff användes endast, då stöldens värde öfversteg 60 daler eller stölden var gårtjufnad eller föröfvades för tredje gången. För första och andra resan stöld var straffet 3-dubbla böter. Förmådde ej tjuf böta, straffades han med arbete. Fanns ej

*) Fängelse såsom straff var visserligen begagnadt i medeltiden af kyrkan. Det förklarades tillåtligt af Bonifacius VIII, men detsamma användes långt förut. I den verldsliga rätten förekom ej fängelsestraff under medeltiden. Det begagnades med få undantag i sagda rätt ej förr än i medlet af sextonde århundradet. År 1552 inrättades det första tukthus i London. År 1595 blef ett dylikt inrättadt i Amsterdam.

tillfälle till arbete, användes gatulopp för man, hudstrykning för qvinna. (Se straff-ordn. 1653).

Kap. VIII.

Rättegången i hofrätterna.

Genom rättegångsprocessen 1615 upphörde hofrätten att döma konungens dom, och hofrätten blef endast den näst öfversta länken i instansernas kedja. Detta förhållande måste på dess verksamhet utöfva det aldra största inflytande.

De förändringar, som under återstående delen af sjuttonde århundradet infördes i den kriminella processen i Svea hofrätt samt de snart inrättade öfriga hofrätterna, skall jag här i korthet söka framställa.

Det är klart, att handlingarne i underställningsmål blefvo hofrätterna tillsända. Det var hvad den kanoniska rätten benämde Apostlar.

Huruvida besvärshandlingar fingo till hofrätten med posten insändas, är deremot ej lika klart. Det är emellertid sannolikt, att ej sålunda fått tillgå, då redan 1615 års rättegångsprocess tillåter begagnandet af ombud i hofrätten.

Om nu besvär inom stadgad tid inkommo, företogs målet till behandling oberoende af svarandens utevaro. I naturen af besvär ligger nemligen, att svaranden ej behöfver inställa sig, så framt ej hans förklaring anses böra infordras. I Kongl. förordn. d. 4 juli 1695 stadgas uttryckligen, hvad som ej behöfde stadgas, att i händelse af svarandens uteblifvande, besvär i allt fall skulle till pröfning upptagas samt dom gifvas på förhanden varande skäl.

Ifrån början var ej bestämdt, huru det skulle förfaras, då underrättens ransakning var ofullständig. Enligt Kongl. brefvet d. 25 april 1647 skulle i sådant fall två hofrättens ledamöter jemte landshöfdingen med uthäradsnämd anställa ny ransakning. Denna föreskrift finnes upprepad i Kongl. brefvet till Åbo hofrätt d. 31 januari 1682. I händelse underdomaren gjort sig skyldig till »väld», ålåg det honom att betala kostnaden för den nya ransakningen. Snart göra sig

emellertid andra åsigter gällande. I Kongl. bref till hofrätten i Dorpt stadgas, att, i händelse underdomstols ransakning var ofullständig, egde hofrätten att låta hemta den anklagade till hofrätten och der anställa ny ransakning. Huruvida detta stadgande blott gälde sistnämde hofrätt är ej rätt klart. Sannolikt afsåg det alla hofrätterna, enär hvarje hofrätt denna tid var skyldig att af de Kongl. bref, som till densamma ankommo, gifva de öfriga del för nödig efterrättelse. I aldra sista delen af ifrågavarande tidehvarf blef det brukligt, att hofrätterna, då ny ransakning behöfdes, återförvisade målet till ny behandling af den underdomstol, som handlagt detsamma.

En annan fråga, som från början af hofrättsinstitutionens bildande ej var nog bestämd, var den, i hvad mån rätt att arbitrera och leuterera skulle anses tillkomma hofrätten. Jag har ofvan framställt hvad man menade med *arbitrera*, nemligen att bestämma straffet då lagen ej derom innehöll något stadgande. I afseende härpå förklaras i Kongl. resolutionen på adelns besvär 1668 § 7, att hofrätterna måste lemnas fria händer, »dock så att de vid böters påläggande ej öfverskrida ett visst mått.» Denna föreskrift synes emellertid ej afsett några andra brottmål än sådana, i hvilka böter ansågos böra ifrågakomma. I andra brottmål synas hofrätterna fortfarande ansetts pligtige att, då lag eller Kongl. resolution ej fanns, som var tillämplig, göra förfrågan hos Kongl. Maj:t. Se bland annat Kongl. br. till Svea hofrätt d. 27 april 1674. Men genom Kongl. br. d. 28 juli 1683 förklaras uttryckligen, att hofrätt hade rätt att i hvarje brottmål arbitrera. I K. br. d. 14 nov. 1684 förklaras, hvad som följer af sig sjelf, att arbitrerande ej fick ega rum, då lag och förordningar äro klara.

Hvad angår leutererande, så har jag redan visat huru detta begrepp samt begreppet nåd sammanblandades. Häraf blef följden, att ännu i slutet af perioden leutererande ej medgafs. Det var nemligen hofrätten uttryckligen förbudet att gå ifrån det i lagen bestämda straff, »låtande dess mi-

tigation och lindring bero på Kongl. Maj:ts nåd» (Kongl. br. d. 4 april 1674 och d. 29 mars 1699).

Rättegångsordn. 1614 innehåller det allmänna stadgande, att lifssaker, som af hofrätten afgjordes, skulle underställas konungens pröfning. Igenom Kongl. brefvet d. 1 sept. 1636 blef emellertid förklaradt, att endast sådana lifssaker skulle underställas Kongl. Maj:t, i hvilka anledning förekom till mildring i straffet. Denna föreskrift finnes upprepad i Kongl. brefven d. 29 apr. 1641, d. 14 juni 1688 och 29 mars 1699.

Domen bestämdes efter flertalets mening, om meningarne blott voro två. Voro lika många för hvardera meningen, skulle den vara gällande, hvartill ordföranden slöt sig. (Reg.-proc. vid Reg.- och Krigsr. 1683). Den i n. v. lag faststälda grundsats, att i brottmål skola i sådana fall dömas efter lindrigare meningen, gälde således ej ännu.

Genom Kongl. brefvet d. 12 januari 1688 infördes i svenska rätten det stadgande, som förekommer i 23 kap. 4 § Rätteg.balken af 1734 års lag, nemligen, att, om i brottmål rättens medlemmar falla på flera skiljaktiga meningar, gälle deras röster, som kunna närmast till hvarandra jemkas och gå ut på det som lindrigast är. Dessa stadganden inflöto, såsom bekant är, i 1734 års lag, Rgb. 23 kap.

I sina domar egde hofrätterna antingen fria eller fälla. Den åtgärd, att lemna saken åt framtiden, på det sätt att den kunde ånyo upptagas, kände ej den svenska rätten under ifrågavarande tid. I Kongl. br. d. 14 dec. 1709 omnämnes detta förfarande, men endast såsom tillkommande Konungen.

Öfverklagande af hofrätts utslag i brottmål skedde i början, liksom öfverklagande af dess dom i civilmål, i form af revisionsansökan. Redan i mellersta delen af sjuttonde århundradet upphörde emellertid detta bruk, och i stället infördes det att söka ändring i hofrätts utslag i brottmål genom anförande af underdåniga besvär.

Kap. IX.

Förfarandet hos Kongl. Maj:t.

Ofvan har blifvit visadt, huru de rättegångsärenden, som till Konungen inkommo från hofrätt, i början behandlades på det af ålder brukliga sätt, nemligen så att de föredrogos inför Konungen och af honom personligen afgjordes, stundom ensam stundom i närvaro af ett par riksråd. Äfvenså har det blifvit visadt, huru detta förhållande förändrades, sedan flera hofrätter blifvit inrättade, så att högsta domsmyndigheten kom att utöfvas af rådet. Snart fann man emellertid, att det ej var lämpligt, att lagskipningen handhades af rådet i dess helhet. Kommissioner tillsattes men blott temporärt, hvilka hade att döma med rådets myndighet. Så skedde 1659 febr. 19, 1663 maj 29, 1666 mars 30, 1670 juli 12. Sedan Carl XI blifvit enväldig, regerade han ensam från sin sängkammare, dock efter kollegiernas hörande. Rådets verksamhet togs sällan i anspråk i administrativa ärender. I justitiemål fortfor den, men så att dessas afgörande ej tillkom hela rådet, utan uppdrogs åt blott en en del af dess medlemmar *).

De kriminella mål, som till Kongl. Maj:t eller rättare högsta domsmyndigheten inkommo, kunna hänföras till följande klasser:

1. Ransakningar i lifssaker skulle af gammalt till Konungen insändas eller, såsom det heter, refereras. Enligt hvad jag redan visat, skedde detta från medlet af sjuttonde århundradet blott i det fall »då anledning till mildring förekom».

---

*) I hist. tidskr. 1884 h. 2 har Malmström visat, att, då Carl XII begaf sig ut i krig, uppdrogs regeringsmagten åt kollegierna. För justitieärender fungerade fortfarande en afdelning af rådet. Efter slaget vid Pultava uppdrogs åt den s. k. defensionskommissionen, bestående af en del riksråd, att söka åstadkomma en ny utskrifning. Denna kommission fick snart hela försvarsverket sig anförtrodt. Efter hand blefvo andra ärender öfverlemnade åt densamma. Det är roten till frihetstidens rådkammare.

2. Förfrågningar i mörka mål om lagens rätta förstånd i särskilda fall.

3. Framställningar om allmänna författningar och förklaringar.

4. Besvärsmål. Jag har äfven sökt visa huru ifrågavarande rättsmedel uppkom med föranledande af revisionen.

5. Nådefrågor på grund af den dömdes ansökan. Jag har flera gånger yttrat, att begreppet nåd under ifrågavarande tid fattades såsom hvarje mildring i det lagbestämda straffet, på grund af hvilken som heldst omständighet, antingen liggande i brottets egen natur eller någon yttre omständighet, enär hvarken underdomstol eller hofrätt egde rätt att leuterera. Underställningen innefattade sålunda en nådefråga. Men äfven den till straff dömde egde rätt att söka nåd. Denna ansökan skilde sig från vanliga besvär deruti, att de senare afsågo utslagets ändring på grund af felaktig dom, nådeansökningen dess ändring på grund af bevekande omständigheter. Den enskilda nådeansökningen likasom underställningen fick grunda sig på mildrande skäl, af hvilken beskaffenhet de än voro.

Genom K. förordn. d. 30 aug. 1680 stadgades, att ingen med nådeansökan fick direkte vända sig till Konungen personligen. Detta stadgande upprepas d. 26 april 1682.

Antingen domsmyndigheten utöfvades af rådet i dess helhet eller särskilda kommissioner, hvilka hade befogenhet att döma i rådets namn, var det brukligt, att ärendena, då de inkommit, föredrogos omedelbarligen af revisionssekreteraren inför det dömande kollegiet *). År 1647 förordnades en revisionssekreterare jemte en »referendarie» för målens beredning och föredragning; och i 1651 års stat äro upptagne två revisionssekreterare, hvilka föredrogo i rådet. Detta föredragningssätt förändrades 1663. Den 17 juli 1663 upprättades nemligen på förslag af Per Brahe en beredning af ärendena under namn af »deputation». Denna deputation, som är ursprunget till n. v. nedre justitierevisionen, bestod af ett kansliråd såsom ordförande och af fyra kongl. sekreterare.

*) Stjernhjelm var i lång tid revisionssekreterare.

Såsom föredragande inför deputationen voro anstälde två revisionssekreterare. Deputationen afgaf ett gemensamt utlåtande, som förelades rådet eller rättare dess justitieafdelning, den s. k. högre revisionen. En revisionssekreterare synes jemväl hafva föredragit inför denna senare. År 1669 förordnades en ny deputation, bestående af tre hofråd jemte revisionssekreterarne, och denna deputation blef ständig. (Se vidare Posse, Bidrag till Sv. lagstiftn. hist. s. 111).

Då ändring begärdes i hofrätts dom, var det i början vanligt, att hofrätten sände vissa ledamöter att försvara domen, på samma sätt som underdomare stundom personligen infunno sig hos hofrätten för att försvara sin dom. Men detta bruk synes hafva upphört, redan innan flera hofrätter inrättades. Sedermera blef brukligt, att, i händelse af missnöje med hofrättens dom, dess förklaring infordrades.

Att klagan öfver vägrad rättvisa fick ske hos konungen redan enligt rättegångsordinantien 1614 och således redan innan hofrätten fick befogenhet att eljes döma i sista instans, är redan anfördt.

Kap. X.

Slutbetraktelse.

Det återstår mig att i korthet sammanfatta de väsendtliga afseenden, i hvilka det kriminella förfarandets utveckling i Sverige framträder under sjutonde århundradet. Den kungliga domsmyndigheten, först nästan uteslutande öfverlemnad åt Svea hofrätt, återtogs snart, hvarigenom nämnde hofrätt och de kort derefter inrättade öfriga hofrätterna endast blefvo näst högsta ledet i domstolsordningen. En bestämd instansordning fastställes. Den dömande myndigheten skiljes noga från den verkställande. Vikariatsystemet vid förvaltande af lagmans- och häradshöfdingeembetena upphörde vid periodens slut. Det blandade ackusatoriskt-inqvisitoriska förfarande, som gjorde sig gällande under föregående period, får allt mer en inqvisitorisk anstrykning. Näm-

den upphör att vara uteslutande en bevisningen pröfvande myndighet och kommer att med domaren deltaga i sjelfva dömandet, på samma gång som denna med nämden delar pröfningen af bevisningen. Bevisningen utvecklas ej till sina hufvudgrunder. Detta var redan gjordt under föregående period. Till detaljerna utvecklas deremot densamma. Edgärdsmannainstitutionen upphör. Konungens personliga ingripande i lagskipningen qvarstår till namnet men utöfvas i sjelfva verket af rådet eller dess delegerade. Underställning af lifssaker inskränkes till sådana fall, då fråga var om en mildring i eller befrielse från straffet. Skilnad göres ej ännu emellan leuteration och egentlig nåd. Båda anses tillhöra konungen. Först under Carl XII fingo hofrätterna befogenhet att leuterera. Rättigheten att arbitrera, det vill säga utsätta straff för fall, som ej voro upptagna i lagen, vacklade emellan konungen och hofrätterna.

Af min nu afslutade framställning visar sig, att den svenska kriminalprocessen, ehuru densamma i ej ringa grad rönt inflytande af fremmande rättselement, dock väsentligen utvecklat sig på egen grund samt bekräftar den sats, som jag förut med andra ord antydt, att rättens evolution ej behöfver, ej bör vara någon revolution, utan säkrast och bäst försiggår derigenom, att traditionen modifieras, derigenom att det närvarande noga tager hänsyn till det förflutna vid ordnandet af framtiden.

STOCKHOLM
NYA TRYCKERI-AKTIEBOLAGET 1885.

STOCKHOLM
NYA TRYCKERI-AKTIEBOLAGET 1885.

DATE DUE

JAN 16 1977			

ställda grundsats, att underdomaren i lifssaker skulle underställa domen hofrättens pröfning. Likväl gjordes undantag för vissa brott. (Se ofvan kap. II). Likaså var underdomaren, då tydlig lag ej fanns i det ifrågavarande fallet, skyldig att göra förfrågan hos hofrätten. Genom straffordn. d. 18 maj 1653 berättigades underdomare emellertid att »i små straffsaker» döma efter K. resolutioner.

Någon rätt för *underdomaren* kom vid sådant förhållande ej i fråga, att lemna saken till framtiden, då den tilltalade hvarken kunde sakfällas eller åläggas edgång, men hans oskuld ändå ej vore fullt ådagalagd, utan tvifvel fanns hos domaren. I sådant fall öfverlemnades nemligen målet såsom mörkt till hofrättens afgörande.

I afseende på rättegångskostnaden synes den princip blifvit iakttagen, att i mindre brottmål, i hvilka det ej tillkom någon annan än målseganden att föra talan, måste denne vidkännas kostnaden, men mot ersättning af svaranden i fall han blef sakfäld. I gröfre brottmål gäldades kostnaden af den tilltalade, om han blef sakfäld. Eljes af staten, så framt ej åklagaren finnes utan skäl anstält talan. Detta var också hufvudsakligen Carolinas grundsats. Den franska kriminalprocessen afvek härifrån i det afseende, att den tilltalade, äfven om han blef frikänd, skulle betala såväl ersättning till af honom åberopade och hörda vittnen som kostnaden för öfrig af honom förebragt bevisning.

Den som var missnöjd med underdomstols utslag egde deröfver besvära sig i hofrätten *). (Kongl. br. d. 23 januari 1693 och 12 maj 1694). Vad tilläts ej i brottmål (utom då de hade mycket nära gemenskap med civilmål). K. br. d. 19 maj 1694. Denna princip må emellertid ej anses såsom en nyhet, införd genom nämde K. bref. Af rättegångshandlingar från 17:de århundradet synes allmänt, att den form, hvari ändringssökande i brottmål skedde, var besvär? Enligt hvad ofvan blifvit anfördt synes detta sätt hafva uppstått i

---

*) Enl. rätteg.processen d. 23 juni 1615 skulle alla domböcker före kyndelsmessan påföljande år till hofrätten insändas. Detta iakttogs också sedan hofrätterna blifvit flera.

sammanhang med de förändringar i rättegångsväsendet, som infördes genom rätteg.-ordningen 1614 och rätteg.-processen 1615. Jag har sökt visa att införandet af ifrågavarande rättsmedel stod i sammanhang med införandet af revisionen af hofrätternas domar. Hvad särskildt beträffar ändringssökande i häradsrätts kriminaldom, så föll det sig mycket naturligt, att, på samma gång detta ändringssökande kom att gå ifrån häradsrätt direkte till hofrätt också formen för ändringssökandet förvandlades från vad till besvär.

Gränsen emellan hvad som må anses såsom brottmål eller civilmål och således gränsen emellan vad och besvär var emellertid ofta föremål för villrådighet, hvilket man finner af tidehvarfvets rättegångshandlingar. I K. förordn. om krigsr.proc. 1683 stadfästes uttryckligen, jemte underställning i vissa gröfre brottmål besvärsrätten i de öfriga. Uttrycket »per supplicium» häntyder otvifvelaktigt på besvär. Genom K. br. d. 25 maj 1685 och 23 januari 1693 meddelas närmare bestämmelser i afseende på besvär.

Jag öfvergår till frågan om verkställighet af underdomstols utslag. Enligt rätteg.ordningen 1614 och rätteg.-processen 1615 var det Ståthållare och sedermera Konungens befallningshafvande ålagdt att låta verkställa utslag. I sådant afseende blef utslaget, så framt det ej skulle underställas hofrätten eller missnöje blifvit anmäldt, öfversändt till Konungens befallningshafvande, då målet var urbota. Jemf. exek.ordn. d. 10 juli 1669. Stundom verkstäldes kroppsstraff genast å tingstället). K. br. d. 3 aug. 1694). Var målet ej urbota skulle den, som ej förmådde böta, enl. l. l. tingm. 2 § aftjena böterna med arbete hos konungen, d. v. s. vid något kronans slott samt hos målseganden. Häradets andel i böterna förföll. Enl. K. resol. 6 juni 1617 upprepas sagde stadgande så till vida, att det föreskrefs, att den som ej förmådde böta, skulle jernslås och arbeta vid konungens slott. Ännu i K. br. d. 15 mars 1698 säges, att förbrytare skulle med arbete hos målseganden aftjena dennes andel i böterna. Om ej tillfälle till arbete fanns, skulle

ställda grundsats, att underdomaren i lifssaker skulle underställa domen hofrättens pröfning. Likväl gjordes undantag för vissa brott. (Se ofvan kap. II). Likaså var underdomaren, då tydlig lag ej fanns i det ifrågavarande fallet, skyldig att göra förfrågan hos hofrätten. Genom straffordn. d. 18 maj 1653 berättigades underdomare emellertid att »i små straffsaker» döma efter K. resolutioner.

Någon rätt för *underdomaren* kom vid sådant förhållande ej i fråga, att lemna saken till framtiden, då den tilltalade hvarken kunde sakfällas eller åläggas edgång, men hans oskuld ändå ej vore fullt ådagalagd, utan tvifvel fanns hos domaren. I sådant fall öfverlemnades nemligen målet såsom mörkt till hofrättens afgörande.

I afseende på rättegångskostnaden synes den princip blifvit iakttagen, att i mindre brottmål, i hvilka det ej tillkom någon annan än målseganden att föra talan, måste denne vidkännas kostnaden, men mot ersättning af svaranden i fall han blef sakfäld. I gröfre brottmål gäldades kostnaden af den tilltalade, om han blef sakfäld. Eljes af staten, så framt ej åklagaren finnes utan skäl anstält talan. Detta var också hufvudsakligen Carolinas grundsats. Den franska kriminalprocessen afvek härifrån i det afseende, att den tilltalade, äfven om han blef frikänd, skulle betala såväl ersättning till af honom åberopade och hörda vittnen som kostnaden för öfrig af honom förebragt bevisning.

Den som var missnöjd med underdomstols utslag egde deröfver besvära sig i hofrätten *). (Kongl. br. d. 23 januari 1693 och 12 maj 1694). Vad tilläts ej i brottmål (utom då de hade mycket nära gemenskap med civilmål). K. br. d. 19 maj 1694. Denna princip må emellertid ej anses såsom en nyhet, införd genom nämde K. bref. Af rättegångshandlingar från 17:de århundradet synes allmänt, att den form, hvari ändringssökande i brottmål skedde, var besvär? Enligt hvad ofvan blifvit anfördt synes detta sätt hafva uppstått i

*) Enl. rätteg.processen d. 23 juni 1615 skulle alla domböcker före kyndelsmessan påföljande år till hofrätten insändas. Detta iakttogs också sedan hofrätterna blifvit flera.

sammanhang med de förändringar i rättegångsväsendet, som infördes genom rätteg.-ordningen 1614 och rätteg.-processen 1615. Jag har sökt visa att införandet af ifrågavarande rättsmedel stod i sammanhang med införandet af revisionen af hofrätternas domar. Hvad särskildt beträffar ändringssökande i häradsrätts kriminaldom, så föll det sig mycket naturligt, att, på samma gång detta ändringssökande kom att gå ifrån häradsrätt direkte till hofrätt också formen för ändringssökandet förvandlades från vad till besvär.

Gränsen emellan hvad som må anses såsom brottmål eller civilmål och således gränsen emellan vad och besvär var emellertid ofta föremål för villrådighet, hvilket man finner af tidehvarfvets rättegångshandlingar. I K. förordn. om krigsr.proc. 1683 stadfästes uttryckligen, jemte underställning i vissa gröfre brottmål besvärsrätten i de öfriga. Uttrycket »per supplicium» häntyder otvifvelaktigt på besvär. Genom K. br. d. 25 maj 1685 och 23 januari 1693 meddelas närmare bestämmelser i afseende på besvär.

Jag öfvergår till frågan om verkställighet af underdomstols utslag. Enligt rätteg.ordningen 1614 och rätteg.-processen 1615 var det Ståthållare och sedermera Konungens befallningshafvande ålagdt att låta verkställa utslag. I sådant afseende blef utslaget, så framt det ej skulle underställas hofrätten eller missnöje blifvit anmäldt, öfversändt till Konungens befallningshafvande, då målet var urbota. Jemf. exek.ordn. d. 10 juli 1669. Stundom verkstäldes kroppsstraff genast å tingstället). K. br. d. 3 aug. 1694). Var målet ej urbota skulle den, som ej förmådde böta, enl. l. l. tingm. 2 § aftjena böterna med arbete hos konungen, d. v. s. vid något kronans slott samt hos målseganden. Häradets andel i böterna förföll. Enl. K. resol. 6 juni 1617 upprepas sagde stadgande så till vida, att det föreskrefs, att den som ej förmådde böta, skulle jernslås och arbeta vid konungens slott. Ännu i K. br. d. 15 mars 1698 säges, att förbrytare skulle med arbete hos målseganden aftjena dennes andel i böterna. Om ej tillfälle till arbete fanns, skulle